ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк
Ольга Сирцова

8

Всесвітня історія

РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ В ЄВРОПІ

УГРУПОВАННЯ ДЕРЖАВ У ТРИДЦЯТИЛІТНІЙ ВІЙНІ

Проект підручника видавництва «Ранок»

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк, Ольга Сирцова

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

ТОВ Видавництво «Ранок»
2025

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Створено відповідно до модельної навчальної програми
«Всесвітня історія. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М.,
Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.)

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк
Ольга Сирцова

Всесвітня історія

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/107957

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2025

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

УДК 94(075.3)
Г 51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 р. № 347)

Створено відповідно до модельної навчальної програми
«Всесвітня історія. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М.,
Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.)

Гісем О. В.

Г 51 Всесвітня історія : підруч. для 8 класу закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова. — Х. : Вид-во «Ранок», 2025. — 272 с. : іл.

УДК 94(075.3)

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М., 2025
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2025

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Шановне учнівство!

Цей підручник стане для вас одним з інструментів опрацювання періоду всесвітньої історії, що вивчають у 8 класі. Матеріал об'єднано в декілька розділів, кожен із яких складається з параграфів, що поділені на пункти. Текст містить чимало назв і дат важливих подій, визначень понять і термінів, інформацію про історичних діячів і діячок. На виділені слова й дати слід звертати особливу увагу. Працюючи на уроках і вдома, обов'язково перевіряйте себе, щоб з'ясувати, чи правильно ви запам'ятали перебіг подій, імена осіб, нові поняття і терміни.

Параграф розпочинається запитаннями на повторення та стислим викладом основних навчальних завдань. Вони допоможуть вам пригадати вже відомий матеріал і підготуватися до сприйняття нового.

Важливе значення для розуміння історичних подій мають наведені текстові й візуальні джерела: тексти, ілюстрації, історичні карти, таблиці та схеми.

Після параграфів наведено найважливіші дати та положення, над якими треба поміркувати.

Запитання і завдання до параграфів допоможуть вам здійснити самоперевірку, осмислити навчальний матеріал і закріпити практичні навички. За необхідності звертайтеся до рекомендованих учителем (учителькою) додаткових джерел.

Авторський колектив

Рубрики

- Україна і світ
- Працюємо із джерелом
- Зверніть увагу
- Цікаві факти
- Постать в історії
- Словник
- Працюємо з хронологією

Монастир і палацовий комплекс Ескоріал неподалік Мадрида (Іспанія), який був закладений іспанським королем Феліпе II. Тут розташовані усипальня іспанських королів і королівська резиденція.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109620

§ 1. Повторення. Вступ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке історія?
2. Чим різняться поняття «історія» як наука та навчальний предмет?
3. Що таке історична періодизація, історичні джерела, цивілізація?
4. На які періоди поділяють всесвітню історію?
5. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох»*. Обговоріть і назвіть характерні ознаки суспільно-політичного життя країн Європи в період Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Ранньомодерна доба і якими є її хронологічні межі та періодизація;
- про джерела вивчення історії Ранньомодерної доби.

Словник

Ранньомодерна доба — період в історії, що настав після Пізнього середньовіччя, тривалістю від кінця XV до кінця XVIII ст. Після завершення цього етапу розвитку суспільства розпочалася Модерна доба.

Світова цивілізація — спільнота різних цивілізацій планети Земля з усіма їхніми відмінностями.

1. Ранньомодерна доба всесвітньої історії. Періодизація та хронологічні межі

Чи можна вважати Ранньомодерну добу новим, відмінним від попередніх, етапом розвитку людства?

Цього навчального року ви розглянете події всесвітньої історії періоду **Ранньомодерної доби**, що тривала від **кінця XV до кінця XVIII ст.**

Визначальними явищами цього періоду всесвітньої історії вважають Високе Відродження, Реформацію, Контрреформацію, європейські релігійні війни, Тридцятилітню війну і створену після неї Вестфальську систему міжнародних відносин, подорожі європейських мореплавців, виникнення в країнах сильних централізованих урядів, початок формування національних держав, що є попередниками сучасних держав, епоху Просвітництва й досягнення першого етапу промислової революції. За результатами й наслідками подорожей європейських мореплавців Ранньомодерної доби **світова цивілізація** значно змінилася. Після них вона набула планетарного характеру. Не менш важливий вплив на неї мали й інші явища.

Ознаками нового періоду всесвітньої історії стали поступовий занепад традиційних цивілізацій Сходу та формування культурного й політичного панування Західного світу. Постали могутні колоніальні імперії. Західноєвропейські дослідники назвали це явище «великою дивергенцією» (у перекладі з латинської мови *divergere* — «виявляти розбіжність»). Про зміст, значення і наслідки названих явищ ви дізнаєтеся, вивчаючи відповідні теми.

Питання хронологічних меж і періодизації Ранньомодерної доби залишається відкритим для дискусій. За однією з версій, вчені поділяють її на три періоди, представлені в таблиці.

* Методи інтерактивного навчання і розвитку критичного мислення подано в електронному додатку.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Собор Святого Петра в Римі (Італія). 1506—1626 рр. Сучасний вигляд.

1. Дослідіть історію собору Святого Петра та складіть перелік історичних фактів, які пов'язані з Ранньомодерною добою.
2. У Ватикані заборонена символіка інших держав (крім Ватикану), але в соборі Святого Петра в Римі є мозаїчні зображення Святих Володимира і Ольги. Вони декоровані золотим тризубом на синьому тлі. З'ясуйте, що дозволило розмістити в соборі тризуб.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Назва періоду	Хронологічні межі
Європа і світ на початку Ранньомодерної доби	Кінець XV — кінець XVI ст.
Європа і світ наприкінці XVI — у XVII ст.	Кінець XVI — XVII ст.
Європа і світ у XVIII ст.	XVIII ст.

2. Джерела історії Ранньомодерної доби

Які типи історичних джерел використовують для дослідження Ранньомодерної доби?

Ви вже знаєте про те, що дослідження минулого відбувається на підставі вивчення історичних джерел як носіїв інформації про відповідний період розвитку людства. За однією з уже відомих вам класифікацій історичні джерела поділяють на такі типи: *речові* — знаряддя праці, побутові речі,

Проект підручника видавництва «Ранок»

Україна і світ

Ранньомодерна доба, яку в історії України називають Козацькою добою, насичена багатьма подіями та явищами. Як й інші регіони тогочасної Європи, українські землі зазнали впливу Відродження, Реформації та Контрреформації. З'явилися перші переклади Святого Письма народною мовою та виник новий жанр — полемічна література. На європейських традиціях розвивалися українські освіта, наука й мистецтво.

Поява Конституції Пилипа Орлика засвідчила прагнення українського народу дотримуватися норм демократії, неприйняття будь-яких обмежень його прав. Це також відповідало тогочасним тенденціям політичного життя Європи.

Зверніть увагу

Досвід попередніх років підкаже вам, що результати, досягнуті в опануванні матеріалу курсу, значною мірою залежать від того, як ви навчилися працювати з підручником. Нагадаємо, що на початку роботи слід прочитати передмову до нього й пам'ятку «Як працювати з підручником» в електронному додатку. Доцільно також ознайомитися зі змістом підручника і структурою параграфів.

- Які ще методи й навички необхідно застосовувати під час вивчення всесвітньої історії?

зброя, предмети ужиткового мистецтва, монети, печатки, прикраси, архітектурні споруди, технічні засоби та пристрої тощо; *писемні* — хроніки, листи, документи, спогади сучасників і свідків подій тощо; *усні* — перекази, казки, міфи, історичні пісні, легенди тощо.

Поряд з наведеними виділяють також зображувальні, мовні, топонімічні, традиційно-звичаєві історичні джерела. Розвиток людства сприяв появі на сучасному етапі електронних джерел інформації, створених за допомогою відповідних технічних засобів.

У типах джерел з історії Ранньомодерної доби, на думку дослідників, відбулися зміни. Так, найбільшого значення в цей час набули писемні пам'ятки. Велику кількість становлять релігійні тексти, що пов'язані з процесами Реформації та Контрреформації. Набули поширення щоденники, листи, мемуари, автобіографії, які дозволяють зазирнути в приватне життя людей, зрозуміти їхні думки та почуття. У другій половині XVII ст. з'явилася преса (газети, журнали). Вона стала важливим джерелом інформації про поточні події тих часів. Із розвитком наукових знань зросла кількість наукових праць. Зміцнення інститутів держави спричинило розширення документів державних органів влади і органів самоврядування (листи королів, парламентські акти, судові рішення, податкові реєстри, міські хартії, дипломатичні договори). Вони надавали інформацію про політичні події, економічні процеси та соціальні структури тих часів. Загалом писемних джерел Ранньомодерної доби збереглося значно більше, ніж від попередніх часів. Значною є літературна спадщина, твори якої актуальні дотепер. Романи, поеми, п'єси відображають побут, звичаї, світогляд різних верств населення.

Не втрачають важливої ролі й археологічні знахідки: посуд, знаряддя праці, ювелірні вироби, архітектурні споруди. Вони дають уявлення про рівень розвитку ремесла, торгівлі, мистецтва та повсякденне життя. Цінними для досліджень є монети. Вони свідчать про економічний розвиток держави, її політичну систему.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Серед речових джерел виділяють зброю. Вона розповідає про розвиток військової справи, соціальні конфлікти. Порівняно з попередніми епохами зброя зазнала швидких технічних удосконалень і змін.

У живописі Раньомодерної доби став поширеним жанр портрета. А сам живопис набув світських рис і тематики.

Важливими джерелами залишаються народні пісні, казки, легенди, адже вони зберігають традиції, вірування, звичаї народу.

Варто зазначити, що для створення об'єктивних уявлень про Раньомодерну добу в історії людства необхідно порівнювати й поєднувати інформацію з різних історичних джерел.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Хто більше».** Правила гри. Окремі учні та учениці, робочі пари або команди отримують завдання за встановлений час пригадати й навести якомога більше дат, визначень термінів і понять, імен історичних осіб, подій та явищ, що характеризують добу Пізнього середньовіччя в Європі. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.
2. Яке з наведених історичних явищ НЕ належить до Раньомодерної доби?

   А протестантська Реформація
   Б епоха норманів (вікінгів)
   В епоха Просвітництва
   Г Високе Відродження
3. Що таке Раньомодерна доба? Які її хронологічні межі?
4. Як змінилися джерела з історії Раньомодерної доби?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу: 1) великі держави світу наприкінці XV ст.; 2) межі земель і морів, відомих цивілізаціям Старого Світу наприкінці Пізнього середньовіччя.
6. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Виконайте хронологічне завдання. Порівняйте тривалість періодів історії Стародавнього світу, Середньовіччя і Раньомодерної доби. Який період найдовший, а який найкоротший?
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Складіть перелік порад, як краще організувати роботу з підручником на уроках і вдома.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Наведіть аргументи, що доводять важливість знання та розуміння історії людства для сучасної молодої людини.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- корисність здобутої інформації для особистісного розвитку й подальшої успішної роботи у вивченні історії.

Працюємо з хронологією

Кінець XV — кінець XVIII ст.	Раньомодерна доба всесвітньої історії.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Розділ І. ЄВРОПА І СВІТ НА ПОЧАТКУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

§ 2. Експедиції європейських мореплавців і їхні результати

Тестові завдання
rnk.com.ua/109621

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які уявлення про світ панували в Середньовіччі?
2. Якими були життя та культура народів Індії наприкінці XV ст.?
3. Що ви знаєте про морський похід норманів до Північної Америки?
4. Покажіть на карті моря і землі, які залишалися невідомими європейцям на кінець XV ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якими були причини й передумови експедицій європейських мореплавців;
- про подорожі та географічні відкриття португальських мореплавців і Х. Колумба;
- як відбувалася перша навколосвітня подорож;
- про особливості цивілізацій доколумбової Америки.

Словник

Великі географічні відкриття — умовний термін для позначення історичного процесу середини XV — середини XVII ст., що був пов'язаний з найважливішими географічними відкриттями європейських мандрівників.

1. Причини пошуку нових торговельних шляхів до Індії

Чи погоджуєтеся ви з тим, що експедиції європейських мореплавців розпочалися тоді, коли для цього склалися відповідні умови? Поясніть свою думку.

Період, під час якого європейці відкрили нові землі й морські шляхи до Африки, Америки, Азії та Океанії, дослідники часто називають епохою **Великих географічних відкриттів**. Вона тривала від **середини XV до середини XVI ст.** Розглянемо, що спричинило ці події.

Наприкінці середніх віків торгівля між країнами Європи та Сходу набула постійного характеру. Прянощі, ювелірні вироби, тканини та інші східні товари стали звичними для європейців. Однак у другій половині XV ст. ситуація ускладнилася внаслідок завоювань Османської імперії. Шлях до Індії через Єгипет і Червоне море повністю контролювали араби, які не допускали сюди європейців. Купці й моряки країн Західної Європи прагнули знайти новий морський шлях до Індії в обхід арабів і турків. До пошуків морського шляху в Індію європейців спонукала й потреба в золоті та сріблі, яких не вистачало в Західній Європі.

Першими серед європейських держав нові шляхи до країн Сходу почали шукати Португалія та Іспанія.

Що стало приводом до початку Великих географічних відкриттів?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ТА СИСТЕМА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЄВРОПИ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Де проходили основні торговельні шляхи європейського купецтва напередодні Великих географічних відкриттів?

ЕКСПЕДИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОРЕПЛАВЦІВ

Основні передумови

- Утворення в Європі великих централізованих держав, які були спроможні забезпечити далекі мандрівки (насамперед це Іспанія, а також Англія, Франція і Португалія)
- Підтримка католицькою церквою підкорення нових земель, похід проти язичників, щоб навернути їх до християнства
- Виникнення внаслідок завершення Реконкісти великої кількості дрібного іспанського й португальського дворянства, яке поєднувало військовий досвід із бажанням воювати далі та релігійним фанатизмом

- Створення нових і вдосконалення старих навігаційних приладів і карт: морський компас, астролябія, портолан (морська компасна карта)
- Поява нового типу морських кораблів — трищоглової каравели, придатної до далеких подорожей

Висловіть думку, чи можна вважати якусь із наведених передумов експедицій європейських мореплавців основною чи всі вони є однаково важливими. Поясніть чому.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Статуя Бартоломеу Діаша в Кейптауні (Південна Африка).

Чому пам'ятник мореплавцю встановлено саме в цьому місті Південної Африки?

Педру Кабрал. Художник Франциско Ауреліо де Фігейредо. 1900 р.

2. Експедиції португальських мореплавців. Започаткування Португальської імперії

Яке значення мали відкриття португальських мореплавців?

Вигідне географічне положення, опанування здобутків арабської географії та математики, морської справи сприяли перетворенню Португалії в XV ст. на морську державу. Здійснення португальцями перших дослідницьких морських експедицій було пов'язане з діяльністю принца Енріке Мореплавця. Португальські мореплавці намагалися знайти шлях до берегів Індії, просунувшись уздовж західного узбережжя Африки та обігнувши материк з півдня.

У 1488 р. мореплавець Бартоломеу Діаш зміг досягти південного узбережжя Африки й вийти до Індійського океану. Проте далі він не наважився пливти через загрозу бунту моряків. Крайню південну точку Африки назвали спочатку «мисом штормів», а пізніше — мисом Доброї Надії. Цю назву пов'язували зі сподіванням, що наступні мореплавці зможуть дістатися берегів Індії.

Улітку 1497 р. експедиція португальського мореплавця Васко да Гами на чотирьох кораблях вирушила з Лісабона. Пропливши вздовж західного узбережжя Африки та оминувши мис Доброї Надії, В. да Гама дістався південно-східної частини материка, де розташована сучасна держава Мозамбік. Після короткої зупинки кораблі рушили далі.

У травні **1498 р.** португальські кораблі увійшли до індійського порту Калікут. Наприкінці року В. да Гама домовився про торгівлю з місцевим правителем та вирішив, що час збиратися додому. Через два роки після початку експедиції він повернувся до Португалії. Ця подорож стала першою європейською експедицією, учасники якої потрапили до Індії морським шляхом, оминувши Африку.

Установивши контроль над східним шляхом до Індії, португальські мореплавці намагалися знайти й західний шлях. У 1500 р. експедиція під керівництвом Педру Кабрала відкрила територію,

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

де тепер розташована Бразилія, та оголосила її власністю Португалії.

Експедиція В. да Гами відкрила морський шлях до Індії вздовж західного узбережжя Африки, унаслідок чого арабські й венеційські купці втратили виняткове право на торгівлю прянощами, які привозили з країн Сходу. Торгівлю прянощами було оголошено правом лише португальського короля. Купці отримували за цей товар до 800 % прибутку. Щоб зберегти високі ціни, король дозволяв завозити до Європи лише п'ять-шість кораблів прянощів на рік.

Водночас відкриття В. да Гами започаткувало стрімке формування Португальської **колоніальної імперії**. Зазвичай португальці не захоплювали великих територій, а створювали на узбережжі численні добре укріплені поселення. Так вони встановлювали контроль над навколишніми землями.

Крім торгівлі прянощами, португальці активно займалися работоргівлею і започаткували плантаційне господарство. Також Португалія мала на меті поширення католицької віри серед місцевого населення захоплених територій.

3. Експедиції іспанських мореплавців

▸▸ Поміркуйте, чому для тогочасних європейців були важливі подорожі іспанських мореплавців. Поясніть свою думку.

Першим дістатися Індії західним шляхом спробував генуезький мореплавець (тобто італієць) Христофор Колумб (Коломбо), що перебував на службі в іспанських монархів. Карта й обчислення флорентійського географа Паоло Тосканеллі переконали його в можливості допливти до Індії, рухаючись на захід через Атлантичний океан. Х. Колумб запропонував свій проєкт іспанському королю Фернандо і королеві Ізабеллі. Вони погодилися, сподіваючись завдяки успіху експедиції позбавити Португалію виняткового права на торговельні шляхи до «Індії» (Східної та Південної Азії) через Західну Африку.

В. да Гама висаджується в Калікуті (фрагмент). Художник Ернесто Казанова. Близько 1880 р.

▸▸ Проаналізуйте ілюстрацію.

Словник

Колоніальна імперія — держава, яка захопила певні території та приєднала їх до свого складу як колонії.

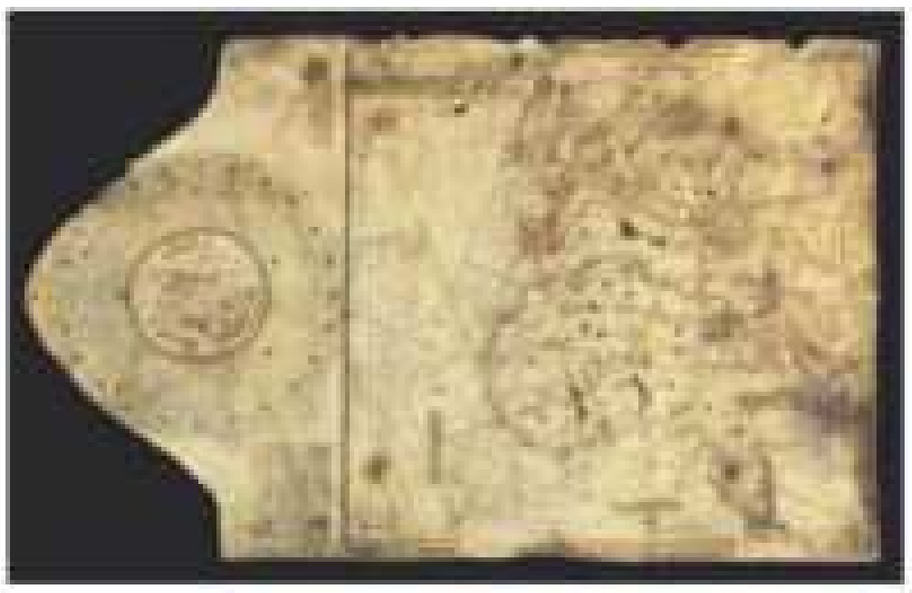
Колонія — залежна територія, що перебуває під владою іншої держави (метрополії).

Метрополія (у перекладі з грецької мови — «материнське місто») — держава, яка має колоніальні володіння.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Географ П. Тосканеллі вважав Землю кулею, а західний шлях із Європи до країн Сходу визначав як найкоротший. Він склав карту світу, на якій Азія була розташована на західному узбережжі Атлантичного океану. За його обчисленнями, шлях до Китаю та Індії через Атлантику був набагато коротшим, ніж навколо Африки. Проте П. Тосканеллі помилився у визначенні розмірів Землі та відповідно відстані від Європи до Азії. Згодом казали, що це була велика помилка, завдяки якій сталося велике відкриття.

Карта Х. Колумба. 1490 р.

На початку серпня 1492 р. експедиція Х. Колумба у складі трьох каравел (кораблів) «Санта-Марія», «Пінта» і «Нінья» вийшла в море. Подорож тривала понад два місяці. Нарешті моряки побачили землю. Відкритий острів проголосили власністю Іспанії та назвали Сан-Сальвадор, тобто острів Святого Спасителя. Саме цей день, 12 жовтня **1492 р.**, вважають датою відкриття Америки. Хоча до кінця життя Х. Колумб так і не дізнався, що завдяки його експедиції було відкрито нову частину світу.

Результати подорожі Х. Колумба призвели до загострення суперництва між Іспанією та Португалією за право володіти новими землями. Для його врегулювання держави за посередництва Папи Римського Александра VI уклали угоду про поділ територій. Це відбулося в іспанському місті Тордесільяс у 1494 р. Від полюса до полюса приблизно за 30-градусним меридіаном на захід від островів Зеленого Мису встановлювали межу. Усі відкриті землі та морський простір на захід від неї ставали іспанськими, а на схід — португальськими. Проте це розмежування було зроблене лише в Західній півкулі. Чергове протистояння між Іспанією та Португалією сталося на Молуккських островах (спочатку їх назвали островами Пряностів). Тоді в 1529 р. в місті Сарагоса вони

Христофор Колумб. Художник Себастьяно дель Пйомбо. 1519 р.

Працюємо із джерелом

Із листа Х. Колумба до іспанського короля Фернандо та королеви Ізабелль (18 жовтня 1498 р.)

Звідси можна... відправляти всіх рабів, яких можна буде продати, і барвникове дерево. Якщо відомості, що я маю, правильні, то... можна продати 4000 рабів... У Кастилії, Португалії, Арагоні, Італії, Сицилії... дуже великий попит на рабів, і я вважаю, що вони надходять у недостатній кількості з Гвінеї. А раби із цих земель, якщо їх привезуть [у згадані країни], коштуватимуть утричі дешевше за гвінейських... А платня за перевезення [рабів] надходитиме з перших грошей, отриманих від продажу рабів. І нехай навіть помирають раби в дорозі — адже не всім їм загрожує така доля... [1]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Які факти навів автор листа? **2.** У чому він прагнув переконати правителів Іспанії? **3.** Яким було ставлення Х. Колумба до корінного населення відкритих ним земель?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Підписання представниками Іспанії та Португалії Тордесільяської угоди. Невідомий художник.

уклали ще одну угоду про поділ нових земель у Східній півкулі за 17-градусним меридіаном на схід від Молуккських островів.

У 1513 р. іспанська експедиція на чолі з Васко Нуньєсом де Бальбоа вперше перетнула Панамський перешийок, шукаючи легендарну «країну золота» — Ельдорадо. Перед мандрівниками відкрився Тихий океан. Проте вони не знали його справжніх розмірів і спочатку назвали океан Південним морем.

Спроби відшукати західний шлях до Індії не припинялися. Цей шлях зумів знайти та здійснив першу в історії навколосвітню подорож португальський мореплавець на службі в іспанського короля Фернан Магеллан (Фернану Магельяс). Розглянемо, як саме це відбулося.

Більшу частину життя Ф. Магеллан провів у морських експедиціях, мав хист до далеких мандрівок та амбітні плани. Проте португальський король несподівано відправив 35-річного мореплавця у відставку із жебрацькою пенсією. Ф. Магеллан не збирався миритися із ситуацією та запропонував свої послуги молодому королю Іспанії Карлосу I. Мореплавець мав намір знайти новий прохід з Атлантичного океану до Тихого та досягти Молуккських островів із заходу. Він обіцяв Карлосу I довести

Зверніть увагу

Після Америки Х. Колумб відкрив острови Куба й Гаїті (останній спочатку назвали Еспаньйола) та повернувся до Іспанії. Він повідомив про відкриті на заході землі, які вважав Індією, але золота з експедиції привіз дуже мало. Пізніше Х. Колумб здійснив ще три подорожі, під час яких відкрив Малі Антильські острови, острови Пуерто-Рико, Ямайка, Тринідад тощо, дослідив узбережжя Центральної Америки. Він вважав ці землі Західною Індією, або Вест-Індією.

Назву «Америка» материк дістав за ім'ям італійського мандрівника Америго Веспуччі, який заявив, що це не Азія, а «Новий Світ». Із 1507 р. його позначали на картах як «Землі Америго», а із часом — просто «Америка» (за латинською версією імені Веспуччі).

В. Нуньєс де Бальбоа підкорює Тихий океан для Іспанії. Невідомий художник. 1897 р.

» Коли відбулася зображена подія?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Трищоглова карака «Вікторія», що єдиною повернулася з навколосвітньої подорожі Ф. Магеллана. Вона стала першим кораблем, що обійшов Землю. Сучасна реконструкція.

Фернан Магеллан. Невідомий художник. 1848 р.

Сформулюйте судження, у чому полягала важливість цієї подорожі.

його право на володіння цими землями, як визначала Тордесільяська угода (якщо острови лежать ближче до Америки, ніж до Індії, то мають належати Іспанії).

Іспанський король погодився, і в **1519 р.** експедиція Ф. Магеллана на п'яти кораблях вийшла в море та взяла курс на захід. Подорож виявилася дуже важкою. Мандрівники потерпали через нестачу їжі та питної води. Багато з них померло від хвороб. Нарешті Ф. Магеллан дістався південного краю Америки та знайшов протоку, що з'єднувала два океани (тепер вона називається Магеллановою). Під час плавання стояла спокійна погода, і саме тому відкритий океан назвали Тихим.

Навесні 1521 р. експедиція досягла островів біля східного узбережжя Азії, які згодом назвали Філіппінськими. На цих островах у сутичці з місцевими племенами Ф. Магеллан загинув.

У 1522 р. один корабель з п'яти під командуванням Хуана Себастьяна Ельканo повернувся до Іспанії. Із 253 учасників експедиції на ньому залишилося 18 осіб.

Західний шлях не замінив східний шлях навколо Африки, але подальші експедиції користувалися інформацією, отриманою Ф. Магелланом.

4. Невідомі в Європі цивілізації доколумбової Америки

Яке формулювання ви вважаєте більш вдалим: «відкриття Америки» чи «зустріч двох цивілізацій»? Чому?

У 1992 р., коли у світі святкували 500-річчя першої експедиції Х. Колумба, замість звичних слів «відкриття Америки» цю подію вперше назвали «зустріччю двох цивілізацій» — європейської та **цивілізацій доколумбової Америки.**

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Х. Колумб відкрив шлях до земель, на яких люди жили ще 25—30 тис. років тому. Однак європейські мореплавці ще не знали про це. Приблизно 4 тис. років тому там виникло землеробство. Індіанці вирощували невідомі в Європі культури — кукурудзу, картоплю, какао-боби, томати, соняшник та інші. Проте вони не вміли виплавляти залізо, не користувалися такими винаходами Старого Світу, як колесо, плуг, вогнепальна зброя. Знаряддя праці та зброю індіанці виготовляли здебільшого з каменю й дерева.

У Південній і Центральній Америці існували декілька цивілізацій. Найрозвиненіші були в мая (півострови Юкатан і Гватемала), ацтеків (Мексиканське нагір'я), інків (Анди та Болівійське нагір'я). У цих народів уже були держави, а міста з'єднувала мережа брукованих доріг. Вулиці прикрашали кам'яні храми й палаци. Через річки зводили мости, навіть працювала пошта. Ці народи поклонялися різним богам, яким приносили жертви (нерідко людські).

Цивілізація мая використовувала систему ієрогліфічного письма. Народи мая мали глибокі знання з астрономії та математики. Вони розробили календар, яким послуговувалися й інші народи Центральної Америки.

Ацтеки створили імперію, яка нагадувала класичні **деспотії** Стародавнього Сходу. Високого для того часу рівня розвитку досягла медицина. У книжках ацтекських лікарів було описано 251 лікарську рослину. Більшість із них не відомі сучасній науці.

Найбільшою за площею розселення та кількістю населення була імперія інків. У цій державі діяли писані закони. Інки вміли виплавляти мідь, із якої, зокрема, робили монети у вигляді сокирок. У містах існували водогони. Інки стали єдиною цивілізацією доколумбової Америки, що, крім міді, золота, срібла, платини та сплавів із них, могла виготовляти бронзу.

☑ Цікаві факти

У суднових журналах експедиції Х. Колумба 1492 р. залишилися свідчення про першу зустріч мандрівників з індіанцями: «Вони приносили клубки бавовняного прядива, папуг, дротики та інші речі, які довелося б довго описувати, і все віддавали за будь-який предмет, що їм пропонували. Я був дуже уважним до них і прагнув дізнатися, чи мають ці люди золото...». Ці слова Х. Колумба не віщували місцевому населенню Америки нічого доброго. Для більшості європейських відкривачів нових земель на першому місці було власне збагачення.

Словник

Цивілізації доколумбової Америки — цивілізації, що розвивалися на материках Північна і Південна Америка й зникли після появи там європейських колонізаторів.

Деспотія — не обмежена законом самодержавна влада з крайньою централізацією та свавіллю правителя.

Піраміда мая Кукулькан, Чичен-Іца (зараз територія Мексики). Сучасний вигляд.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Піраміда Сонця — найбільша споруда доколумбового міста Теотіуакан (зараз територія Мексики). Сучасний вигляд.

Працюємо в парах. Обговоріть і визначте, якими були особливості зображених архітектурних споруд ацтеків.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- потребу в нових торговельних шляхах до країн Сходу напередодні Великих географічних відкриттів;
- результати, яких досягли європейські мореплавці;
- рівень розвитку цивілізацій доколумбової Америки.

Працюємо з хронологією

Середина XV — середина XVI ст.	епоха Великих географічних відкриттів.
1492 р.	відкриття Америки Х. Колумбом.
1498 р.	досягнення Індії морським шляхом експедицією на чолі з В. да Гамою.
1519—1522 рр.	перша навколосвітня подорож Ф. Магеллана.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Які країни першими в Європі почали шукати нові торговельні шляхи до країн Сходу?
   А Англія та Іспанія
   Б Франція та Португалія
   В Португалія та Іспанія
   Г Англія та Франція
2. У чому полягала мета експедицій мореплавців?
3. Що таке колоніальна імперія та метрополія?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу напрямки експедицій європейських мореплавців. Укажіть дати їх здійснення, особливості перебігу та результати.
5. **Працюємо разом.** Складіть таблицю «Географічні відкриття XV — першої половини XVI ст.» за планом: 1) рік відкриття; 2) хто очолював експедицію; 3) держава — організатор експедиції; 4) зміст відкриття; 5) історичне значення. Зробіть висновок.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Мачу-Пікчу («стара вершина») — доколумбове місто інків, розташоване в Андах (зараз територія Перу). Сучасний вигляд.

6. Назвіть дату відкриття Америки Х. Колумбом. Скільки років від неї минуло до сьогодення?
7. Яким був внесок португальських мореплавців у Великі географічні відкриття? Дайте аргументовану відповідь.
8. У чому полягало значення першого плавання Х. Колумба для просторового розширення впливу європейської цивілізації на світ?
9. Зберіть інформацію про життєвий шлях Х. Колумба, В. да Гами або Ф. Магеллана (на вибір). Складіть перелік ключових подій його життя. Зашифруйте життєвий шлях діяча в «хмаринці слів». Запропонуйте однокласникам визначити, про кого йдеться.
10. **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Сформулюйте відповіді на запитання та наведіть аргументи. 1) Що було головним в експедиціях мореплавців: пошук торговельних шляхів, прагнення пригод, жага наживи чи щось інше? 2) Чому відкриття європейців призвели до утворення колоніальних імперій?

Оцінюємо і створюємо

11. Використовуючи сервіси на основі штучного інтелекту, створіть презентацію, яка характеризує цивілізації доколумбової Америки (ацтеки, мая, інки). Додайте інформацію, якої, на вашу думку, не вистачає.
12. Створіть рекламну листівку, яка б закликала до участі в експедиції Х. Колумба, В. да Гами або Ф. Магеллана (на вибір). Структура рекламного звернення: слоган, інформаційний блок, довідкова інформація, ехо-фраза (дослівно або за змістом повторює слоган або основний мотив звернення).
13. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про відкриття (досягнення) однієї із цивілізацій доколумбової Америки, якими ми користуємося зараз.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 3. Конкіста — завоювання Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів

Тестові завдання
rnk.com.ua/109622

ПРИГАДАЙТЕ

1. Де пролягали основні торговельні шляхи Європи до країн Сходу до XVI ст.?
2. Що вам відомо про рівень розвитку народів доколумбової Америки?
3. Що таке колонізація? Яка держава першою створила колоніальну імперію в Ранньомодерну добу?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувалося завоювання Нового Світу;
- про особливості перших європейських колоній і становище індіанців;
- у чому полягали наслідки та значення Великих географічних відкриттів.

Словник

Конкіста (у перекладі з іспанської мови — «завоювання») — назва доби підкорення іспанськими й португальськими завойовниками Центральної і Південної Америки, що тривала від кінця XV до середини XVI ст. Учасників Конкісти називали конкістадорами.

1. Конкістадори в Новому Світі

Як поводилися конкістадори під час завоювання корінних народів Південної Америки? Чому цей період назвали Конкістою?

У 1495 р. король і королева Іспанії видали указ, яким дозволяли всім охочим вирушати в експедиції до нових земель на заході для пошуків золота, срібла й інших цінностей. Дві третини знайденого вони мали віддати державі як податок. У такий спосіб іспанська влада мала намір позбутися численного войовничого дворянства, що не могло знайти собі заняття після завершення Реконкісти, і забезпечити наповнення державної скарбниці.

Так розпочалася **Конкіста** Нового Світу, яка за змістом була іспанською колонізацією Америки. Вона тривала **з кінця XV до середини XVI ст.** За різними оцінками, у Конкісті взяли участь 5—10 тис. осіб.

Маючи перевагу в озброєнні, конкістадори досить швидко підкорили індіанські держави. На початок XVII ст. до Америки з Європи переселилося близько 200 тис. осіб, серед яких конкістадори становили незначну частину. Більшість підкорених Іспанією земель звільнилися від її влади та здобули незалежність на початку XIX ст.

У 1508 р. конкістадор Хуан Понсе де Леон заснував перше іспанське поселення в Новому Світі на острові Пуерто-Рико, а через п'ять років захопив півострів, який назвав Флорида (у перекладі — «квітуча земля»). У 1517—1518 рр. іспанські конкістадори підкорили державу народів мая.

У 1519 р. на захоплення держави ацтеків вирушив загін іспанських конкістадорів на чолі

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Е. Кортес завоював державу ацтеків із відносно невеликими втратами. Правитель ацтеків Монтесума дружньо зустрів іспанців і запросив їх до столиці своєї держави — міста Теночтітлан. Однак коли Монтесума та його наближені увійшли до будинку, де оселився Е. Кортес, іспанці раптово зачинили двері й схопили правителя ацтеків, а згодом убили.

У палаці Монтесуми іспанці знайшли скарбницю ацтеків і пограбували її. Між ацтеками та іспанцями виникла збройна сутичка. Е. Кортес наказав відступати. Коли охоплені панікою іспанці скупчилися на містку через дамбу, він обвалився. Загинуло чимало іспанських воїнів. Проте Е. Кортесу вдалося врятуватися, ще й захопивши частину скарбів.

За рік Е. Кортес повернувся та зруйнував Теночтітлан. На його місці іспанські конкістадори заснували місто Мехіко.

з Ернаном Кортесом. Висадившись на берег, він наказав спалити кораблі, продемонструвавши, що відступати й повертатися додому не збирається. Йому вдалося швидко підкорити ацтеків.

Іспанський король призначив Е. Кортеса намісником Нової Іспанії (так іспанська влада називала сучасну Мексику). Підпорядкувавши її територію протягом декількох років, іспанські завойовники стали власниками чи не найбагатших у тогочасному світі золотих і срібних копалень.

Одночасно з підкоренням Мексики іспанські конкістадори рушили далі в глиб Південної Америки. Їх приваблювали розповіді про багату на золото та срібло країну Піру (Перу), яка в той час входила до складу імперії інків. Протягом 1524—1530 рр. її підкорив конкістадор Франсіско Пісарро. Завойовані ним землі було поділено на віцекоролівства Перу та Нова Гранада. Ними управляли призначені з Мадрида віцекоролі.

Один іспанський конкістадор писав про індіанців: «Переважна частина цієї землі заселена й безправно захоплена дикими тваринами та нерозумними істотами або грубими дикунами, які через своє безбожне невігластво й богохульне ідолопоклонство гірші за хижаків». Висловіть своє ставлення до цього твердження. Як іспанські конкістадори виправдовували своє право на підкорення індіанців?

Конкістадори в Теночтітлані. Невідомий художник. 1909 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110239

Цікаві факти

Ф. Пісарро за допомогою хитрощів захопив у полон «верховного інку» Атауальпу та знищив 3 тис. інків. Коли Атауальпа зрозумів, що іспанців найбільше цікавить золото, то запропонував за свою свободу великий викуп: засипати золотом величезну кімнату, а ще одну кімнату двічі наповнити сріблом. Ф. Пісарро погодився. Інки два місяці збирали коштовності, щоб звільнити свого правителя. Проте іспанці не дотрималися домовленостей, і Атауальпу все одно було страчено. Після смерті «верховного інки» загони іспанських завойовників розсіялися країною, грабуючи храми й палаци. Усі захоплені золоті речі вони розплавляли, знищуючи унікальні твори мистецтва інків.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Індіанці працюють на іспанських поселенців Америки. Невідомий художник.

Словник

Латифундія — велике приватне землеволодіння, у якому вироблялі значну кількість сільськогосподарської продукції на продаж.

Опишіть один день життя індіанця, який працював на іспанських поселенців Америки, від його імені.

2. Перші іспанські й португальські колонії в Новому Світі. Доля індіанців

Якими були особливості життя в перших іспанських і португальських колоніях у Новому Світі? Як склалася доля його корінного населення?

На землі Нового Світу переїздили представники різних верств суспільства. Їх об'єднувало прагнення розбагатіти на нових землях. До місцевих жителів — індіанців — вони ставилися зверхньо. Утиски з боку європейських переселенців, а також завезені ними хвороби (чума, віспа, тиф) призвели до значного зменшення кількості місцевого населення. Так, 40-мільйонне населення доколумбової Америки на середину XVII ст. скоротилося, за різними оцінками, на 50—90 %.

Європейські поселенці Америки відбирали в місцевих жителів землі та створювали на них **латифундії**. Індіанців примушували важко працювати на латифундіях або в копальнях, видобуваючи золото та срібло. Католицькі священники часто силою навертали місцеве населення на християнство. Індіанці масово вмирали від виснажливої праці, голоду, хвороб або з відчаю вбивали себе і своїх близьких, щоб не потрапити в неволю. Для того щоб замінити померлих на важких роботах, до Америки почали завозити темношкірих рабів з Африки. За одного африканського раба на невільницьких ринках Бразилії в XVI ст. платили в 15 разів більше, ніж за індіанця. Работоргівля тривала в Америці до першої половини XIX ст.

3. Наслідки і значення Великих географічних відкриттів

Як змінилися світобачення, господарське та суспільне життя населення Європи та Нового Світу після Великих географічних відкриттів? Поясніть свою думку.

Здійснені європейськими мандрівниками Великі географічні відкриття мали значний вплив на розвиток тогочасної Європи. Якщо раніше головні торговельні шляхи пролягали через Середземне й Балтійське

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

моря, то тепер вони перемістилися в океани. Світова торгівля встановила зв'язки між окремими материками. Почалося формування світового ринку. Італія поступилася торговельною першістю в Європі спочатку Португалії та Іспанії, а згодом — Голландії та Англії. Новими центрами ділової активності стали міста Кадіс і Севілья в Іспанії, Антверпен та Амстердам у Голландії, Лондон в Англії.

Наслідком Великих географічних відкриттів стала поява колоніальних імперій. Першими їх створили Португалія та Іспанія, пізніше — Голландія, Англія, Франція. Найбільша на цей час Іспанська колоніальна імперія простягалася від Вогняної Землі в Південній Америці до верхів'їв річки Ріо-Гранде в Північній Америці.

Володіння колоніями приносило країнам-метрополіям величезні прибутки. Проте водночас через колонії спалахували війни. Першою **колоніальною війною** була спроба Франції в **60-х рр. XVI ст.** відібрати в Іспанії півострів Флорида в Північній Америці.

Одним із наслідків Великих географічних відкриттів стала також **«революція цін»** у Європі. У 40-х рр. XVI ст. ціни на більшість товарів стрімко зростали, що обурювало населення. Хліб подорожчав у 5—7 разів. Європейці звинувачували в цьому перекупників товарів, але насправді причиною різкого зростання цін було збільшення кількості золота та срібла, що надходили до Європи з колоній. Це призвело до здешевлення золотих і срібних грошей і, як наслідок, зростання цін.

«Революція цін» найбільше вплинула на Іспанію, яка вивезла з Нового Світу найбільшу кількість золота й срібла. Іспанія отримувала зі своїх володінь в Америці приблизно по 300 тонн коштовних металів на рік. Причому ці гроші витрачали переважно на задоволення потреб знаті й ведення королем війн. У країнах, де золото й срібло Нового Світу вкладали в розвиток виробництва, кількість товарів зростала, і наслідки «революції цін» відчувалися набагато менше.

Словник

Колоніальні війни — збройні зіткнення між державами за захоплення територій, які не були колоніями, або за перерозподіл колоніальних володінь.

«Революція цін» — процес знецінення грошей унаслідок падіння вартості золота й зростання цін на товари першої потреби.

Пам'ятник, присвячений діячам епохи Великих географічних відкриттів, установлений у місці, звідки вирушила експедиція В. да Гами. Лісабон (Португалія). XX ст. Пам'ятник має вигляд каравели з білого вапняка заввишки 52 м, на носі якої стоїть Енріке Мореплавець, а по обидва боки від нього — 32 видатні мореплавці.

Висловіть думку, чому через декілька століть у Португалії було встановлено пам'ятник на честь Великих географічних відкриттів.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Як Великі географічні відкриття вплинули на розвиток європейської цивілізації Ранньомодерної доби?

Епоха Великих географічних відкриттів спричинила значні зміни в уявленнях населення Європи про навколишній світ. На картах з'явилися нові континенти, острови, торговельні шляхи. Люди остаточно переконалися в тому, що Земля є кулею.

Здійснені відкриття стали поштовхом до подальших досліджень Землі, а також для розвитку природничих наук: географії, біології, астрономії, фізики, хімії.

Значною мірою змінилося світобачення європейців. Уперше вони відчули, наскільки величезним і різноманітним є світ. Територія Землі, відома населенню Європи на початку XVII ст., збільшилася приблизно в 6 разів порівняно з Піснім середньовіччям.

Цікаві факти

Після епохи Великих географічних відкриттів у Європі навчилися вирощувати нові культури — кукурудзу, квасолю, картоплю, томати. Із появою картоплі європейці нарешті позбулися загрози голоду. Поширилося вживання какао, кави, чаю, шоколаду, цукру, земляних горіхів, тропічних фруктів. Солодощі стали доступними не лише заможним, а й простим людям. У раціоні європейців з'явилися різноманітні рибні страви. З Америки європейці запозичили також звичку грати з пружним каучуковим м'ячем: так зароджувалися сучасні баскетбол і волейбол.

Флешкартки
rmk.com.ua/110362

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Який іспанський конкістадор у 1519 р. розпочав підкорення держави ацтеків?
   А Е. Кортес **В** Х. Понсе де Леон
   Б Ф. Пісарро **Г** В. Нуньєс де Бальбоа
2. Із якою метою король і королева Іспанії видали указ, яким заохочували людей до організації експедицій до нових земель на заході?
3. Які способи підкорення корінних народів Нового Світу використовували конкістадори? Наведіть приклади.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Виконайте завдання за історичною картою атласу. 1) Покажіть і назвіть колоніальні володіння європейців у Новому Світі на початку Ранньомодерної доби. 2) Простежте зміни, що відбувалися на землях, відомих європейцям Ранньомодерної доби.
5. За курсом історії України складіть перелік подій, які відбувалися на українських землях у період розгортання Конкісти в Новому Світі.
6. Створіть перелік ключових слів, які розкривають зміст понять «Конкіста», «колоніальна війна», «революція цін». Запропонуйте в класі визначити, у якому переліку яке поняття зашифроване.

Оцінюємо і створюємо

7. Складіть логічний ланцюжок, який демонструє, чому відкриття європейців призвели до утворення колоніальних імперій.
8. Дослідіть біографію Е. Кортеса. Складіть текст його уявної промови до короля Іспанії про експедицію до Нового Світу. Про що він розкаже, а що приховає? Чому?
9. **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Проаналізуйте наслідки Великих географічних відкриттів для країн Європи та корінних народів Америки. Висловіть думку, яких наслідків для людства було більше — позитивних чи негативних. Які уроки має засвоїти людство з цього?
10. Дайте власну оцінку діям іспанських і португальських конкістадорів у Новому Світі.
11. Висловіть власну думку щодо наслідків проникнення європейців у різні регіони світу для розвитку українських земель.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- найважливіші результати й наслідки Великих географічних відкриттів.

Працюємо з хронологією

Кінець XV — середина XVI ст.	Конкіста.
60-ті рр. XVI ст.	початок колоніальних війн.

Україна і світ

Європейці Ранньомодерної доби, захоплені розширенням меж відомого світу, поглиблювали свої знання і про тогочасні українські землі. Про це їм розповідали передусім твори італійських мандрівників і дипломатів, які описували нові шляхи на Схід. Найвідомішими були «Подорож до Персії» Амброджо Контаріні та «Подорож до Тани» Іосафата Барбаро. Величезне значення в знайомстві тогочасної Європи зі східнослов'янським світом мала латиномовна праця польського історика й географа Матвія Меховського «Трактат про дві Сарматії», видана в 1517 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109623

§ 4. Розвиток ринкових відносин

ПРИГАДАЙТЕ

1. Укажіть основні шляхи утворення європейських середньовічних міст.
2. Перелічіть основні групи населення середньовічних міст Європи.
3. Хто працював у ремісничій майстерні середньовічної Європи?
4. Що було характерне для життя селянства середньовічної Європи?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості мануфактурного виробництва;
- як селянство втягувалося в ринкові відносини.

1. Розвиток ринкових відносин

» **1.** Яку роль, на вашу думку, відіграють ринкові відносини в суспільстві? **2.** У чому проявлялося формування ринкових відносин у європейських країнах?

Унаслідок Великих географічних відкриттів до Європи надійшло багато золота й срібла, з'явилися нові сільськогосподарські культури, зріс попит на різноманітні вироби та харчові продукти. У європейських містах і селах почали формуватися **ринкові відносини.**

У містах Європи на початку XVI ст. найбільші багатства зосереджувало у своїх руках купецтво. Йому вдалося накопичити значні **капітали** завдяки міжнародній торгівлі через різницю в ціні на товари (особливо на товари, що привозили з колоній). Проте вкласти ці гроші в розвиток виробництва в місті було складно. Цехові правила, що діяли тут, не дозволяли засновувати нові підприємства. Це гальмувало розвиток виробництва. Тому вільні кошти вкладали в банківські операції. У містах Європи завдяки діяльності купців з'явилися **біржі** та банківські контори. Для зручності в розрахунках набули значного поширення цінні папери, платіжні доручення, розписки тощо. Купці й банкіри зберігали належність до непривілейованого третього стану, який мав сплачувати податки. Однак їхні вплив і значення в суспільстві зростали.

Словник

Ринкові відносини — зв'язки, що виникають у процесі продажу та купівлі товарів між продавцями й покупцями.

Капітал — гроші, які підприємці вкладають у розвиток виробництва з метою отримання прибутку.

Біржа — місце, де здійснюють різні торговельні та фінансові операції.

2. Поява мануфактур

» Як на суспільство Ранньомодерної доби вплинула поява мануфактур?

Потреби населення Європи й колоній у різноманітних виробах зростали, що спонукало до пошуку шляхів збільшення їх виробництва. Так з'явилися нові великі підприємства —

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ТА СИСТЕМА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЄВРОПИ ВНАСЛІДОК ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

- Найбільші центри торгівлі
- Компанія Фуггерів
- Відділення компанії Фуггерів
- Найважливіші морські торговельні шляхи
- Найважливіші шляхи товарів із колоній
- Кордони держав

Порівняйте зміни, що відбулися в торгівлі й банківській сфері Європи внаслідок Великих географічних відкриттів та напередодні них (с. 9 і 25).

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Зміни в торгівлі, зумовлені Великими географічними відкриттями, потребували змін і в банківських послугах. Найбільше в цій сфері відзначився **Якоб Фуггер** з Аугсбурга, що був онуком селянина, який потрапив до цеху ткачів. Він опанував банківську справу й бухгалтерію та долучився до сімейної справи. Я. Фуггер заснував Банківський дім Фуггерів і незабаром став найбільшим банкіром Європи. Першою великою справою Я. Фуггера було взяття під контроль срібних копалень Тіроля. Банкір сприяв обранню імператором Священної Римської імперії Карла V Габсбурга. Це відкрило Фуггерам доступ до золота й срібла Америки. Згодом вони контролювали й торгівлю Португалії. Для ефективного управління своїми відділеннями по всьому світу Я. Фуггер придумав улаштовувати перевірки. Так з'явилися перші аудитори (спеціалісти, що перевіряють фінансову діяльність підприємства).

Банкір не шкодував грошей на розвиток науки й мистецтва, допомагав бідним. Дотепер існує квартал в Аугсбурзі з переданими місту будинками для бідних із символічною платою за проживання.

Якоб Фуггер і його головний бухгалтер Матеус Шварц за працею у своїй конторі. На задньому плані зображено картотеку із зазначенням європейських міст, де банк Фуггер вів діяльність.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо в парах. За додатковими джерелами з'ясуйте, яку роль у функціонуванні ринкової економіки відіграють її складники, наведені у схемі.

Словник

Мануфактура (у перекладі з латинської мови — «виготовлення руками») — велике підприємство, на якому існував поділ праці та використовували переважно ручні знаряддя праці.

Засоби виробництва — сукупність знарядь праці, обладнання, виробничих споруд, сировини тощо, які використовують у процесі виготовлення продукції.

мануфактури. На них можна було виготовити значно більше виробів, ніж у ремісничій майстерні.

Спочатку такі підприємства виникли в ткацтві, насамперед сукнарстві. Як це відбувалося? Коли збільшувався попит на сукно, підприємець, купець або цеховий майстер закуповував вовну та давав її на переробку ремісникам. Ремісники користувалися його **засобами виробництва**, але продовжували працювати на нього в себе вдома. Таке підприємство назвали розсіяною мануфактурою.

Найпродуктивнішою формою нового підприємництва стала централізована мануфактура, де всі виробничі операції робітники здійснювали в одному приміщенні. Вони також не були

Ткацьке виробництво в Лейдені (Голландія). Художник Ісаак Клас ван Сваненбург. 1594—1596 рр.

Які ознаки мануфактурного виробництва відображено на ілюстрації?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо в парах. Поясніть, завдяки чому в мануфактурі досягали збільшення виробництва товарів.

власниками знарядь праці. Підприємці наймали їх та одноосібно встановлювали обсяг роботи й винагороду за її виконання. На цих підприємствах переважала ручна праця. Кожен робітник завдяки максимально дрібному, до найпростіших операцій, поділу праці виконував лише певну частину роботи.

Процес виробництва та знаряддя праці постійно вдосконалювали. Завдяки цьому на централізованих мануфактурах виробляли більше товарів, ніж на розсіяних. Проте все одно централізованих мануфактур виникало набагато менше, оскільки їх створення потребувало більше коштів.

Із появою мануфактур у суспільстві сформувалися нові верстви — **наймані працівники** та підприємці, або **буржуазія**.

Словник

Наймані працівники — особисто вільні робітники, які, не маючи інших засобів до існування, працювали на власника основних засобів виробництва.

Буржуазія — власники капіталів, підприємці; панівна суспільна верства в Ранньомодерну добу, яка володіла основними засобами виробництва та використовувала найману працю.

3. Ринкові відносини й селянство

У XVI ст. традиційне селянське життя почало змінюватися. Селянство мало майже все необхідне для життя — знаряддя праці, житло, робочу худобу, але не володіло землею.

Землевласники прагнули утримати селян у своєму господарстві, тому перетворювали їх на залежних людей. Проте з часом вільних земель, які можна було освоювати, у Європі майже не залишилося, і закріплення селян у господарстві землевласника втратило сенс. Це спонукало повернути селянству особисту свободу. Накопичивши кошти, селяни могли сплатити викуп і стати вільними. Землевласники надавали селянству за його бажанням додаткові наділи в **оренду** та дозволяли господарювати

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Словник

Оренда — тимчасове користування майном власника за певну плату.

Рента — дохід від власності, який орендарі сплачують власникам землі за право користуватися нею протягом певного часу.

самостійно. За це селяни мали виконувати певні роботи та сплачувати грошову **ренту** або віддавати частину продуктів свого господарства.

Між селянами й землевласниками формувалися нові відносини. Землевласник уже вважався не захисником, якому селяни мусили коритися, а лише володарем землі. Селяни почали господарювати самостійно та продавали свою продукцію на ринку. Проте не всі досягали успіху: деякі селяни могли розбагатіти, а деякі, навпаки, усе втрачали.

Розвиток ринкових відносин призвів до майнового розшарування селянства. Для роботи заможні селяни наймали за невелику платню або просто за їжу своїх збіднілих односельців, які не змогли сплатити ренту та

Жнива. Художник Пітер Брейгель (Старший). 1565 р.

- Яку інформацію про організацію селянської праці в цей період надає ілюстрація?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

втратили наділи. Землевласникам було зручніше мати справу з одним-двома великими орендарями, ніж із десятком власників дрібних ділянок.

4. Фільварки

Як поява фільварків була пов'язана з розвитком ринкових відносин?

У XVI ст. у деяких країнах Центрально-Східної Європи виникли **фільварки**. У цих господарствах виробляли продукцію на продаж і для задоволення потреб мануфактурного виробництва.

На українських землях у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства, а пізніше — Речі Посполитої в цей період також відбувалося поширення фільваркової системи господарювання. Фільварки дали змогу землевласникам збільшити кількість виробленої продукції, яка йшла на продаж.

Уся земля у фільварках, як і раніше, належала землевласнику та була в його розпорядженні. Селяни, які перебували в особистій залежності від землевласника, лише користувалися земельними ділянками (волок, лан). Вирощуючи й переробляючи сільськогосподарську продукцію, селяни відробляли «тяглу службу», або панщину. За «Уставою на волоки» 1557 р. у Великому князівстві Литовському на українських землях здійснювали «волочну» міру». Так, найродючіші землі віддали під фільварки, а селян зобов'язали виконувати дводенну «тяглу службу» з кожної «волоки» землі, якою вони користувалися.

Щодо форми ренти, яка полягала в безплатній примусовій праці залежного селянства на землевласника в обмін на можливість вести своє господарство, на українських землях цієї доби інколи застосовували термін «кріпосне право», або «кріпацтво», а селян називали кріпаками.

Проте на українських землях у другій половині XVI — першій половині XVII ст. особиста залежність передбачала лише обмеження

Словник

Фільварок (у перекладі з німецької мови — «маєток», «господарство», «хутір») — велике господарство, орієнтоване на виробництво продукції для продажу на ринку. Воно базувалося спочатку на праці залежних від землевласника селян, які відробляли панщину, а пізніше — найманих працівників.

Україна і світ

Господарство українських земель у XVI ст. підлаштовувалося до потреб європейського ринку. Саме із цим була пов'язана поява тут фільварків. Хоча все одно більшість господарств були селянськими.
У містах ремісники переважно об'єднувалися в цехи. Активно розвивалася торгівля. Через українські землі проходили торговельні шляхи із Центральної та Західної Європи на схід. Міста Львів, Кам'янець, Луцьк, Київ перетворилися на європейські центри міжнародної торгівлі.

Цікаві факти

Назва «кріпацтво» походить від купчих документів («кріпостей») на землі із селянами в Московській державі від кінця XV ст.
У Московській державі система кріпацтва перетворилася на фактичну рабську залежність. Кріпаки працювали не лише в сільському господарстві, а і на мануфактурному виробництві. На українських землях система прикріплення селян до землі з'явилася ще за часів Русі.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

права переходу та відповідно прикріплення до землі. Це не перетворювало селянина на суто об'єкт володіння, раба, якого можна було продати, як і членів його родини. Особисто залежні селяни, які мали обмеження щодо переходу і були прикріплені до певної земельної ділянки, становили п'яту частину місцевого селянства.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- мануфактури як нову форму виробництва товарів;
- зміни, що відбувалися в сільськогосподарському виробництві Ранньомодерної доби.

Працюємо з хронологією

XVI ст. — поширення фільваркової системи господарювання в країнах Центрально-Східної Європи.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Яка з наведених характеристик НЕ стосується ринкової економіки?
   - **А** підприємці — власники засобів виробництва
   - **Б** примусова праця
   - **В** свобода підприємництва й вибору
   - **Г** наймані працівники
2. Що таке фільварок?
3. Наведіть факти, які свідчать про поширення ринкових відносин у сільському господарстві Ранньомодерної доби.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Яку роль відігравали підприємливість і фінансова грамотність у житті населення Європи Ранньомодерної доби? Поясніть свою відповідь.
5. Як різнилося становище селянства країн Західної Європи та деяких країн Центрально-Східної Європи? Поясніть чому.
6. Створіть кросворд за темою параграфа (від 10 слів).

Оцінюємо і створюємо

7. Уявіть, що ви європейський купець, який вирішив заснувати розсіяну або централізовану мануфактуру. Складіть перелік необхідних заходів для цього.
8. Метод «ПРЕС». Доведіть, що процеси, які відбувалися в економічному житті Ранньомодерної доби, впливали на європейське суспільство.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 5. Повсякденне життя населення Західної Європи

Тестові завдання
rnk.com.ua/109624

1. Населення

Які чинники впливали на зміну кількості населення в Ранньомодерну добу?

У Ранньомодерну добу кількість європейського населення постійно зростала. Так, у XVI ст. вона збільшилася з 85 млн до 98 млн осіб. До кінця XVII ст. налічувалося понад 128 млн осіб, а до кінця XVIII ст. — понад 195 млн осіб. Причинами цього явища стали зростання народжуваності, покращення умов життя, зміни в раціоні.

Середня тривалість життя в Європі в Ранньомодерну добу становила лише 30—35 років. Чоловіки зазвичай жили довше за жінок. Як і раніше, високою залишалася смертність дітей: не більше половини з них досягали десятиріч-ного віку. Це було пов'язане з відсутністю медичної допомоги, нехтуванням правилами гігієни. Лікарень у сучасному розумінні в той час не існувало, були лише притулки для невиліковно хворих, калік і літніх людей.

Антисанітарія в містах робила їх осередками хвороб. У середині XVII ст. під час спалаху епідемії чуми, що охопила Європу, померло більше половини міського населення. Значними були людські втрати й від епідемій віспи, холери, тифу.

Як і раніше, населення Європи помирало від голоду в неврожайні роки, пожеж, війн. Особливо відчутними були втрати, пов'язані з використанням вогнепальної зброї. Багато людей загинуло під час релігійних війн у Франції та першої загальноєвропейської Тридцятилітньої війни (про них ви дізнаєтеся в наступних параграфах). Лише в XVII ст. Європа втратила у війнах близько 3 млн осіб.

Значний вплив на населення Європи та інших частин світу мали масові **міграції** після

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як у середньовічній Європі змінювалися склад і кількість населення?
2. Який вигляд мали середньовічні міста?
3. Чим харчувалися європейці в середні віки?
4. Якими були шлюбно-сімейні стосунки, становище жінки та освіта в середньовічній Європі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як змінювалася кількість населення Європи в Ранньомодерну добу та які чинники на це впливали;
- що було характерним для розвитку тогочасних європейських міст;
- які нові явища з'явилися в побуті європейців;
- про шлюбно-сімейні стосунки, становище жінки та освіту;
- чому наслідування моди в Європі перетворилося на стимул розвитку суспільства.

Словник

Міграція населення — переміщення людей країнами зі зміною місця проживання назавжди або тимчасово.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

МІГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Основні причини

Політичні
Втеча від переслідувань

Релігійні
Утиски на ґрунті віросповідання і переслідування певних народів

Соціально-економічні
Прагнення кращого життя на нових землях

Великих географічних відкриттів на землі Америки й Австралії. Це тривало протягом XVI—XVII ст. Так у Раньомодерну добу було заселено величезні простори нових земель і докорінно змінено склад їхнього населення.

2. Міста

Покажіть на карті атласу найбільші міста Європи Ранньомодерної доби.

Більшість населення тогочасної Європи жила в селах, а в містах було зосереджено 10—20% осіб. Лише в Голландії налічувалося близько 300 міст, а їхні жителі становили більше половини від загальної кількості населення. Міста зберігали середньовічний вигляд. Вони переважно залишалися невеликими (3—5 тис. жителів), від навколишнього світу їх відокремлювали стародавні мури.

Французький будинок, зведений у 1491 р. Сучасний вигляд.

Проте деякі міста сильно розрослися. Найбільшим містом Європи був Париж із населенням 300 тис. осіб. Йому поступалися Неаполь (270 тис. осіб), Лондон і Амстердам (по 200 тис. осіб), Венеція та Антверпен (по 150 тис. осіб), Рим, Мілан, Генуя, Брюгге, Прага (по 100 тис. осіб). Ці міста щодня потребували великої кількості харчових продуктів, вугілля тощо. Дороги з'єднували їх із селами, звідки надходило все

Зверніть увагу

Італійські будівничі першими в Європі розробили проєкти ідеальних міст, що складалися з розташованих колами або квадратами будинків, оточених деревами й фонтанами. Передбачалося також створення каналізації та водогонів, що мало покращити санітарні умови та зупинити поширення хвороб у містах. У XVI ст. ці проєкти почали втілювати в життя. Саме тоді архітектура з ремісничої справи перетворилася на мистецтво. Через деякий час за прикладом італійських міст змінили свій вигляд Париж і Лондон, а потім інші міста Європи.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Краєвид ранньомодерного Лондона зі знаменитим Лондонським мостом, зведеним ще у XII ст., висота будівель на якому сягала семи поверхів. Сучасний малюнок.

▸▸ Висловіть припущення, чому в тогочасному Лондоні часто виникали пожежі.

необхідне. На дорогах з'явилися заїжджі двори, склади для купців, які скуповували продукцію в селян і везли її до міст.

У центральній частині міста жили заможні люди, розміщувалися громадські споруди, собори, ратуша, банки, контори адвокатів. Через нестачу місця для забудови почали зводити кількаповерхові будинки.

3. Житло і побут

▸▸ Як змінилися європейське житло і хатнє начиння в Ранньомодерну добу?

У XVI — першій половині XVII ст. більшість селян на півдні Європи будували свої оселі з каменю, на півночі — із дерева. Дах будинку робили із соломи або очерету. Усередині будинку зазвичай не було окремих кімнат — усі члени сім'ї жили в спільному приміщенні. Для обігрівання помешкання та приготування їжі використовували вогнище. Меблів у селянській оселі було мало: стіл, лави, скриня для речей, один-два табурети та сінник замість ліжка. Їжу готували в казані, що висів над вогнищем, а їли переважно зі спільного посуду, оскільки окремих мисок і кухлів на всіх не вистачало. Селянські житла впродовж тривалого часу не змінювалися, на відміну від житла містян.

У містах з'являлося дедалі більше кам'яних будинків. Прості люди затягували вікна пергаментом або промасленим папером, а заможні вставляли

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Кімната з меблями в будинку заможного англійця. Перша половина XVII ст. Сучасний вигляд.

Цікаві факти

Заможні європейці в XVI ст. влаштовували у своїх оселях ванні кімнати, оскільки боялися відвідувати міські лазні. Це було пов'язано з поширенням сифілісу — хвороби, завезеної до Європи після відкриття Нового Світу. Проте гігієна більшості населення залишалася на низькому рівні.

у вікна скло й навіть робили вітражі. Підлогу в заможних будинках вкривали кам'яною або керамічною плиткою, а найбагатші люди замовляли майстрам підлогу з паркету, викладеного орнаментом. У простих будинках була дерев'яна підлога. Із XVII ст. міська знать почала вкривати дах своїх будинків дуже дорогою черепицею. Саме в цей час у Європі з'явилися паперові шпалери. Спочатку вони прикрашали будинки простих людей, а згодом набули популярності й серед знаті. У заможних будинках з'явилися вітальні, де приймали гостей, спальні, їдальня, робоча кімната господаря та окремі приміщення для слуг. Якщо будинок належав ремісникові або купцю, то на першому поверсі зазвичай розміщувалася його крамниця.

Меблі та речі свідчили про заможність господаря. Коштовний посуд виставляли на спеціальних полицях. Різноманітні речі та одяг зберігали у скринях, прикрашених орнаментом і розписом. Італійські майстри першими почали ставити свої скрині вертикально. Так у XVI ст. з'явилася шафа. Був у будинку і звичайний стіл, оточений лавами. Біля нього ставили крісло для глави сім'ї.

Накритий стіл. Художник Ніколас Гілліс. 1611 р.

Європейська кухня
rnk.com.ua/110240

- Які продукти зобразив художник на столі тогочасних європейців? Які з них, на вашу думку, з'явилися на ньому завдяки Великим географічним відкриттям?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Сім'я купця П'єра де Мушерона. Невідомий художник. 1563 р.

- Які висновки про склад зображеної сім'ї можна зробити за ілюстрацією?

4. Шлюб, сім'я. Становище жінки. Освіта

- Поясніть, як ви розумієте поняття «патріархальна сім'я». Чим різниться становище європейської жінки в сім'ї в Ранньомодерну добу та зараз?

У Європі на початку Ранньомодерної доби єдиною визнаною суспільством формою шлюбу залишався церковний, який укладали один раз на все життя. Розлучення католицька церква заборонялa. Розірвати шлюб можна було в особливому випадку (наприклад, через нездатність жінки народити дитину) і лише з дозволу вищої церковної влади.

Як і в попередні часи, сім'я була патріархальною, із повною владою чоловіка над дружиною та дітьми. Жінка матеріально повністю залежала від чоловіка й була мало захищена законами. Сім'я складалася перш за все з найближчих родичів — чоловіка, дружини, їхніх батьків і дітей.

У заможних сім'ях дітей навчали вдома та готували до продовження сімейної справи. У простих сім'ях діти найчастіше не здобували освіту через відсутність коштів.

Світські школи та університети були для дорослих людей. Для навчання дітей заможні

Зверніть увагу

Ставлення до дітей у Ранньомодерну добу змінилося порівняно з попереднім періодом. У Середньовіччі жінки з простих сімей зазвичай щороку народжували (більшість дітей помирала). Діти змалку працювали. У Ранньомодерну добу, незважаючи на високу дитячу смертність, до дитини ставилися перш за все як до наступника, що продовжить сімейну справу. Селянин, що мав власність і був особисто вільною людиною, міг заповісти майно своїм дітям.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

європейці наймали освічених секретарів, знавців грецької мови, латини та «семи вільних наук». Чимало випускників шкіл та академій вважали за честь працювати секретарями при дворах вельмож. Серед них було багато письменників і мислителів, які уславили європейську культуру цієї доби.

5. Примхлива мода

Що було характерним для моди Ранньомодерної доби?

Зміни, що розпочалися в усіх сферах життя європейців, охопили й світ одягу. Поширилося правило наслідувати **моду**, змінюючи щорічно фасони суконь і костюмів. Проте бідняки й селяни найчастіше мали один незмінний робочий одяг і святкове вбрання, що переходило від батьків до дітей.

Тому модні тенденції просували заможні люди. У XVI — першій половині XVII ст. основним правилом моди в Європі стала можливість змінювати гардероб відповідно до обставин. Остаточно ця звичка закріпилася наприкінці XVII ст. Відтоді мода поширювалася у світі в новому значенні: не відставати від сучасності.

Наприкінці XV — на початку XVI ст. законодавцями моди вважали італійців. Взірцем для населення Європи був пишний костюм доби італійського Відродження із широкими рукавами, золотим і срібним шитвом, парчею та оксамитом.

У XVI ст. серед вищих верств суспільства набув популярності суворий, застебнутий до підборіддя чорний костюм, який носили іспанці. На початку XVII ст. поширився голландський стиль — із комірами з мережива та високими капелюхами. Він уособлював економічне зростання нової європейської держави — Голландії. Проте й цей стиль не протримався довго. Його замінив французький костюм вільного крою з яскравого шовку.

Наслідування моди поступово перетворилося з примхи на стимул розвитку суспільства. Мода сприяла розвитку виробництва, торгівлі, виникненню нових мануфактур тощо.

Словник

Мода — нетривале панування певних смаків в одязі та інших сферах життя великих груп людей.

Бурмістр Амстердама. Художник Андріс Бікер. 1642 р.
Чоловічі комірі, як на портреті, називали «млиновими жорнами», адже вони справді нагадували величезні круглі камені з отвором посередині, що перемелювали зерно на борошно у млинах. Носіння цих комірів започаткували в Іспанії. Їх шили з тонкого полотна, робили складки, крохмалили, а іноді насаджували на дротяний каркас.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Кількість населення Європи наприкінці XVII ст. становила
   А 100 млн осіб **Б** 126 млн осіб
   В 148 млн осіб **Г** 195 млн осіб
3. Якими були основні причини міграцій європейського населення після Великих географічних відкриттів?
4. Назвіть основні ознаки шлюбно-сімейних стосунків Раньомодерної доби.
5. Опишіть житло та хатнє начиння європейського населення цього періоду.
6. Чому наслідування моди в Європі у XV—XVII ст. перетворилося на стимул розвитку суспільства?

Застосовуємо і аналізуємо

7. Покажіть на карті атласу: 1) найбільші міста Європи на початку Раньомодерної доби; 2) найбільші країни тогочасної Європи; 3) держави, у складі яких були українські землі наприкінці XVI ст.
8. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Повсякденне життя населення Західної та Східної Європи». Зробіть висновок.

Сфера життя	Які зміни відбулися	Значення цих змін для життя населення

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Використовуючи штучний інтелект, згенеруйте картинку «У гостях у міському європейському будинку XVI—XVII ст.». Проаналізуйте згенеровані зображення щодо наявності історичних неточностей.
10. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією (представленням класу) про італійський, іспанський, голландський і французький стилі одягу в європейській моді XVI—XVII ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- масштаби, сутність і характер змін у повсякденному житті європейського населення в XVI—XVII ст.

Працюємо з хронологією

XVI—XVII ст. — масові міграції європейців на нові континенти.

Пані в чорному шовку з віялом. Художник Бартоломеус ван дер Хелст. 1544 р.
У XVII ст. були в моді так звані «голландські мережива», як на портреті.

Флешкартки
rnk.com.ua/110363

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 6. Гуманізм і Високе Відродження: образотворче мистецтво

Тестові завдання
rnk.com.ua/109625

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що вам відомо про ранній гуманізм і культуру Відродження?
2. Спираючись на знання із зарубіжної літератури, укажіть ознаки гуманізму у творах епохи Відродження.
3. Спираючись на знання, отримані на уроках мистецтва, укажіть ознаки мистецтва та літератури епохи Відродження. Яку роль у цих творах відіграли ідеали античності?
4. Чим уславився Ф. Петрарка? Які його літературні твори вам відомі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості культури Високого Відродження й гуманізм як інтелектуальний рух цієї доби;
- як ідеї гуманізму втілювалися у творчості Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаеля Санті, Тиціана Вечелліо та митців Північного Відродження.

1. Гуманізм як інтелектуальний рух епохи Відродження. Високе Відродження

▸▸ Що таке Високе Відродження? Які зміни воно започаткувало у світогляді населення Європи?

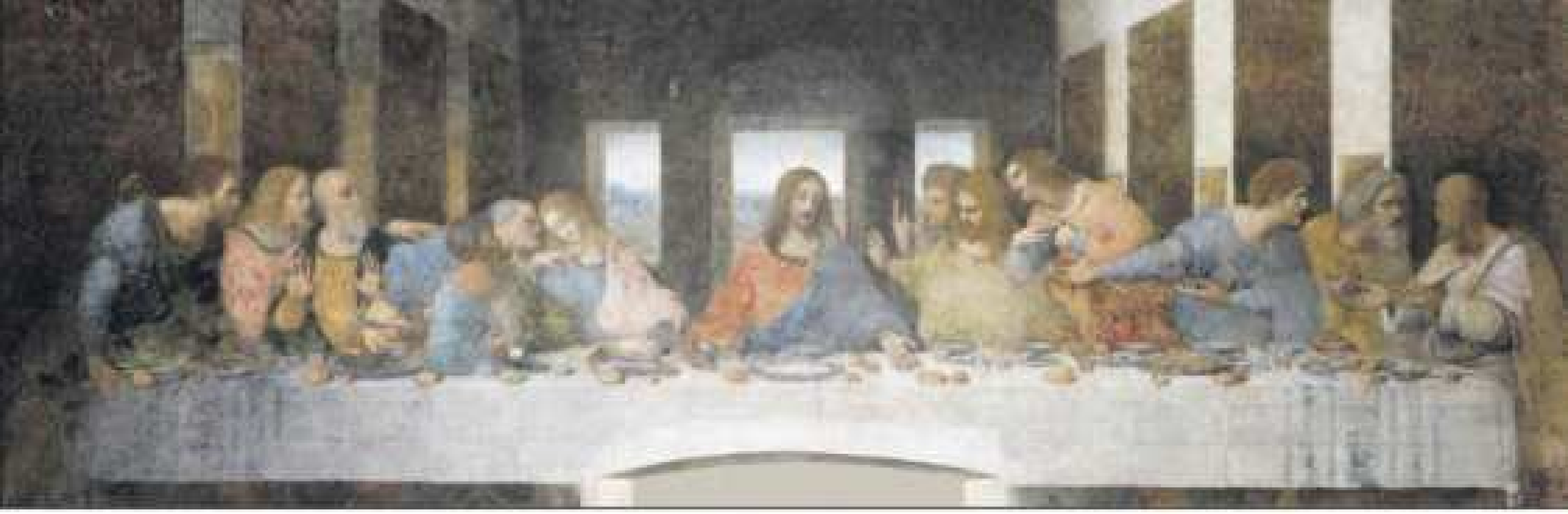
Близько середини XIV ст. на території сучасної Італії сформувався рух у мистецтві, літературі й науці, який наслідував зразки Давніх Греції та Риму. Пізніше його почали називати **Відродженням**, або **Ренесансом** (у перекладі з французької мови *Renaissance* — «Відродження»). Проте водночас митці Відродження здійснили низку відкриттів і створили нові ідеї.

В основі Відродження лежали ідеї **гуманізму** (у перекладі з латинської мови *humanus* — «людяний», «людський»). Цей інтелектуальний рух вважав, що головною цінністю у світі є людина, яка заслуговує на повагу, гідність та реалізацію своїх можливостей. Такі ідеї суперечили вченню церкви, яка проголошувала головною цінністю Бога.

Найвищого розквіту культура Відродження досягла за часів Високого Відродження **наприкінці XV — у перші десятиліття XVI ст.** Це був «золотий вік» італійської літератури, образотворчого мистецтва та філософії.

Діячі Відродження закладали основи нового розуміння світу та місця людини в ньому. Під впливом Італії мистецтво Високого Відродження поширилося в країнах Північної Європи. Нові ідеї готували переворот у світобаченні, що відбувся в роки Реформації в Європі (про це ви дізнаєтеся в наступних параграфах).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Таємна вечеря. Художник Леонардо да Вінчі. 1495—1498 рр.

Працюємо в малих групах. Розробіть проєкт «Неймовірні факти про фреску Леонардо да Вінчі "Таємна вечеря"».

2. Леонардо да Вінчі та Мікеланджело Буонарроті

Доведіть, що Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті та Рафаель Санті своїми творами мистецтва уславлювали ідеї гуманізму.

Майбутній великий художник **Леонардо да Вінчі** народився у Флоренції. У 14-річному віці він почав навчатися живопису. Проте це було не єдиним його захопленням. Упродовж усього життя Леонардо да Вінчі наполегливо вивчав різні науки: математику, анатомію, техніку, будував літальні апарати й підводні човни. У його нотатках можна знайти описи гелікоптера, парашута, автомобіля, телефона тощо.

У період розквіту свого таланту Леонардо да Вінчі створив фреску за біблійною темою «Таємна вечеря». У її основі лежить євангельський сюжет про те, як під час вечері напередодні своєї страти Христос сказав учням, що один із них зрадить його. Майстер зміг реалістично передати вирази облич учнів Христа, сповнені обурення й здивування, та охоплене жахом обличчя Юди.

Одним із найвідоміших творів Леонардо да Вінчі став «Портрет Мони Лізи», на якому зображено дружину купця Франческо дель Джокондо. Цей твір вважають одним із перших портретів, на якому автор намагався показати внутрішній світ людини.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110241

Працюємо із джерелом

Думки Леонардо да Вінчі (із його записників)

- Мої предмети народилися з простого й чистого досвіду, який є справжнім учителем.
- Зроби скло для очей, щоб бачити Місяць великим.
- Я не пишу про свій засіб залишатися під водою стільки часу, скільки можна залишатися без їжі. Цього не оприлюднюю і не оголошую я через лиху породу людей, які цей засіб використали б для вбивств на дні морів, проламуючи дно кораблів і топлячи їх разом із людьми.
- Люди розмовлятимуть одне з одним із найвіддаленіших країн і одне одному відповідатимуть. [4]

Працюємо в парах. Обговоріть джерела та визначте, які сучасні предмети описує Леонардо да Вінчі. Наведіть аргументи на підтвердження думки, що уявлення митця випереджали рівень розвитку його епохи.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Мойсей. Скульптор Мікеланджело Буонарроті. 1513—1515 рр.

Яким зобразив біблійного персонажа скульптор? Які ознаки відповідно до світогляду Відродження, на вашу думку, притаманні його стилю?

Постать в історії

Серед представників венеційської школи художників відомою стала й жінка. У той час жінкам майже не дозволяли займатися живописом і скульптурою. Проте на початку XVIII ст. дочка венеційського художника **Джулія Єлизавета Лама** стала першою жінкою, яка отримала замовлення на створення картини від католицької церкви. Загалом художниця залишила значну колекцію робіт, до якої належать портрети людей у натуральну величину. Свої твори вона писала у стилі бароко, використовуючи контраст темного і світлого.

Італійський художник, архітектор і скульптор **Мікеланджело Буонарроті** головним персонажем своїх творів зробив людину. Майстра цікавило зображення краси людського тіла. У своїй величній мармуровій статуї Давида він усупереч біблійному сюжету зобразив не хлопчика, а розквітлого юнака, сповненого титанічної сили. Ця статуя водночас стала й символом повернення принципів античності в мистецтво, й ідеалом нової людини, утіленням її непохитної волі та могутності.

Протягом п'яти років Мікеланджело працював над розписом плафона Сикстинської капели в резиденції Папи Римського (сучасний Ватикан). Художник самостійно розписав багатометрову стелю на висоті 18 м біблійними сюжетами, що містили понад 300 фігур. Проте його композиції були далекими від традиційного релігійного змісту, вони звеличували людську гідність і красу. Багато натхнення він вклав у створення мармурової статуї Мойсея для надгробка Папи Римського Юлія II. У трактуванні Мікеланджело Мойсей став могутнім вождем, якого в ті часи потребувала роздроблена Італія.

Доба Високого Відродження сприяла поширенню змін в архітектурі. Саме в той час місце будівельника посів архітектор, який утілював задуми, спираючись на досвід античних майстрів і свої знання. Напрямки розвитку архітектури Італії в XVI ст. визначив **Донато Браманте**, творчість якого пов'язана з Римом. Папа Римський Юлій II призначив його головним архітектором для перебудови Рима. За проєктом Браманте в 1506 р. в місті почалося спорудження собору Святого Петра. Проте завершити роботу Браманте не встиг, і цю справу продовжив Мікеланджело. Дотепер собор Святого Петра є найбільшою християнською церквою у світі.

3. Рафаель Санті та Тиціан Вечелліо

Які риси були притаманні творчості Рафаеля Санті та Тиціана Вечелліо?

Дослідники називали **Рафаеля Санті** генієм італійського Відродження, який зміг поєднати

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Привертає увагу композиція картини «Сикстинська мадонна». Розкривається завіса, і ми бачимо жінку, яка тримає на руках немовля; вона наче віддає його, але водночас хоче втримати біля себе. Погляд жінки виражає сум, тривогу за долю своєї дитини, яку вона приносить у жертву заради спасіння людства. Перед нами не просто жінка, а матір, що страждає, як і будь-яка людина.

дух античності з ідеями християнства. За своє нетривале життя (лише 37 років) Рафаель встиг дуже багато. Декілька років він керував будівництвом собору Святого Петра в Римі, розписав фресками стіни багатьох залів палацу Папи Римського у Ватикані, створив чудові портрети своїх сучасників. Головною ідеєю творчості Рафаеля було створення узагальненого образу ідеальної людини. У його роботах було відтворено найтонші відтінки почуттів, духовну та фізичну красу. Новий ідеал людини митець утверджував насамперед у портретах і численних зображеннях мадонни (Діви Марії). Вершиною творчості Рафаеля вважають картину «Сикстинська мадонна».

Тиціан Вечелліо був найвідомішим італійським художником венеційської школи. Багато уваги він приділяв біблійним сюжетам («Христос і Магдалена», «Покладання в труну»). Образи Тиціана були сповнені внутрішнього спокою та краси. Неперевершених висот досяг майстер у мистецтві портрета. Йому вдавалося відтворити різні, іноді суперечливі риси характеру героїв: велич, скупість, підозрілість, лицемірство, хитрість тощо. Художник відкривав у своїх героях те, що вони намагалися приховати, і знаходив неповторні, ледь помітні засоби, щоб це передати. У його портретах простежувалася така особливість: головний колір, що повторювався у відтінках. Найвідоміші портрети Тиціана — Іпполіто Медічі, Карла V.

Сикстинська мадонна.
Художник Рафаель Санті. 1514 р.

Іпполіто Медічі в угорському костюмі.
Художник Тиціан Вечелліо. 1532—1533 рр.

4. Північне Відродження

Чим уславилися митці Північного Відродження?

Північним Відродженням називають культуру Ренесансу, що набула поширення у XV—XVI ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Сліпі. Художник Пітер Брейгель (Старший). 1568 р.

у країнах, розташованих на північ від Італії: Німеччині, Нідерландах, Франції та Англії. На відміну від італійського Північне Відродження надихалося не лише античністю, а також готикою та працями середньовічних богословів.

У мистецтві Північного Відродження провідна роль належала живопису. Видатним представником цієї доби був нідерландський живописець **Пітер Брейгель (Старший)**. На його полотнах співіснували прекрасне і потворне, радість і трагедія. Промовисті назви картин митця відбивали тогочасні реалії: «Тріумф смерті», «Сорока на шибениці», «Сліпі», «Жебраки» тощо. П. Брейгель (Старший), як й інші майстри Північного Відродження, своїми творами намагався показати зворотний бік тогочасного життя — невпевненість у майбутньому, страх перед зміною звичного способу життя.

Одним з найвідоміших живописців Північного Відродження був також нідерландець **Єронім Босх**. Він працював у жанрах релігійного, історичного, портретного й жанрового мистецтва. Більшість його робіт не збереглася. Серед найвизначніших — «Сад земних насолод», «Човен дурнів», «Сім смертних гріхів», «Поклоніння волхвів», «Віз сіна». Твори Є. Босха часто містили сатирично-повчальні історії про те, що люди забули настанови Бога та потонули у гріхах.

Центральне місце в мистецтві німецьких земель XVI ст. посідав **Альбрехт Дюрер**. Він вирізнявся характерною для майстрів Відродження різноманітністю інтересів: анатомія, математика, інженерна справа, мистецтво. А. Дюрер написав багато портретів своїх сучасників. Особливої майстерності він досяг у графіці, виготовивши понад 200 гравюр. Використовуючи біблійні сюжети, художник надав їм нового змісту. Відомою

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Поклоніння волхвів (фрагмент). Художник Єронім Босх. 1495 р.

Святий Єронім у келії. Художник Альбрехт Дюрер. 1514 р.

стала серія гравюр «Апокаліпсис», де під виглядом Давнього Вавилону, що накликав на себе Божу кару, А. Дюрер зобразив папський Рим.

- Підготуйте розповідь-презентацію однієї із зображених у параграфі картин, яка вам сподобалася найбільше.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Словесний теніс».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень (учениця) ставить запитання, що передбачає коротку відповідь. Інший (інша) відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри треба домовитися, скільки запитань без відповіді означатиме програш.
2. Хто з митців італійського Високого Відродження здійснив розпис Сикстинської капели?
   - **А** Леонардо да Вінчі
   - **Б** Мікеланджело Буонарроті
   - **В** Рафаель Санті
   - **Г** Тиціан Вечелліо

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив творчості митців італійського Високого Відродження на європейське суспільство Раньомодерної доби;
- особливості Північного Відродження, що відрізняли його від італійського.

Працюємо з хронологією

Кінець XV — перші десятиліття XVI ст.	доба Високого Відродження.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Розп'яття. Художниця Джулія Єлизавета Лама. XVIII ст.

Україна і світ

На території сучасної України ідеї Відродження сприймали як вплив чужої культури, що руйнувала православну спільноту. Ідеї гуманізму з'явилися на українських землях тоді, коли в інших регіонах Європи вже поширювалася культура бароко. Погляди гуманістів на українських землях найчастіше поширювали діячі, які поверталися сюди після навчання в європейських університетах: Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський, Себастіан Кленович та інші. У Галичині та на Волині збереглося досить багато споруд, виконаних у стилі Відродження, які звели переважно приїжджі європейські будівничі. У живописі про вплив Відродження свідчив інтерес до зображення реального життя, портретів, пейзажів.

3. Назвіть та порівняйте тривалість періодів Раннього і Високого Відродження.
4. Назвіть основні ознаки гуманізму епохи Відродження.
5. Які проблеми висвітлювали у творах митці Північного Відродження?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Покажіть на карті атласу європейські міста, пов'язані з життям і творчістю митців Високого Відродження.
7. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Визначте спільні й відмінні риси у творчості «титанів» італійського Високого Відродження — Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті та Рафаеля Санті.
8. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». За додатковими джерелами складіть таблицю «Митці епохи Відродження».

Митець	Напрям Відродження	Твори

9. Чому необхідно зберігати мистецьку спадщину рідного краю та світу? Поясніть свою думку.

Оцінюємо і створюємо

10. Дослідіть життєвий і творчий шлях Леонардо да Вінчі (або іншого митця епохи Відродження). Результат роботи подайте у вигляді інтерв'ю з ним. Продумайте запитання та спрогнозуйте відповіді на них.
11. Із відкритих джерел виберіть твори одного з митців епохи Відродження. Дослідіть історію їх створення. Розробіть рекламний буклет.
12. Створіть експозицію до віртуального музею «Митці Високого (Північного) Відродження». Обґрунтуйте доцільність експонатів, які ви вибрали.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 7. Література доби Високого Відродження

Тестові завдання
rnk.com.ua/109626

1. Нікколо Макіавеллі та Еразм Роттердамський

Чи погоджуєтеся ви з поглядами Макіавеллі на державу і чому? У чому, на вашу думку, полягає внесок Еразма Роттердамського в тогочасний європейський інтелектуальний рух?

Видатним мислителем епохи Відродження був **Нікколо Макіавеллі**. Хоча його особистість і погляди досі викликають суперечки. Одні вчені вважають Н. Макіавеллі безпринципним лицеміром, інші — справжнім реалістом, який наважився зобразити світ таким, яким він був насправді.

Упродовж усього життя Н. Макіавеллі Італія залишалася поділеною на десятки дрібних держав. Постійні внутрішні чвари, напади чужоземних військ спонукали італійців до роздумів про те, яким має бути правитель, здатний об'єднати Італію та навести лад у країні.

Над цим питанням замислювався й Н. Макіавеллі. У **1516 р.** він написав працю «Державець», присвячену правителю Флоренції Лоренцо Медічі. Автор просував думку про те, що успішний правитель має відкинути моральні принципи та діяти силою і хитрістю. Н. Макіавеллі вважав, що сумління може лише заважати в діяльності правителя. Католицька

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які літературні жанри розвивалися в середньовічній Європі?
2. Назвіть твори літератури європейського Середньовіччя, які вам запам'яталися. Про що в них ідеться?
3. Яких європейських письменників XVI ст. ви знаєте з курсу зарубіжної літератури?
4. Наведіть приклади втілення у творах літератури ідеалів гуманізму.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні ідеї мислителів і письменників, творчість яких впливала на ранньомодерне європейське суспільство.

Працюємо із джерелом

Із праці «Державець» Н. Макіавеллі (1516 р.)

Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Однак, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті володарі, які не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і зрештою подужали тих, хто покладався на чесність...

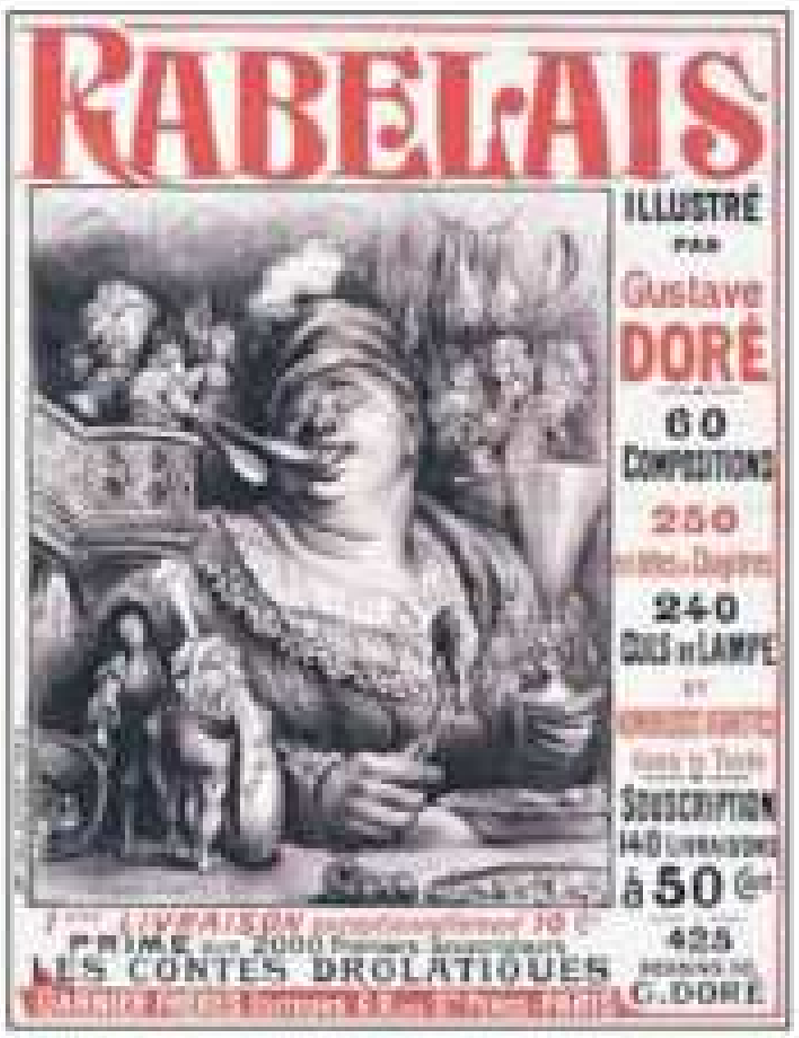
Володар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб за потреби він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. [5]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** Які якості Н. Макіавеллі вважав необхідними для правителя? **2.** Спираючись на текст, поясніть, як ви розумієте вислів «мета виправдовує засоби».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Статуя Еразма в Роттердамі (Нідерланди). Скульптор Хендрік де Кейзер. 1622 р.

Рекламний плакат до твору Ф. Рабле. Художник Гюстав Доре. XIX ст.

церква засудила цей твір як несумісний із християнською етикою, хоча мислитель лише першим відверто описав реалії його часів.

Видатним представником Північного Відродження був **Еразм Роттердамський**. Після завершення навчання на теологічному (богословському) факультеті Паризького університету він посів провідне місце в європейській науці як видатний мовознавець, письменник, мислитель, гуманіст.

У своїх творах Еразм Роттердамський виклав основи гуманістичного вчення. Зокрема, він розглядав християнство як вищий етап морального розвитку людства, підготовлений попереднім періодом розвитку античної культури й науки. Саме античність, на його думку, обумовила важливе місце людяності та людської гідності в загальному процесі самовдосконалення. У сатирах «Похвала Глупоті», «Домашні бесіди» Еразм Роттердамський викривав відсутність будь-якої розумної основи в усіх сферах життя — політичній, церковній, культурній. Особливо різко він критикував церковних богословів.

Погляди мислителя стали ідейною основою для виникнення руху Реформації (про нього ви дізнаєтеся в наступних параграфах). Хоча сам Еразм Роттердамський виступив проти неї.

2. Творчість Ф. Рабле та В. Шекспіра

Чим уславилися Ф. Рабле та В. Шекспір?

Французький письменник **Франсуа Рабле** написав тільки одну книгу — «Гаргантюа і Пантагрюель», але вона стала найвизначнішим твором французької художньої літератури XVI ст. Автор працював над романом упродовж **1532—1564 рр.**

«Гаргантюа і Пантагрюель» — книга-казка з добре знайомими у Франції героями-велетнями. Проте письменник-гуманіст вклав у твір новий зміст. Ф. Рабле висміяв звичаї та життя знаті, виступив проти католицької церкви й влади Папи Римського. Він вигадав країну-мрію, де кожен працював для добробуту суспільства, але робив лише те, що йому подобалося. У сміливих і гострих жартах Ф. Рабле відверто насміхався над порядками, що панували в тогочасній Європі. Проти Ф. Рабле виступила

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Процесія персонажів із п'єс В. Шекспіра. Невідомий художник. XIX ст.

католицька церква. Книгу було заборонено, але твір читали потай і передавали одне одному.

Вільям Шекспір — найвідоміший англійський драматург XVI ст. Спочатку він був актором, згодом — співвласником лондонського театру «Глобус», потім почав створювати п'єси для театру. Упродовж життя В. Шекспір написав 37 п'єс і 154 сонети.

Значну популярність мали його комедії «Приборкання непокірної», «Комедія помилок», «Як вам це сподобається», «Дванадцята ніч», «Два веронці», «Сон літньої ночі». У цих п'єсах автор уславлював красу людини та її почуттів, повагу до неї не за майновим становищем і походженням, а за поведінкою в різних ситуаціях та особистими якостями. Відомими у світі стали трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Король Лір», «Отелло». В історичних драмах «Генріх І», «Річард ІІІ», «Король Джон», «Генріх IV», «Генріх V» В. Шекспір зобразив картину історії середньовічної Англії. Проте він не тільки відтворив події минулого, а й дав їм власну оцінку. Автор засуджував тиранів і самовладдя, захищав ідеали гуманізму, утверджував право людей на рівність.

3. Гуманізм М. Сервантеса

- Як ідеали гуманізму втілювалися у творчості Сервантеса?

Творчість **Мігеля Сервантеса де Сааведри** вважають вершиною іспанської літератури другої половини XVI — початку XVII ст. Життя письменника нагадувало пригодницький роман.

Зверніть увагу

Уся творчість В. Шекспіра була гуманістичною за змістом. Вустами героя однієї зі своїх п'єс він сказав: «Яким чудовим є цей рід людський!». Ці слова можуть стати девізом для творчості не тільки В. Шекспіра, а й усіх письменників Європи Ранньомодерної доби.

Працюємо із джерелом

Із роману М. Сервантеса «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» (поради Дон Кіхота Санчо Пансі) (1605 р.)

...Пильнуй завше, хто ти єсть такий, пізнай себе самого, а то найтрудніше з усіх пізнавань. Знавши себе, не будеш надиматись, як тая жаба, що з волом зрівнятись хотіла...

...Хто не з високого роду походить, нехай справляє уряд свій з повагою, але рівночасно й з лагодою та добротою; як діятиме обачно, то може уникнути зломовних перешептів, що не минають жодного стану.

Як візьмеш собі за правило чесноту і будеш у всьому доброчесним, не завидуй панам і князям великим, що чинять так само; бо кров — то спадок, а чеснота — набуток, тим-то чеснота сама собою цінніша за кров. [6]

- **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела й висловіть думку, які людські чесноти прагнув популяризувати автор. Чому ви так вважаєте?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Пам'ятник Дон Кіхоту і Санчо Пансі біля стели, в основі якої фігура М. Сервантеса, який дивиться на своїх героїв на площі Іспанії (Мадрид). Сучасний вигляд. Скульптор Лоренцо Кулло-Валера. 1923—1929 рр.

Після закінчення університету молодого гідальго (дворянина) М. Сервантеса забрали до армії, і він узяв участь у морській битві біля Лепанто. Дістався тяжке поранення, М. Сервантес залишив армію. Під час повернення додому його разом із братом захопили в полон пірати. М. Сервантес п'ять років провів у полоні в Алжирі, декілька разів намагався втекти, але невдало. Він зміг звільнитися лише за великий викуп. До Іспанії М. Сервантес повернувся бідняком і пішов працювати збирачем податків, хоча ця робота була йому не до вподоби.

М. Сервантес мав хист до письменництва. У світовій літературі він передусім уславився як автор роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Головний герой твору, дворянин Алонсо Кіхано, уявив себе мандрівним рицарем і мріяв відродити рицарські часи. Він один не розумів, що та епоха давно минула, і як останній «рицар сумного образу» поводився недоречно й кумедно. Дон Кіхот намагався власноруч змінити заведені порядки, захистити вдів і сиріт, покарати винуватців їхніх страждань. Проте насправді він лише чинив безладдя. Попри це героя М. Сервантеса можна вважати справжнім гуманістом, адже у своїх вчинках він керувався людяністю і шляхетністю. У романі Дон Кіхоту допомагав селянин Санчо Панса. Він часто бував недолугим і смішним, але водночас уособлював народний гумор і мудрість.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте героя (героїню)».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну особу за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

2. Хто був автором історичних драм «Генріх I», «Річард III» та «Король Джон»?
   А Н. Макіавеллі **Б** Ф. Рабле
   В В. Шекспір **Г** М. Сервантес
3. Як у творах Н. Макіавеллі та Еразма Роттердамського відобразилися ідеали гуманізму епохи Відродження?
4. Поясніть, як у творчості Ф. Рабле ідеали Високого Відродження поєднувалися з традиційною народною культурою.
5. Чому творчість В. Шекспіра і М. Сервантеса сприяла розвитку національної літератури в Англії та Іспанії?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Коли святкували 500-річчя створення праці «Державець»? 2) Які події відбувалися на українських землях у період, коли Ф. Рабле писав роман «Гаргантюа і Пантагрюель»? 3) Чи могли автори української полемічної літератури, що поширилася після укладення Берестейської унії, знати про роман М. Сервантеса «Дон Кіхот»? Чому? 4) Чи міг В. Шекспір знати про творчість Ф. Рабле? Поясніть свою думку.
7. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Сформулюйте аргументи, які доводять такі твердження. 1) Н. Макіавеллі добре розумів людський характер. 2) Творчість Еразма Роттердамського заважала поширенню гуманістичних ідеалів у суспільстві. 3) Ф. Рабле своєю творчістю захищав католицьку церкву від критики. 4) У словах В. Шекспіра «Яким чудовим є цей рід людський!» фактично відображено зміст як його творчості, так і творчості М. Сервантеса.

Оцінюємо і створюємо

8. Підтвердьте або спростуйте прикладами твердження про те, що літературні твори віддзеркалюють проблеми розвитку суспільного життя.
9. **Працюємо в малих групах.** Створіть мотиваційне відео про один із літературних творів Високого Відродження.
10. **Працюємо в парах.** Метод «Сенкан». Складіть вірш про одного з діячів літератури епохи Відродження або його творчість.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- роль творчості Н. Макіавеллі, Еразма Роттердамського, Ф. Рабле, В. Шекспіра та М. Сервантеса в поширенні ідеалів гуманізму в європейському суспільстві.

Працюємо з хронологією

1516 р.	написання Н. Макіавеллі праці «Державець».
1532—1564 рр.	написання Ф. Рабле роману «Гаргантюа і Пантагрюель».

Україна і світ

У Ранньомодерну добу освічені представники верхівки русинського (українського) шляхетства наслідували західноєвропейське захоплення новими творами літератури. Знатні особи, які володіли іноземними мовами, охоче знайомилися з творами Н. Макіавеллі, Ф. Рабле, В. Шекспіра, М. Сервантеса. Хоча тоді лише незначній частині населення було доступне читання.

Флешкартки
rnk.com.ua/110364

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 8. Іспанія та Священна Римська імперія

Тестові завдання
rnk.com.ua/109627

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке Реконкіста?
2. Як утворилося іспанське королівство?
3. Які території перебували у складі іспанської колоніальної імперії на середину XV ст.?
4. Коли і як постала Священна Римська імперія?
5. Назвіть особливості Священної Римської імперії наприкінці Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Іспанії та Священної Римської імперії до кінця XVI ст.

Вигнання євреїв з Іспанії в 1492 р. Художник Емілio Сала. 1889 р.

1. Іспанія на межі XV–XVI ст.: зміни в економіці й суспільстві

Які зміни відбулися в соціально-економічному розвитку Іспанії на межі XV—XVI ст.?

У 1492 р. після завершення Реконкісти весь Піренейський півострів, крім Португалії, було об'єднано під владою іспанських королів.

Після завоювання Америки іспанські монархи отримали величезні багатства для здійснення своїх планів. Проте роль цих багатств в історії країни була неоднозначною. У XVI — першій половині XVII ст. іспанські завойовники вивезли з Америки, імовірно, понад 180 тис. т золота і понад 16 тис. т срібла. Через наплив «дешевого» золота та срібла в той час, коли Іспанія вела війни, її населення найбільше серед усіх європейських країн постраждало від «революції цін».

Іспанський король Фернандо та королева Ізабелль були ревними католиками, прагнули викорінити будь-яку єресь і домогтися релігійної єдності у своїх володіннях.

Першого удару зазнали євреї (юдеї). Королівським указом 1492 р. від них вимагали або змінити віру, або залишити країну. Згодом гонінь зазнали навіть ті євреї, що прийняли християнство. Пізніше почалися утиски арабів (мусульман). Так само постраждали й араби, які перейшли до християнства (в Іспанії їх називали морисками). Їм забороняли мати арабські імена, розмовляти рідною мовою, дотримуватися своїх звичаїв. Через деякий час морисків узагалі виселили з Іспанського королівства.

Вигнання євреїв та арабів завдало значної шкоди господарству країни. Раніше родючі поля й багаті міста півдня Іспанії поступово занепадали.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

2. Іспанський король Карлос I — імператор Священної Римської імперії Карл V

Із якими труднощами в розвитку держави зіткнувся Карл V і як їх вирішував?

Спадкоємицею іспанського престолу стала старша дочка Фернандо та Ізабелль — Хуана, одружена із сином правителя Священної Римської імперії Максиміліана I Габсбурга. У цьому шлюбі народився їхній син Карлос I, який з 1517 р. особисто управляв Іспанським королівством. У 1519 р. його обрали імператором Священної Римської імперії під ім'ям Карл V.

Карл V продовжив політику «імперських реформ». Суттєвих змін зазнало й політичне життя держави. Рейхстаг («імперські збори») як орган законодавчої влади і центр формування державної політики тепер скликали час від часу. Стійкості влади сприяло залучення до управління імперією представників основних суспільних верств населення. В імперії з'явився єдиний законодавчий кодекс. У ньому було проголошено принцип «земського миру», що заборонив застосування збройної сили для розв'язання внутрішніх конфліктів.

У зовнішньополітичній діяльності Священна Римська імперія за правління Карла V мала

Україна і світ

У Ранньомодерну добу для ведення війн європейські правителі широко використовували найманих воїнів. Таке явище було звичним під час боротьби з османською експансією Іспанського королівства та Священної Римської імперії. На службу в армію, зокрема, наймали загони запорозьких козаків з українських земель. Про це збереглися згадки в історичних джерелах.

Зверніть увагу

Із 1512 р. була поширена офіційна назва держави в Західній і Центральній Європі — Священна Римська імперія німецької нації. Офіційними мовами в ній визнавали латинську, німецьку, італійську, чеську, угорську і польську. Кількість населення у XVI ст. становила 40 млн осіб. Резиденцією імператора було місто Відень, місцем засідань рейхстагу — Регенсбург, імперського суду — Вецлер.

ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КАРЛА V

Напрями зовнішньої політики

Боротьба із Францією	Боротьба з Османською імперією	Боротьба з Реформацією
Результат		
Поразка, що перекреслила наміри Карла V об'єднати під своєю владою весь політичний християнський світ	Зупинення османської експансії до Європи. Перемога під Віднем 1529 р.	Поразка. Укладення Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. Зречення влади

Працюємо в парах. Висловіть припущення, якими могли бути результати зовнішньої політики Карла V для Європи та Священної Римської імперії.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Облога Відня 1529 р. Художник Пітер Снаєрс. XVII ст.

- Яке враження справляє ця картина?

серйозних противників. Франція, опинившись в оточенні володінь Карла V, не бажала мати такого могутнього сусіда. За владу над Європою відчайдушно боролася й Османська імперія. Також протистояв імператору рух Реформації, поширення якої припало на початок його правління. У боротьбі з ними минуло правління Карла V. Найгучнішою його перемогою стала оборона Відня **1529 р.** від османської армії.

План Карла V щодо відродження Священної Римської імперії як світової християнської монархії зазнав невдачі. Опір національних рухів і поширення Реформації виключали можливість утримати владу на величезних територіях із народами, різними за культурою і віросповіданням.

Після поразки від німецьких князів — прибічників Реформації в 1555 р. Карл V зрікся влади. Австрійські володіння, Чеське королівство та частину Угорського королівства разом із короною Священної Римської імперії він передав брату Фердинанду I, а Іспанію, Нідерланди, володіння в Італії та іспанські колонії в Новому Світі — сину Філіпе II.

3. Повстання комунерос в Іспанії

- Який вплив, на вашу думку, мало повстання комунерос на ситуацію, що склалася в іспанському королівстві?

Незабаром після обрання Карлоса I імператором Священної Римської імперії в кастильських містах Іспанії виникло невдоволення. Шляхом погроз король примусив кастильські **кортеси** надати йому необхідні для його

Словник

Кортеси — станово-представницькі збори в Іспанському королівстві, що мали право затверджувати податки.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Історичний центр Толедо. Сучасний вигляд.

політики гроші, а потім залишив королівство. Замість нього правити Іспанією мав намісник, фламандець кардинал Адріан Утрехтський. Міста, або комуни (іспанською — «комунерос»), виступали проти намірів Карлоса I використати кошти іспанської скарбниці на сторонні потреби та призначити на важливі державні й церковні посади фламандців, тобто іноземців.

У червні **1520 р.** в місті Толедо розпочалося повстання комунерос під гаслом захисту вольностей міст і кортесів. До жителів міста приєдналися дрібна шляхта й великі землевласники (гранди), які сподівалися на відновлення своїх привілеїв та ослаблення влади короля.

Повсталі утворили «Святу хунту спільнот Кастилії», до якої приєдналися майже всі міста Кастилії. Вона висунула Карлосу I такі вимоги: 1) постійно жити в Іспанії; 2) звільнити іноземців із вищих державних посад; 3) заборонити вивезення золота й срібла з країни; 4) регулярно (раз на три роки) скликати кортеси; 5) призначити податки для шляхти; 6) повернути до скарбниці вивезені багатства королеви Ізабелли.

Останні вимоги відвернули від повстання грандів і більшість гідальго. Через це спалахнула боротьба між містами та шляхтою. Від

Працюємо із джерелом

Іспанський хроніст, священник Педро Сьєса де Леон про Карлоса I (1533 р.)

...Імператор витратив... більше срібла і золота, ніж було у правителів Іспанії з короля Дона Родріго до нього... Якби він не вів війн і місцем його перебування була Іспанія, то дійсно, з його рентами й тим, що надійшло з Індії, уся Іспанія була б переповнена скарбами, як то було в Перу за часів його правителів... [7]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела та висловіть припущення, до яких наслідків мала призвести політика Карлоса I.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва біля Вільялара. Художник Мануель Піколо Лопес. XIX ст.

«Святої хунти» відокремилася частина міст та утворила окрему «Хунту загонів». Вона заявила, що «віднині війну проти грандів, кабальєрос (шляхти) та інших ворогів королівства, проти їхнього майна й палаців треба вести вогнем, мечем і руйнуванням».

Вирішальна битва відбулася у квітні 1521 р. біля Вільялара. Повстання придушили, а його лідерів захопили в полон і стратили. Після цього лише одне місто — Толедо — продовжило боротьбу, тримаючи шестимісячну облогу. Проте в **1522 р.** й воно впало. Карлос I помилував усіх учасників повстання, але обмежив вольності міст і кортесів (вони втратили право приймати закони).

4. Розвиток Іспанського королівства в другій половині XVI ст.

» Які заходи внутрішньої та зовнішньої політики Феліпе II призвели до господарського, а потім воєнного і політичного занепаду Іспанії?

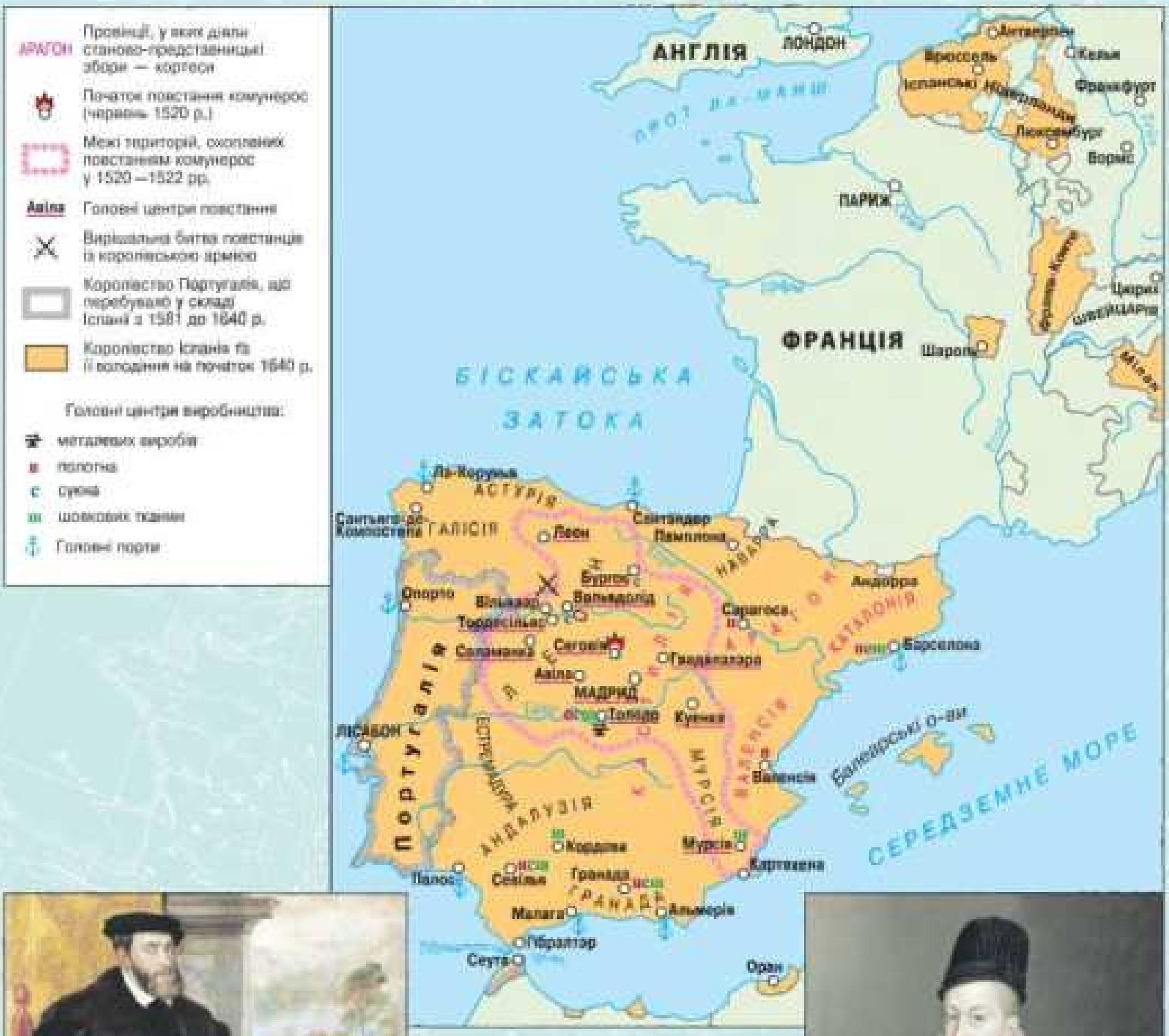
Від середини XVI ст. розпочався період економічного занепаду Іспанії. У цей час її правителем став Феліпе II. Столицю він переніс у раніше невелике місто Мадрид у центрі країни. Феліпе II вважав, що управляти державою необхідно за допомогою детальних розпоряджень і покарань за їх невиконання. Щоб піддані швидше дізнавалися про накази, король розпочав активне будівництво доріг, організував поштову службу. Багато уваги він приділяв армії, яка в той час була наймогутнішою в Європі.

У 1568 р. через утиски влади й католицької церкви почалися повстання маврів (так в Іспанії називали арабів-мусульман). Його змогли придушити лише через два роки. Намагаючись не допустити повторення, з Гранади в інші частини країни виселили близько 400 тис. маврів. Це призвело до повного економічного занепаду та розорення колись багатого півдня Іспанії.

Феліпе II був ревним католиком і вважав своїм обов'язком захищати католицький світ, не шкодуючи коштів. Коли європейські країни охопила Реформація, він розпочав запеклу боротьбу проти неї. Саме завдяки його підтримці значних масштабів набула діяльність інквізиції. Феліпе II надавав усебічну підтримку Папі Римському та забезпечував недоторканність володінь католицької церкви на території своєї держави. Проте його

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ІСПАНІЯ в XVI — першій половині XVII ст.

Карл V (Карлос I) у кріслі. Художник Тиціан Вечелліо. 1548 р.

Феліпе II. Художник Тиціан Вечелліо. 1551 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва біля Лепанто. Художник Лоріс а Кастро. 1683 р.

Укажіть історичне значення цієї битви.

Фердинанд I. Художник Ганс Боксбергер (Старший). XVI ст.

спроби подолати противників католицизму в Нідерландах, підтримати французьких католиків і боротьба з Англією зазнали невдач. Крім того, Іспанія втратила велику частину джерел своїх ресурсів.

У політиці Феліпе II були й події, які можна записати до його здобутків. У **1571** р. у битві біля мису Лепанто Феліпе II у союзі з Венецією розгромив османський флот і перешкодив цим просуванню Османської імперії в Європу.

У 1581 р. Феліпе II приєднав до Іспанії Португалію з усіма її колоніальними володіннями. Унаслідок цього майже на 60 років об'єдналися дві найбільші тогочасні колоніальні імперії. Весь Піренейський півострів опинився під владою іспанського короля. Проте крім величі, це спричинило нові проблеми.

Політика Феліпе II з кінця XVI ст. виснажила державні ресурси та спричинила спочатку господарський, а потім воєнний і політичний занепад Іспанії.

5. Священна Римська імперія в другій половині XVI ст.

Що було характерне для розвитку Священної Римської імперії в цей період?

У період правління Фердинанда I (1556—1564 рр.) становище у Священній Римській імперії дещо стабілізувалося. Він був одним з авторів Аугсбурзького релігійного миру (про нього ви дізнаєтеся пізніше) і прибічником

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Особисті регалії імператорів Священної Римської та Австрійської імперій у Скарбниці палацу Гофбург у Відні (Австрія). Спочатку ці символи влади — куля з хрестом, корона і скіпетр— належали імператору Рудольфу II. Їх у 1602 р. виготовив у Празі Ян Вермеєр. Пізніше цією короною увінчували всіх імператорів Австрійської імперії до її розпаду в 1918 р.

католицизму та Реформації. Політичний курс імператора мав на меті зміцнити державу через союз із князями та покращити діяльність імперських установ. Через це деякі дослідники називають його засновником імперії Раньомодерної доби.

Син Фердинанда I Максиміліан II (1564—1576 рр.) продовжував політику батька, підтримуючи територіальний і релігійний порядок в імперії компромісами на основі законів.

Син і наступник Максиміліана II імператор Рудольф II (1576—1611 рр.) зростав при дворі свого дядька Феліпе II в Іспанії. Там йому прищепили різке несприйняття будь-якої критики католицизму. Правління Рудольфа II не було успішним. Його спроби зміцнити католицьку церкву спричинили опір населення. На початку XVII ст. Священну Римську імперію охопило повстання проти влади Рудольфа II, і він втратив престол.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Словесний теніс».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень (учениця) ставить запитання, що передбачає коротку відповідь. Інший (інша) відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри треба домовитися, скільки запитань без відповіді означатиме програш.
2. Який король правив Іспанією від 1517 р.?
   - А Фернандо I
   - Б Феліпе II
   - В Карлос I
   - Г Максиміліан I

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- характерні ознаки розвитку Іспанського королівства та Священної Римської імперії в XVI ст.

Працюємо з хронологією

1520—1522 рр.	повстання комунерос в Іспанському королівстві.
1529 р.	облога Відня османською армією та її розгром.
1571 р.	поразка османського флоту в битві біля Лепанто.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Які зміни, що відбувалися в Іспанському королівстві на межі XV—XVI ст., стали важливими для його розвитку? Чому?
4. Що робило османську експансію небезпечною для Європи?
5. Чому Карлу V не вдалося встановити зверхність над Європою?
6. Як розвивалася Священна Римська імперія за Карла V?
7. Як ви розумієте вислів, що над Священною Римською імперією за часів Карла V «ніколи не заходить сонце»?

Застосовуємо і аналізуємо

8. Покажіть на карті території Іспанського королівства і Священної Римської імперії в XVI ст. та місця основних подій.
9. Виконайте хронологічні завдання. 1) Скільки років розділяє облогу Відня османською армією та її розгром у битві біля Лепанто? Що, на вашу думку, об'єднує ці дві історичні події? 2) Через скільки років після битви біля Лепанто було укладено Берестейську церковну унію? 3) У якому році відзначатимуть 500-річчя битви біля Лепанто? Чи варто, на вашу думку, урочисто святкувати цю дату? Поясніть чому.

Оцінюємо і створюємо

10. Уявіть себе свідком повстання комунерос в Іспанському королівстві. Напишіть листа другові, де опишіть ці події.
11. За додатковими джерелами дослідіть життя та діяльність Карлоса I (Карла V) або Феліпе II (на вибір). Підготуйте повідомлення.
12. **Працюємо разом.** Французький мислитель Вольтер одного разу висловився, що «державне утворення, яке називають Священна Римська імперія, не було ні священною, ні римською, ні імперією». Чи згодні ви з його думкою? Обґрунтуйте свою відповідь. Проведіть дебати.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 9. Початок Реформації в Європі

Тестові завдання
rnk.com.ua/109628

1. Німеччина напередодні Реформації

Назвіть особливості становища Німеччини напередодні Реформації. Яке місце в ній посідала католицька церква?

Події, які призвели до початку руху Реформації в Європі, відбулися на початку XVI ст. в Німеччині. У цей час вона була у складі Священної Римської імперії німецької нації.

Священна Римська імперія була політично роздробленою країною, що складалася з багатьох великих і малих, світських і церковних володінь. Її очолював виборний король Німеччини, якого коронували як імператора. Починаючи з 1438 і до 1806 р. імператорів обирали з родини Габсбургів. У 1519 р. молодий іспанський король Карлос I став новим імператором під ім'ям Карл V Габсбург.

Важливу роль у політичному житті Німеччини відігравали князі та міста. У першій половині XVI ст. тут було близько 70 князів — архієпископів, єпископів і світських осіб. Міста, яких налічувалося близько трьох тисяч, поділялися на імперські, підпорядковані імператору, і вільні, що мали самоуправління. Проте в цей час відмінності між імперськими та вільними містами майже зникли. Усі вони мали значні права й часто управляли навколишніми територіями як невеликим князівством. Найбільшими містами були Нюрнберг, Аугсбург, Кельн.

Вищим станово-представницьким органом Священної Римської імперії був рейхстаг. Він складався з трьох палат — курфюрстів, духовної та світської знаті й представників міст. У князівствах діяли ландтаги (земельні збори) — станово-представницькі органи місцевої світської знаті й духовенства та міст. До деяких ландтагів належали також представники сільських громад.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як відбувався розвиток Німеччини в Середньовіччі?
2. Що вам відомо про утворення Священної Римської імперії? Із якого часу вона стала Священною Римською імперією німецької нації?
3. Як на політичне життя Німеччини та Священної Римської імперії вплинула «Золота булла» 1356 р.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про становище Німеччини напередодні Реформації та місце в ній католицької церкви;
- як впливав на становище в країні німецький гуманізм;
- про виступ М. Лютера й початок Реформації в Німеччині.

Словник

Реформація (у перекладі з латинської мови — «перетворення», «виправлення») — релігійно-суспільний рух у Європі XVI — середини XVIII ст., що виступав за переосмислення ролі католицької церкви та був спрямований на повернення до біблійних джерел християнства.

Курфюрсти — сім церковних і світських князів у Священній Римській імперії німецької нації, які мали право обирати імператора.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Барельєфи семи курфюрстів та імператора в Майнці (Німеччина).

ЦЕРКОВНІ ВОЛОДІННЯ В НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ у XVI ст.

На початку XVI ст. більшість населення країни становило залежне селянство, яке сплачувало податки землевласникам і церкві. Проте поступово поширювалися ринкові відносини. Виникали нові мануфактури. Одночасно із цим формувалися й зростали нові суспільні верстви — буржуазія (бюргерство) і наймані працівники. При цьому буржуазія все частіше виступала проти всього, що, на її думку, заважало розвитку підприємництва. Саме тому вона підтримувала критику католицької церкви.

Католицька церква відігравала провідну роль у житті політично роздробленої Німеччини. Вона мала тут набагато ширше поле діяльності, ніж у країнах із сильною центральною владою. Усю Німеччину заполонили продавці індульгенцій, святих реліквій і різні збирачі платежів на користь церкви. Католицькій церкві належали величезні земельні володіння та навіть міста. Найбільші прибутки зі своїх володінь Папа Римський отримував саме з Німеччини.

У 1510 р. імператор Максиміліан I спробував домовитися з Папою Римським про обмеження діяльності католицької церкви в Німеччині. Зокрема, він сподівався на зменшення платежів на користь Риму. Проте Папа Римський не бажав іти на поступки.

» **Працюємо в парах.** Оберіть десять ключових слів, що характеризують становище Німеччини напередодні Реформації. Результат роботи подайте у вигляді СМС.

2. Німецький гуманізм

» Чому німецький гуманізм відіграв значну роль у підготовці суспільства до сприйняття ідей Реформації?

Критика католицької церкви активізувалася через поширення в Німеччині ідеалів гуманізму.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

На початку XVI ст. в Німеччині налічувалося 16 університетів, у більшості з яких викладали вчені-гуманісти. Найвищого розквіту гуманізм досяг у Німеччині напередодні Реформації. Саме тоді сягнула своєї вершини гуманістична сатира, утверджувалися нові суспільні ідеали, розгорталися пошуки нових форм розвитку релігійного життя.

У Німеччині з'явився сатиричний твір «Листи темних людей», який викривав бескультурність і моральний занепад католицького духовенства, його захоплення нескінченними богословськими суперечками з будь-якої дрібниці. Широкої слави набула діяльність молодшого сучасника Еразма Роттердамського рицаря-гуманіста Ульріха фон Гуттена.

Критичний дух доби Відродження дозволив по-новому поглянути на релігію та роль церкви в суспільстві. В основі цих поглядів була притаманна гуманізму увага до індивідуальності й особистої відповідальності людини за свої вчинки. У цій новій ситуації сформувалися передумови Реформації.

Вікно церкви Святої Марії в Кенігсберзі (Німеччина) з портретом У. фон Гуттена.

Працюємо із джерелом
Із памфлету У. фон Гуттена «Вадиск, або Римська тріада» (1520 р.)
rnk.com.ua/110242

3. Початок Реформації. Церковна, або магістерська, Реформація

▸▸ До яких наслідків призвело поширення в Німеччині реформаційного вчення М. Лютера?

У 1517 р. німецький богослов Мартін Лютер у місті Віттенберг оприлюднив свій твір «95 тез» про зловживання продажем індульгенцій. Там він виклав основи свого вчення:

1) Людина рятується лише своєю вірою.
2) Спасіння можна отримати лише Божою милістю, і воно не залежить від заслуг людини, бо не люди, а лише Бог знає справжню ціну «добрих справ».
3) Єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, Слово Боже.

Вчення М. Лютера, яке можна стисло охарактеризувати як «спасіння вірою», спонукало людей до подальших роздумів. Вони міркували: якщо спасіння залежить лише від Божого ми-

РЕФОРМАЦІЯ

Основні причини

- Загальна криза католицької церкви й поширення руху за її оновлення
- Прагнення буржуазії, вплив якої посилився, переосмислити роль християнства в суспільстві
- Поширення поглядів про доцільність створення національної, не підпорядкованої Папі Римському церкви і здійснення богослужінь рідною мовою

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Краєвид міста Віттенберг. XV—XVI ст.

лосердя, то для чого потрібне посередництво церкви на чолі з Папою Римським? Вчення М. Лютера перекреслювало обов'язковий для католицизму авторитет поряд зі Святим Письмом рішень Папи й церковних соборів. На думку богослова, про це не йдеться у Святому Письмі, а тому його слід відкинути як «людські вигадки».

Католицька церква засудила М. Лютера, Папа Лев X відлучив його від церкви. Однак деякі німецькі князі на з'їзді у Вормсі вирішили підтримати М. Лютера. У Німеччині почалася Реформація, яка охопила більшість населення країни.

У розгортанні Реформації в Німеччині дослідники визначають два напрями. М. Лютер, який започаткував Реформацію в країні, уособлював церковний, або магістерський, напрям. Його представники сподівалися шляхом реформування католицизму зберегти церковні традиції. Цей напрям став поштовхом до виникнення народного, або радикального, напряму Реформації, який узагалі заперечував традиційну церкву.

INDULGENZA
PLENARIA

Nella Chiesa de' SS. VITO, MODESTO, e CRESCENZIA, nella Villa di ANGELAZZA, della Parrocchia di Santa Maria di Forca di Sopra.

DIOCESE D'AQUILEJA.

LA SANTITA' di N. Signor Papa CLEMENTE XI. concede Indulgenza Plenaria, e rimettono di tutti li peccati a quei, ogni Fedele, che pentito, confessato, e comunicato visiterà la Chiesa de' SS. Vito, Modesto, e Crescenzia, nella Villa di Angelazza, nella Parrocchia di Santa Maria di Forca, Diocesi d'Aquileja, nel giorno della loro Festività, fisi li 15. del corrente Mese di Giugno: Si raccomanda perciò Sua Divina Maestà per la concordia de' Principi Cristiani, esaltazione della Fede, ed esaltazione di Santa Madre Chiesa. Concede la detta Indulgenza il giorno 14. del corrente all'hore del Vespero, e dura sino il seguente giorno fino al tramontar del Sole: in fede ecc. Dato in Roma nella Stampa Vaticana.

Індульгенція. Католицька церква розуміла під цим терміном прощення гріхів, примирення із церквою та звільнення від покарання. Поштовхом до продажу і поширення індульгенцій стали хрестові походи. Індульгенції були затверджені в 1343 р. Папою Римським Климентом VI. У 1567 р. Папа Пій V заборонив їхній продаж.

4. Народна, або радикальна, Реформація

- Якими були причини та результати Селянської війни 1524—1525 рр.? Як у ній повстанці поєднали соціальні й релігійні вимоги?

У кожному місті й селі Німеччини люди сперечалися про те, якою тепер має бути церква. Вони самовільно виганяли священників,

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

Із «95 тез» М. Лютера (1517 р.)

...Кожний християнин, якщо він тільки справді розкаюється, дістає повне відпущення провини без індульгенції. Справжнім скарбом церкви є не відпущення, а святе Євангеліє величі й милості Божої.

...Християн треба вчити, що той, хто бачить нужденного і попри це віддає гроші на індульгенції, отримує не відпущення Папи, а гнів Бога...

...Стверджувати, що хрест відпущення, прикрашений гербами Папи і встановлений у храмах, має однакову цінність із хрестом Христовим, є блюзнірством... [9]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Проти чого виступав М. Лютер? **2.** Які наслідки для католицької церкви міг спричинити його виступ?

розпускали монастирі. Користуючись ситуацією, князі захоплювали монастирські землі, а населення відмовлялося сплачувати церкві податки. Владу Папи Римського більше не визнавали.

Проте ці зміни задовольняли не всіх. Міська біднота, селяни прагнули більшого. Вони слухали проповідників народного напряму, які закликали негайно знищити католицьку церкву, повернутися до ідей раннього християнства й побудувати Царство Боже на Землі: «усе буде спільним, і всі люди стануть рівними». Саме такої Реформації вони бажали та ладні були боротися за неї.

Пам'ятник М. Лютеру у Віттенберзі (Німеччина). Скульптор Йоганн Готтфрід Шадов. 1821 р.

На що саме в діяльності М. Лютера звертає увагу скульптор?

У багатьох містах і селах виникли стихійні виступи. Реформація, що починалася як рух поміркованих верств суспільства, натхненних гуманістичними ідеалами перетворення католицької церкви, набула характеру боротьби за покращення становища населення.

Поступово Священну Римську імперію охопили масові заворушення економічного й релігійного характеру. У них узяли участь селяни, частково містяни й дрібні рицарі. Ці події увійшли в історію під назвою **Селянська війна 1524—1525 рр.** Вона була спричинена соціальними суперечностями та супроводжувалася взаємною жорстокістю, спустошеннями. Спільного плану дій у повсталих не було. Найбільшого розмаху протистояння досягло навесні-влітку 1525 р., коли в ньому брали участь близько 300 тис. осіб.

М. Лютер засуджував дії обох сторін. Селян-повстанців він вважав «грабіжницькими та розбійними ордами», а їхнім противникам нагадував

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

РАЙОНИ, ОХОПЛЕНІ СЕЛЯНСЬКОЮ ВІЙНОЮ

Назвіть території, що були охоплені Селянською війною.

Працюємо із джерелом

Із листа М. Лютера «Проти грабіжницьких і розбійних селянських орд»

Три роки жахливих гріхів проти Бога і людей накликають на себе ці селяни. По-перше, вони присягалися своїм панам у вірності й відданості, бути покірними і слухняними... Проте оскільки вони... повстають проти своїх панів, то вони накликали кари на тіло і душу...

По-друге, оскільки вони почали заколот, зухвало розкрадають і грабують монастирі та замки, які їм не належать, то тільки за це вони двічі повинні вмерти тілесно й духовно... Заколот — це не просте вбивство, він схожий на велику пожежу, яка підпалює та спустошує країну. Тому кожен, хто може, повинен їх бити, душити, колоти потай або відверто і пам'ятати, що не може бути нічого отруйнішого, згубнішого, нічого більш диявольського, ніж бунтівник. Його треба вбивати, як скаженого пса... [10]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела та визначте, яким було ставлення М. Лютера до повсталих селян.

про християнське милосердя та виступав проти «лютих, несамовитих тиранів, що не усвідомлюють, що роблять, які навіть після закінчення битви не можуть утамувати свою жагу крові».

Селянська війна завершилася поразкою повсталих. За оцінками сучасних істориків, у ній загинуло близько 100 тис. осіб.

Багато представників міської та сільської бідноти розчарувалися в ідеях Реформації. На повсталих чекали переслідування, обмеження прав і, як наслідок, зростання взаємної недовіри.

Проте діяльність народних проповідників не припинилася. Її результатом стала поява сучасних євангельських течій — баптистів, менонітів, методистів, п'ятдесятників тощо.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Асоціації».** Правила гри. Учитель (учителька) наводить терміни й поняття за вивченою темою. Учні та учениці мають навести асоціації, які вони в них викликають, і пояснити їхнє значення.
2. У якому місті в 1517 р. М. Лютер оприлюднив твір «95 тез»?
   А Мюнхен **Б** Нюрнберг
   В Віттенберг **Г** Цюрих
3. Назвіть основні положення реформаційних поглядів М. Лютера. До яких наслідків призвело їхнє поширення?
4. Які соціальні цінності та уявлення поділяли учасники Селянської війни в Німеччині?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 64) райони Німеччини, охоплені Селянською війною.
6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Коли в Європі відзначали 500-річчя початку Реформації? За додатковими джерелами підготуйте довідкову інформацію про те, як це відбувалося. 2) У німецькому місті Вормс установлено найбільший у світі пам'ятник М. Лютеру. З'ясуйте, коли його було зведено. Скільки років розділяє виступ М. Лютера, який започаткував Реформацію, і дату спорудження пам'ятника?
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Складіть схему причин і результатів Реформації.

Оцінюємо і створюємо

8. У Німеччині на початку Реформації з'явилося прислів'я «Еразм відклав яйце, а Лютер його висидів». Поясніть, як ви його розумієте. Оцініть роль ідей Еразма Роттердамського в початку Реформації.
9. **Працюємо в парах.** Метод «Рольова гра». Підготуйте та розіграйте уявний діалог, який міг відбутися між прибічником і противником реформаційного вчення М. Лютера.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- обумовленість Реформації в Європі ситуацією, яка склалася в тогочасній Німеччині;
- значення діяльності німецьких гуманістів для поширення уявлень про необхідність змінити роль церкви в суспільному житті;
- зв'язок між поширенням ідей Реформації та Селянською війною в Німеччині.

Працюємо з хронологією

1517 р.	виступ М. Лютера, який започаткував Реформацію в Німеччині.
1524—1525 рр.	Селянська війна в Німеччині.

Україна і світ

На тогочасних українських землях, де більшість населення сповідувала православ'я, Реформація як явище, пов'язане з розвитком католицької церкви, не мала поширення. На правобережній частині України ідеї європейської, насамперед польської, Реформації призвели до утворення представниками литовсько-руської шляхти нечисленних протестантських громад. Також з'явилися перші переклади біблійних текстів мовою, наближеною до народної. Вони активізували перекладацько-видавничу діяльність православних і католиків.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 10. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі

Тестові завдання
rnk.com.ua/109629

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як у Середньовіччі католицька церква боролася з тими, хто виступав проти неї?
2. Чому католицька церква придушувала будь-які спроби заперечення її привілейованого місця в середньовічному суспільстві?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як з'явився протестантизм;
- про особливості лютеранства та кальвінізму;
- що таке Контрреформація;
- у чому полягала роль ордену єзуїтів у поширенні Контрреформації.

Словник

Протестантизм — один із трьох основних (поряд із католицизмом і православ'ям) напрямів у християнстві, що виник під час Реформації в XVI ст.; є сукупністю численних і самостійних церков.

Лютеранство — напрям протестантизму, що виник під час Реформації в Німеччині в XVI ст. У його основу було покладено вчення М. Лютера.

Релігійні війни — збройний конфлікт між представниками різних релігійних груп. Релігійні війни найчастіше виникають між країнами з різною релігією або між представниками різних релігійних течій у межах однієї країни.

1. Народження протестантизму

Які події призвели до появи протестантизму та які наслідки це мало?

Боротьба між прихильниками та противниками ідей М. Лютера в Німеччині тривала ще 30 років після закінчення Селянської війни. Набула поширення низка напрямів **протестантизму**. Прихильники **лютеранства** в Північній Німеччині фактично ліквідували католицьку церкву. Главою церкви в кожному князівстві став князь, скасували дорогі обряди, шанування ікон, богослужіння вели рідною мовою. Усі церковні володіння конфіскували.

У 1529 р. на засіданні рейхстагу в місті Шпаєр католицька більшість прийняла рішення, за яким католицькі церковні служби мали стати обов'язковими на території князівств і в містах, де прихильно ставилися до лютеранства. У відповідь п'ять князівств і 14 міст склали протест, у якому заявили, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішенню більшості. Відтоді прихильників лютеранства почали називати протестантами, а лютеранську церкву — протестантською.

Протистояння між католиками й протестантами в Німеччині не припинялося та переросло в **релігійні війни**.

Протестантські князі об'єдналися в Шмалькальденський союз. Імператор Карл V розпочав у 1546 р. проти нього Першу Шмалькальденську війну та переміг у ній. Проте його спроба призупинити Реформацію в Німеччині зустріла запеклий опір населення.

У Другій Шмалькальденській війні, що розпочалася в 1552 р., союз протестантських князів разом із військом французького короля Анрі II розбив армію імператора. Після цього в **1555 р.** на імперському рейхстазі в місті

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо в парах. Покажіть на карті атласу держави, зазначені в схемі. Які віровчення в них панували?

Аугсбург було укладено релігійний мир. Попри вимоги лютеран населення імперії не отримало право вибирати віру. Релігію визначали князі, а піддані мали дотримуватися її (принцип «чия влада, того й віра»). Проте закріплювалося право на переселення для жителів князівств, які не бажали прийняти релігію свого правителя. Аугсбурзький мир не вирішив усіх проблем, але послабив протистояння католиків і протестантів.

Аугсбурзький мир підтвердив фактичний розпад імперії. Усвідомлюючи повний крах своїх планів, Карл V відмовився підписати договір та зрікся престолу.

Військова рада під час Шмалькальденської війни 1545 р. Місто Ліч. Художник Ганс Дьорінг.

Працюємо разом. Поясніть, чому прихильники лютеранства вважали, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішенню більшості.

2. Реформація у Швейцарії. Кальвінізм

Чому саме кальвінізм став основою світогляду «ділової людини» Модерної доби?

Події в сусідній Німеччині мали великий вплив на кантони — окремі незалежні землі, що об'єднувалися у Швейцарський союз. Більшість населення тут також була невдоволена католицькою церквою, виступала за обмеження її впливу й **секуляризацію** володінь.

Словник

Секуляризація (у перекладі з латинської мови *saecularis* — «світський») — у широкому розумінні: зменшення впливу церкви на всі сторони суспільного життя та свідомість людей; у вузькому розумінні: конфіскація державою церковної власності, земель тощо.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Диспут 1523 р. в старій ратуші Цюриха. Невідомий художник. Близько 1600 р.
Міська рада проводить публічне обговорення того, якими мають бути християнське віровчення та церква.

Цікаві факти

У часи затвердження кальвіністської церкви у Швейцарії трагічно склалася доля іспанського лікаря-католика Мігеля Сервета. За виступи проти католицької церкви його переслідувала інквізиція, і він сподівався знайти порятунок у Женеві. Проте Ж. Кальвін звинуватив М. Сервета в єресі та засудив до спалення на вогнищі.

Реформацію в країні започаткував Ульріх Цвінглі, який був прибічником поглядів Еразма Роттердамського. У 1523 р. в Цюриху він оприлюднив «67 тез», де виклав основи свого вчення. Головним проголошувалося твердження, що благодать дарує Бог людям глибокої віри. На відміну від М. Лютера, У. Цвінглі вважав істинним у християнській вірі лише те, що підтверджувало Святе Письмо, а не те, що суперечило йому. У. Цвінглі вимагав усунути із церков усе зайве, що відривало вірян від звернення до Бога, — прикраси, картини, скульптури, музику. Крім того, він заперечував необхідність ушанування святих, поклоніння мощам, існування чернецтва й дотримання постів.

У дискусіях із католиками в Цюриху У. Цвінглі фактично переміг. Проте після його загибелі вчення поступово занепало.

Іншим центром реформаційного руху у Швейцарії стала Женева. Містяни підтримали лютеранських проповідників і примусили католицьке духовенство залишити місто. У 1541 р. до Женеви прибув французький богослов Жан Кальвін, рятуючись від релігійних переслідувань. Він став відомим серед прихильників реформування церкви завдяки своїй праці «Настанова у християнській вірі». Вчення Ж. Кальвіна дістало назву **кальвінізм**. Поряд із лютеранством він належав до церковного, або магістерського, напряму Реформації.

Словник

Кальвінізм — напрям протестантизму, що виник під час Реформації у Швейцарії в XVI ст. У його основу було покладено вчення Ж. Кальвіна.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Скульптури чотирьох головних поширювачів кальвінізму: Гійома Фареля, Жана Кальвіна, Теодора де Безе, Джона Нокса в центрі Стіни Реформації в Женеві (Швейцарія).

За додатковими джерелами складіть коротку довідку про внесок Гійома Фареля, Жана Кальвіна, Теодора де Безе, Джона Нокса в розгортання Реформації у Швейцарії.

В основу вчення Ж. Кальвіна було покладено ідею про божественне призначення. Він вважав, що доля кожної людини заздалегідь визначена Богом і тільки Бог вирішує, потрапить людина до пекла чи до раю. У своєму земному житті людина має працювати, не прагнути комфорту й насолод, бути сумлінною та накопичувати багатства.

Якщо католицька церква вважала багатство гріхом, то Ж. Кальвін, навпаки, видавав його за ознаку Божого благословення. Він виправдовував лихварство та навіть рабовласництво.

У Європі Женеву почали називати «протестантським Римом», а Ж. Кальвіна — «женевським Папою». Він залишався релігійним і політичним лідером міста до своєї смерті. Кальвіністська церква у Швейцарії контролювала всі сфери життя людей; заборонялися танці, пісні, святковий одяг, прикраси. За порушення норм християнської моралі жорстоко карали.

Попри суворі вимоги до людей кальвінізм загалом відповідав потребам нового капіталістичного суспільства. Погляди Ж. Кальвіна поширилися із Женеви до країн, де розвивалися ринкові відносини, і стали основою системи поглядів на світ і своє місце в ньому «ділової людини» Модерної доби.

3. Контрреформація. Тридентський собор

Які основні заходи передбачала Контрреформація? Чи була вона, на вашу думку, потрібна католицькій церкві в цей час?

Через поширення впливу протестантизму католицька церква розпочала власну реформу та вступила на шлях відродження. Це була система заходів, які стали **Контрреформацією.** Її представники пропонували скликати церковний собор для здійснення перетворень у житті

Словник

Контрреформація (**католицька Реформація**, або **католицьке відродження**) — релігійно-церковний рух у Європі другої половини XVI — середини XVII ст. за оновлення католицької церкви, що виник як реакція на протестантську Реформацію та поширення протестантизму.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тридентський собор. Художник Хуан Забало. XVIII ст.

Покажіть на карті атласу місто, де працював собор. Скільки років тривала його діяльність?

Цікаві факти

Коли виникла небезпека поширення ідей лютеранства в Італії, Папа Римський Павло III створив у 1542 р. Конгрегацію верховної інквізиції, якій доручив боротися з поширенням єресей. Із часом вона почала впливати майже на всі католицькі держави. З особливою жорстокістю інквізиція діяла в Іспанії та Португалії, де всі підозрювані, «залишки лютеран» і «прибічники еразмізму» були засуджені до спалення.

Зверніть увагу

Період Контрреформації, на думку багатьох дослідників, охоплює події від початку роботи Тридентського собору (1545 р.) до завершення Тридцятилітньої війни (1648 р.). Однак деякі вчені початком Контрреформації вважають відлучення від церкви Папою Римським М. Лютера в 1520 р.

католицької церкви та водночас активніше протидіяти наступу протестантизму.

Через деякий час католицька церква створила спеціальний список — «Індекс заборонених книг». Занесені до нього твори вилучали в торговців і привселюдно спалювали разом із портретами авторів. Винним у читанні або переховуванні заборонених книг загрожував суд інквізиції. Одночасно із цим Папа Римський доручив раді церковних учених розробити проєкт реформи для оновлення католицької церкви. Затвердити її мав церковний собор, який зібрався в місті Тридент. Тридентський собор працював із перервами протягом **1545—1563 рр.** та отримав від Папи повну свободу дій в обговоренні питань церковного життя.

Собор закликав до очищення церкви від негідних осіб, заборонив продаж індульгенцій і церковних посад, установив суворий нагляд за поведінкою священників. Церква повернулася до своєї головної справи — піклуватися про душі людей і допомагати бідним; ченці відкрили двері монастирів для хворих і жебраків, надавали притулок нужденним. На Тридентському соборі було також затверджено основні католицькі настанови. Рішення со-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

бору надихали прихильників католицизму, але його відмова знайти порозуміння з протестантами поглибила релігійний розкол у Європі.

4. «Товариство Ісуса» (орден єзуїтів)

Визначте основні особливості організації та діяльності ордену єзуїтів.

Особливу роль у боротьбі проти Реформації відіграло «Товариство Ісуса», або орден **єзуїтів**, створений іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою в **1534 р.** Орден швидко розростався та в 1615 р. налічував близько 13 тис. осіб. Спочатку орден намагався займатися лише проповідницькою та доброчинною діяльністю, але пізніше його метою проголосили також захист католицької віри.

Чітка організація та сувора дисципліна сприяли ефективній діяльності ордену, дозволяли швидко досягати поставленої мети, використовуючи будь-які засоби. Проте це не була спільнота людей, які тільки виконували накази керівників. «Товариство Ісуса» об'єднувало високоосвічених людей, які усвідомлено присвятили себе справі відродження могутності церкви.

З розгортанням Контрреформації єзуїти стали першим в історії католицької церкви релігійним орденом, для якого освіта була основною діяльністю. Дві третини всіх організацій «Товариства Ісуса» в XVII—XVIII ст. становили школи та університети. У своїх

Словник

Єзуїти (від латин. *Jesus* — «Ісус») — члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса».

Диво Святого Ігнатія Лойоли. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1617—1618 рр. «Дивом» вважали те, що І. Лойола заснував чернечу громаду нового типу — «Товариство Ісуса».

Працюємо із джерелом

Із листа І. Лойоли до імператора Карла V

Для боротьби зі злом, що поширюється та лютує в Німеччині, необхідно перш за все віддати перевагу такому засобу, як університети, що є прикладом релігійного життя, цілісності католицького вчення та приводить учнів до добра... [11]

Чому, на вашу думку, І. Лойола вважав важливим приділяти увагу процесу навчання в університетах для боротьби з поширенням Реформації?

Цікаві факти

Окрім єзуїтів, для протидії поширенню Реформації та відновленню ідеалів раннього християнства було утворено інші чернечі ордени: театинці, капуцини, варнавіти, боніфратори та урсулінки.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

навчальних закладах єзуїти надавали ґрунтовні знання, водночас виховуючи учнів у дусі католицизму. Метою ордену стало через вплив на молодь поступово посилити прихильність населення до католицької церкви. Станом на 1615 р. орден єзуїтів опікувався 370 школами у світі.

Не менш впливовим напрямом у діяльності ордену стало **місіонерство**. Характерною рисою цієї діяльності було те, що єзуїти, не втручаючись у місцеві звичаї та традиції, мирно узгоджували їх із вимогами християнської релігії. Стикаючись із фактами грубого порушення колонізаторами норм християнської моралі, єзуїти засуджували ці дії, ставали на захист місцевого населення. У 1556 р., коли помер І. Лойола, орден уже мав понад 100 місій у різних країнах світу.

Словник

Місіонерство — проповідь християнства, яку здійснювали в найвіддаленіших куточках планети.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- виникнення протестантизму, Шмалькальденські війни та Аугсбурзький мир як явища всесвітньої історії Ранньомодерної доби;
- причини популярності кальвінізму серед прибічників протестантизму;
- Контрреформацію як низку заходів із пристосування католицької церкви до потреб суспільства.

Працюємо з хронологією

1534 р.	створення «Товариства Ісуса» (ордену єзуїтів).
1545—1648 рр.	Контрреформація в Європі.
1555 р.	укладення Аугсбурзького релігійного миру.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Ланцюжок».** Правила гри. Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у чотири команди. Вони мають розкрити зміст певного пункту параграфа, відповідаючи швидко по черзі одним реченням.
2. Яке місто Європи називали «протестантським Римом»?
   А Віттенберг **Б** Цюрих
   В Женева **Г** Париж
3. Як прибічники лютеранства в Німеччині відстоювали свої релігійні вподобання?
4. Поясніть, у чому полягає розуміння Контрреформації як «католицького відродження».

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу території поширення лютеранства та кальвінізму в Європі.
6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Скільки років розділяє виступ М. Лютера, який започаткував Реформацію, та укладення Аугсбурзького релігійного миру? Запропонуйте назву для цього періоду в історії

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

протестантизму. 2) Скільки років розділяє заснування «Товариства Ісуса» та утворення Речі Посполитої? У чому, на вашу думку, полягає зв'язок між цими двома подіями та їхнім впливом на тогочасні українські землі?

7. **Працюємо в парах.** Складіть порівняльну таблицю «Лютеранство та кальвінізм». Зробіть висновок щодо відмінностей.

План порівняння	Лютеранство	Кальвінізм
Місце та обставини виникнення		
Основні ідеї вчення		
Країни поширення		

8. **Працюємо разом.** Метод «Плакат думок». Обговоріть і дайте відповіді на запитання. 1) Чим кальвінізм приваблював підприємців Раньомодерної доби? 2) Чим орден єзуїтів відрізнявся від інших католицьких чернечих орденів?

Оцінюємо і створюємо

9. Серед дослідників поширений вислів «де протестантизм зазнавав поразки, його переможцем був учитель-єзуїт». Поясніть, як ви розумієте ці слова. Яким є ваше ставлення до них?

10. Напишіть листа до німецького лютеранина від особи жителя Женеви часів діяльності Ж. Кальвіна. Опишіть зміни, які він запровадив у релігійному житті місцевих християн.

Печатка «Товариства Ісуса». Знаки на печатці — це «христограма», перші три літери імені «Ісус» грецькою мовою.

Україна і світ

На українських землях у складі Польського королівства орден єзуїтів розпочав діяльність у 1569 р. Він розгорнув широку освітню роботу, створюючи школи, колегіуми для шляхетської молоді, учительські семінарії та духовні семінарії для священників. На середину XVII ст. на українських землях діяло 13 колегіумів. Із часом деякі школи перетворилися на навчальні заклади вищого типу. Модель єзуїтського шкільництва стала взірцем для створення православної Києво-Могилянської колегії. Єзуїтські школи приваблювали безплатним навчанням і використанням рідної мови.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109630

§ 11. Національно-визвольна війна в Нідерландах

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які землі після зречення Карла V отримав його син Феліпе II? Покажіть їх на карті атласу.
2. Яку політику здійснював Феліпе II?
3. Чим кальвінізм приваблював буржуазію?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про долю володінь Габсбургів після зречення Карла V;
- яким було становище Нідерландів під владою іспанських Габсбургів у XVI ст;
- яку політику проводив у Нідерландах герцог Альба;
- про причини та значення Національно-визвольної війни в Нідерландах.

Історична карта
Місце Нідерландів у формуванні доходів іспанської скарбниці серед володінь іспанського короля Феліпе I
rnk.com.ua/110243

1. Нідерланди під владою Іспанії в XVI ст.

Доведіть, що іспанське панування заважало розвитку Нідерландів у XVI ст.

Нідерланди (у перекладі — «нижні землі») із середини XVI ст. перебували у складі володінь іспанського короля Феліпе II.

У середині XVI ст. Нідерланди займали територію, на якій сьогодні, крім власне Нідерландів, розташовані Бельгія, Люксембург і частина Північної Франції. Тут не було родючих земель, корисних копалин, часто траплялися повені. Нідерландці відвойовували в моря землю, на якій створювали нові поля та будували поселення.

Нідерланди поділялися на 17 провінцій. На півночі земля належала вільним селянам, які часто використовували найману робочу силу. Тут поступово формувалися ринкові відносини. На півдні більша частина землі перебувала у власності дворян. На ній працювали вільні селяни, які виконували повинності за користування землею. Однак і на півдні Нідерландів розвивалися ринкові відносини, особливо в промисловості. Широко відомі ткацькі мануфактури Фландрії виробляли сукно, килими, шовкові тканини.

Після Великих географічних відкриттів Нідерланди опинилися на перетині нових торговельних шляхів, а Антверпен став центром світової торгівлі. Завдяки економічному зростанню Нідерланди перетворилися на найбільш населену територію тогочасної Європи.

Працюємо разом. Метод «Синтез думок». Висловіть думку, чи справді іспанське панування заважало розвитку Нідерландів у XVI ст. Чому ви так вважаєте?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

2. Причини й початок Національно-визвольної війни в Нідерландах

Як пов'язані між собою Національно-визвольна війна в Нідерландах і політика іспанського короля Феліпе II?

Феліпе II оголосив себе захисником католицької церкви й розгорнув боротьбу з протестантами. Ситуація в Нідерландах значно ускладнилася. У країні збільшилася кількість іспанських військ, а вся влада зосередилася в руках Державної ради (консультів), що складалася із прихильників іспанців. Було створено 14 нових єпископств, активізувала діяльність інквізиція, почалися переслідування єретиків. Феліпе II заборонив нідерландським купцям торгувати з Новим Світом, у 40 разів збільшив розмір мита на вовну, яку вони закуповували в Іспанії. У Нідерландах закривалися суконні мануфактури, чимало людей втратили роботу.

Нідерландська шляхта звернулася до штатгальтера (намісника) іспанського короля в Нідерландах Маргрете (Маргарити) Пармської з проханням припинити діяльність інквізиції та скликати Генеральні штати (парламент). Один із її радників презирливо назвав скромно одягнених дворян гезами, тобто жебраками. Згодом це прізвисько поширилося на всіх, хто боровся за визволення Нідерландів від іспанської влади. Їхньою відзнакою стали портрет Феліпе II та напис «Вірні королю до жебрацької суми» як згадка про невдале звернення

Працюємо із джерелом

Із листів герцога Альби до Феліпе II

Треба ще дуже багато зробити. Місто слід покарати за бунтарство; великі суми мають бути вичавлені з приватних осіб: треба отримати згоду [Генеральних] штатів країни на збирання постійного податку... Кожного слід примусити жити в постійному жаху, що дах може впасти на його голову...

...Це найкривавіша війна, якої давно вже не було. Зростання кількості цих зрадників — справжнє диво! Особливо збиває мене з пантелику, коли я бачу, як важко Ви, Ваша Величність, знаходите нові підкріплення і з якою легкістю люди віддають своє життя і своє майно в користування цих бунтівників. [12]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Яким було ставлення герцога Альби до жителів Нідерландів? **2.** Що викликало подив у герцога Альби? У чому він убачав головну причину успіхів повстанців?

ПРИЧИНИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ В НІДЕРЛАНДАХ (1566—1648 рр.)

Основні причини

Політична	Релігійна	Економічна	Психологічна
Ігнорування владою прав місцевої шляхти та буржуазії	Жорстоке переслідування владою прихильників кальвінізму	Невідповідність іспанської податкової політики економічним інтересам Нідерландів	Насильницькі дії влади, що викликали в суспільстві гнів і прагнення помститися

Працюємо в парах. Яка з наведених причин війни, на вашу думку, могла відіграти головну роль? Поясніть чому.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Маргрете Пармська отримує петицію дворянства. Художник Франц Вінк. 1872 р.

- Поясніть зміст зображеного на ілюстрації.

Зверніть увагу

В історії Нідерландів та Іспанії повстання на території 17 нідерландських провінцій та їхню боротьбу в 1568—1648 рр. називають Вісімдесятилітньою війною.

Герцог Альба. Художник Антоніо Моро. Близько 1549 р.

шляхти та натяк на те, що іспанська влада руйнувала їхню країну. Опозицію в Нідерландах очолив Віллем ван Оранье (Вільгельм Оранський).

В умовах зростання загального невдоволення владою Іспанії кальвіністські проповідники рішуче засуджували католицьке «панування ідолів», маючи на увазі ікони, і закликали людей знищувати їх.

У Нідерландах розпочалися стихійні виступи. Улітку **1566 р.** окремі заворушення набули форми повстання проти іспанської влади та католицької церкви. Озброєні ремісники й селяни нищили церкви, монастирі, спалювали ікони. Протягом кількох днів серпня повстання іконоборців охопило 12 із 17 провінцій. Воно започаткувало Національно-визвольну війну проти іспанського панування в Нідерландах.

Налякана Маргрете Пармська погодилася піти на поступки за умови, якщо нідерландці припинять боротьбу. Проте цього не сталося. За розпорядженням Феліпе II в 1567 р. до Нідерландів було відправлено 10-тисячну іспанську армію на чолі з герцогом Альбою. Після її прибуття до країни з новою силою розгорілося вогнище інквізиції. Було засновано Раду в справах про бунти (нідерландці назвали її «Кривава рада»), яка мала необмежені повноваження. Майно бунтівників конфіскували. У країні збільшили податки. Упродовж перших трьох місяців влада стратила 1,8 тис. осіб. Багато людей через переслідування залишили країну.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

НІДЕРЛАНДИ в XVI—XVII ст.

Покажіть на карті: 1) райони, охоплені повстанням іконоборців у 1566 р.; 2) провінції, що були об'єднані Утрехтською унією в 1579 р.; 3) провінції, що відокремилися від Іспанії.

У 1568 р. брати Віллем і Людвиг ван Оранье після затримання за наказом герцога Альби в Нідерландах їхнього брата Егмонта оголосили про початок війни за звільнення країни від іспанської влади.

У березні 1569 р. герцог Альба запровадив у Нідерландах податки: 10% із продажу будь-якого товару, 5% із продажу земельної власності та 1% на будь-яке майно. Через те, що кожен товар проходив через кілька рук, перш ніж потрапити до споживача, економічне життя в Нідерландах занепадало. «Краще зберегти для Бога й короля збіднілу та зруйновану державу, — казав Альба, — ніж мати її у квітучому стані для диявола та його поплічників — єретиків». Країну охопило обурення.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Перемога повстання на півночі країни. Завершення війни

Якими були результати перемоги повстанців на півночі Нідерландів?

Значна частина населення Нідерландів була залучена до боротьби проти іспанської влади. У 1572 р. кораблі морських гезів кинули якір у порту Брілле. Разом із жителями міста вони знищили іспанський гарнізон, сформували велику морську ескадру й почали звільнення узбережжя, не допускаючи кораблі з допомогою для іспанської армії. У лісах з'явилися загони лісових гезів. Населення активно підтримувало їх.

Для керівництва повстанням на півночі Нідерландів запросили Віллема ван Оранье. Герцог Альба недооцінив сили повстанців. У запеклій боротьбі їм удалося витіснити іспанські війська та звільнити провінції Голландія, Зеландія, Фрисландія і Утрехт. Віллем ван Оранье став їхнім штатгальтером.

У 1575 р. Іспанія оголосила про банкрутство та припинила забезпечувати платнею своїх найманців у Нідерландах, і ті вдалися до грабунків і насильства щодо місцевого населення. Так, було спалене місто Антверпен, де загинуло близько 8 тис. осіб. Це спонукало більшість нідерландців до об'єднання зусиль у боротьбі з іспанською армією.

Восени 1576 р. північні (кальвіністські за віросповіданням більшості населення) і південні (католицькі) провінції Нідерландів підписали угоду,

Іспанські солдати страчують протестантів у Гарлемі (Нідерланди). Художник Франц Хогенберг. 1583 р.

Період 1573—1576 рр. виявився для повстанців найтяжчим. Іспанська армія руйнувала нідерландські міста, які підтримували повсталих, і жорстоко карала тих, кого вважала причетними до виступів.

Іспанська лють. Художник Франц Хогенберг. 1585 р.

Так назвали тридення пограбування Антверпена в 1576 р. розлюченими іспанськими солдатами, яким затримали платню. Після цих подій місто занепало і тривалий час не могло повернути славу фінансового і торговельного центру Європи.

Працюємо разом. Вправа «Струшуємо зайве». Висловіть думку, чи можна виправдовувати прояви негуманної поведінки щодо людей. Чому?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

яку назвали «Гентське примирення». Було проголошено взаємну релігійну терпимість та об'єднання зусиль для боротьби з Іспанією. Цей союз протримався три роки.

У 1579 р. представники трьох провінцій, невдоволених діями кальвіністів, підписали Арраську унію та визнали владу короля Філіпе II. Пізніше до них приєдналися ще дві провінції. У відповідь на це того самого року п'ять північних провінцій прийняли Утрехтську унію. Згодом кількість провінцій, що підтримали унію, збільшилася до семи. Цей союз започаткував створення на півночі країни незалежної держави. Унія стала правовою основою держави Сполучені провінції Нідерландів, яку за назвою найбільшої провінції також називали **Голландська республіка**, або Голландія. Республікою новостворена держава стала вимушено, оскільки монархи Англії та Франції, яким пропонували правити Нідерландами, не погодилися на це.

Протистояння Сполучених провінцій Нідерландів та Іспанії тривало до **1648 р.** Стан війни між державами припинив Мюнстерський договір, що був частиною Вестфальського миру, яким завершилася Тридцятилітня війна. Під іспанською владою залишилися південні провінції Нідерландів (сучасна Бельгія).

5. Значення та наслідки Національно-визвольної війни в Нідерландах

» Що, на вашу думку, стало найвпливовішим у значенні та наслідках Національно-визвольної війни в країні? Чому?

Унаслідок перемоги Національно-визвольної війни проти іспанського панування північні провінції Нідерландів здобули незалежність. Тут було створено умови для розвитку протестантизму як ідейної основи нового суспільства. Розпочалося формування голландської (у північних провінціях) та фламандської (у південних провінціях) спільнот, які мали одну мову, але сповідували різні релігії і розвивалися тепер у різних політичних умовах.

Словник

Республіка — форма державного правління, за якої джерелом влади визнається народ, органи державної влади обираються на певний термін.

Кінна статуя Віллема ван Оранье в Гаазі (Нідерланди). На постаменті розміщені назви семи провінцій Нідерландів.

» Поясніть кількість провінцій на постаменті.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Кількість населення Амстердама на початку XVII ст. перевищувала 100 тис. осіб. Щодня в його гавані стояло близько 2 тис. кораблів із різних країн. Місто перетворилося на головний європейський ринок торгівлі індійськими товарами, зерном, рибою, хутром та деревиною.

Площа Дам в Амстердамі та ратуша. XVII ст. Художник Герріт Беркхейде.

Зведення ратуші розпочалося в 1648 р., коли Північні Нідерланди офіційно закріпили свою незалежність. Площа Дам була названа на честь колишньої дамби через річку Амстел.

Ал Словник

Олігархія — політичний режим, за якого політичне та економічне панування в державі здійснює невелика група людей, а також назва самої цієї групи.

Сучасні дослідники визначають форму правління, що встановилася в Голландській республіці, як **олігархічну** (бюргерську) республіку.

Перемога Національно-визвольної війни в північних провінціях Нідерландів створила сприятливі умови для розвитку капіталістичних відносин. Процвітала торгівля. Сюди перевели свої мануфактури багато підприємців із півдня. Усе більшого розвитку набувало мореплавство. У середині XVII ст. флот Голландської республіки вдвічі перевищував флоти

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА В НІДЕРЛАНДАХ

Основні результати та наслідки

- Перша в Європі успішна зміна соціального ладу
- Поділ Нідерландів на дві держави — Голландію (Сполучені провінції Нідерландів) та Бельгію (Південні Нідерланди під іспанською владою)
- Після поділу Нідерландів розпочалося формування двох народів — голландців-кальвіністів і фламандців-католиків
- Встановлення в Голландії, де до влади прийшли переважно підприємці, купці, буржуазія та нова шляхта, республіканської форми правління
- Початок бурхливого економічного розвитку Голландії

Поміркуйте та висловіть думку, чим різняться результати й наслідки. Використовуючи інформацію, викладену в таблиці, назвіть результати Національно-визвольної війни в Нідерландах.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Франції та Англії разом узяті. Величезної могутності набула заснована в 1602 р. об'єднана **голландська Ост-Індська торговельна компанія**, яку сучасники називали «державою в державі». Першість серед портових міст Голландської республіки здобув Амстердам, який перебрав на себе колишню роль Антверпена. Він став також одним із європейських центрів банківської справи завдяки відкриттю в 1609 р. Амстердамського національного банку. Південні провінції Нідерландів певний час залишалися під владою Іспанії. Однак її панування негативно вплинуло на розвиток регіону та спричинило втечу на північ представників культури, інтелектуальної еліти, підприємців, фінансистів.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст одного пункту параграфа трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде точнішою. Гру можна провести в письмовій формі.
2. Коли було укладено Утрехтську унію?
   А 1572 р. **Б** 1575 р.
   В 1576 р. **Г** 1579 р.
3. Який вплив на розвиток Нідерландів у XVI ст. справило іспанське панування?
4. Які наслідки мала перемога повстанців на півночі Нідерландів?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 77) місця подій, пов'язаних із розгортанням Національно-визвольної війни в Нідерландах.
6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Скільки років від початку Національно-визвольної війни в Нідерландах минає на той рік, коли ви вивчаєте ці події? 2) Скільки років розділяє початок Національно-визвольних війн у тогочасних Нідерландах та Україні?

Словник

Голландська Ост-Індська компанія — голландська приватна компанія з торгівлі з країнами Ост-Індії та Китаєм, що працювала в 1602—1798 рр.

Історична карта
Торговельні шляхи Ост-Індської компанії
rnk.com.ua/110244

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- Національно-визвольну війну в Нідерландах як перший випадок успішної боротьби країни проти іноземного панування в ранньомодерній Європі.

Працюємо з хронологією

1566—1648 рр.	Національно-визвольна війна в Нідерландах.
1579 р.	укладення Утрехтської унії.

Зверніть увагу

На початку XVII ст. голландці захопили землі на східному узбережжі Північної Америки та назвали їх Новою Голландією. Тут було засновано місто Новий Амстердам. Згодом англійці перейменували його на Новий Йорк — Нью-Йорк. Один із районів міста — Гарлем — зберіг голландську назву. У 1648 р. голландці витіснили португальців із півдня Африки й заснували там колонію Капська Земля. Упродовж XVII ст. утворилася величезна Голландська колоніальна імперія.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Святкування укладення Мюнстерського договору. Художник Джейкоб Катс (за картиною Бартоломеуса ван дер Гелста). 1779 р.

Голландський корабель. Кінець XVI ст. Сучасна реконструкція.

- Чому в Північних Нідерландах Мюнстерський договір 1648 р. викликав таку реакцію населення?

- За додатковими джерелами визначте, які країни зараховували до Ост-Індії.

Україна і світ

Український історик Р. Бутенко порівняв Національно-визвольну війну в Нідерландах і Національно-визвольну війну середини XVII ст. на українських землях. Він зазначав, що як тогочасні Нідерланди, так і Україна мали важливе економічне значення для країн, яким вони підпорядковувалися. Нідерланди перебували в процесі поступового формування фермерських відносин. В Україні були поширені фільваркові господарства, а на її півдні, де створювалися козацькі зимівники, набули розвитку форми господарювання, тотожні фермерським господарствам.

Боротьба, що спалахнула в Нідерландах та Україні, була спричинена посиленням суперечностей у політичній, національно-релігійній і соціально-економічний сферах.

Війна в Нідерландах перемогла лише на півночі країни. Нова держава стала однією з економічно розвинених країн Європи. Наслідки війни для України виявилися трагічними: створити незалежну державу не вдалося, а внаслідок воєнних дій, голоду та хвороб загинуло більше половини від тогочасного населення.

7. **Працюємо разом.** Чому Іспанія, яка в цей час була однією з найбільших європейських держав, не змогла приборкати повсталі Нідерланди? Обговоріть і поясніть свою думку.

8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Чим були схожими й чим різнилися причини та результати Національно-визвольних війн у Нідерландах і на українських землях?

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в парах.** Метод сторітелінгу. Створіть історію від особи нідерландського протестанта або нідерландського католика, який спостерігав за тогочасним перебігом подій у своїй країні, не втручаючись у них.

10. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Складіть три аргументи, що підтверджують важливість соціальної активності й відповідальності за долю своєї країни нідерландського населення в цей період.

Флешкартки
rnk.com.ua/110365

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 12. Англія

Тестові завдання
rnk.com.ua/109631

1. Зміни в економіці та суспільстві

Чому з'явився вислів «вівці поїдають людей»? Що він означає?

У XVI ст. Англія була невеликою за територією країною. Її володіння в Ірландії були незначними. Шотландія тоді не входила до її складу. На початку XVI ст. населення Англії становило близько 3 млн, а наприкінці століття збільшилося до 4 млн осіб. Це була переважно аграрна країна: у містах проживало лише 10—20 % населення. Земля належала лендлордам (землевласникам) і королю. Більшість селян не мали власної землі, а за користування нею сплачували грошову ренту. Унаслідок «революції цін» великі землевласники збільшили грошову ренту селян у 3—7 разів. Селяни втрачали свої господарства й перетворювалися на жебраків.

Головною галуззю промисловості стало виробництво сукна. Попит на нього спричинив поширення мануфактурного виробництва.

Після Великих географічних відкриттів Англія опинилася на перехресті торговельних шляхів між Європою та Америкою. Це стало поштовхом до зростання зовнішньої торгівлі. Поодинці купцям було ризиковано вирушати в далекі мандрівки, тому в 70-х рр. XV ст. виникли перші об'єднання англійських купців. Із XVI ст. вони засновували нові капіталістичні **акціонерні компанії**. Купці об'єднували свої капітали та ставали акціонерами компанії, отримуючи прибутки відповідно до свого внеску.

Особливістю розвитку сільського господарства Англії XVI ст. став початок **аграрної революції**. Після зростання попиту на вовну, необхідну для виробництва сукна, розширювалося вівчарство. Лендлорди перетворювали свої землі на пасовища. Для збільшення площ пасовищ вони забирали землі, якими раніше

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які держави захопили найбільшу кількість колоній в епоху Великих географічних відкриттів?
2. Що таке Реформація? Коли й де вона почалася?
3. Які чинники визначали розвиток Англії наприкінці XV ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які зміни відбулися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.;
- про перебіг королівської Реформації в країні та процес посилення влади монарха;
- як виник рух пуритан;
- про Елізабетинську добу в історії країни;
- як Англія підкорила Ірландію та боролася з Іспанією за панування на морі.

Словник

Акціонерна компанія — колективне товариство, що об'єднує капітали акціонерів.

Аграрна революція — перехід від натурального до товарного виробництва в сільському господарстві. Ознаки: ліквідація дрібних господарств і зосередження землі в руках великих землевласників; використання найманої праці. Основним результатом цих змін було встановлення капіталістичних ринкових відносин.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Гілдголл — колишня резиденція лорд-мера Лондона, зведена в XV ст. Сучасний вигляд.

Цікаві факти

У XVI ст. швидко зростало економічне значення Лондона, який став одним із великих портів світу, центром торгівлі та фінансових операцій. Почалося формування лондонського Сіті — центральної частини міста, де зосереджувалися банківські контори та великі торговельні підприємства.

користувалися селянські громади або які були заселені самопоселенцями, та обгороджували їх. Цей процес дістав назву **обгороджування**. Він тривав кілька століть, але в XVI ст. спричинив серйозні соціальні наслідки.

Унаслідок обгороджувань в Англії з'явилися нові суспільні верстви — нова шляхта та сільські наймити. Нова шляхта отримувала прибутки від розведення овець і продажу вовни. Поява нових суспільних верств свідчила про формування в сільському господарстві Англії капіталістичних відносин. Гроші перетворювалися на капітал, який вкладали в розвиток господарства.

Влада намагалася призупинити процес обгороджувань. Король Генрі VIII у 1516 р. заборонив перетворювати орні землі на пасовища, а в 1533 р. дозволив одному власнику мати не більше 2 тис. овець.

Мануфактурні підприємства та господарства нової шляхти не могли забезпечити роботою позбавлених землі селян. Міста заполонили жебраки. На початку XVII ст. лише в Лондоні їхня кількість сягнула 50 тис. осіб. Генрі VIII почав видавати закони, спрямовані проти жебрацтва. Збирати милостиню дозволили тільки немічним і старим. Тих, хто міг працювати, били батогом і зобов'язували повертатися додому. Якщо жебрака затримували вдруге — знову били та відрізали половину вуха. Тих, кого затримували втретє, страчували. За роки

Словник

Обгороджування — форма ліквідації громадських земель шляхом примусового позбавлення селянства землі в період первинного накопичення капіталу.

Генрі VIII Тюдор. Художник Ганс Гольбейн (Молодший). 1537 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

правління Генрі VIII було страчено 72 тис. осіб. В історію його закони увійшли під назвою «Криваве законодавство».

Наступний король Едвард VI посилив ці закони. Людину, яка не працювала, віддавали в рабство тому, хто на неї доніс. Якщо раб тікав, то за першу втечу йому випалювали на обличчі тавро й віддавали в довічне рабство. За другу втечу ставили друге тавро, за третю — страчували.

Працюємо разом. Поясніть, про що свідчили зміни, які відбувалися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.

2. Зміцнення королівської влади. Королівська Реформація

Із якими подіями пов'язане здійснення в Англії королівської Реформації?

У XVI ст. Англією правила королівська династія Тюдорів. Цей період пов'язаний із посиленням королівської влади та становленням у країні нової форми державного правління — **абсолютизму (абсолютної монархії)**. Король Генрі VII позбавив баронів можливості воювати з ним, заборонивши мати артилерію та озброєні загони. Для розгляду злочинів, які чинила знать проти держави, утворили суд Зоряної палати, суд палати лордів і канцелярський суд. За правління Генрі VIII головним органом управління країною стала підпорядкована королю Таємна рада. Однак на відміну від Франції та Іспанії, де діяльність станово-представницьких органів фактично припинилася, в Англії важливе значення зберігав парламент. Крім того, особливостями англійської абсолютної монархії були місцеве самоврядування в графствах та відсутність постійної армії.

У період правління Генрі VIII в Англії розпочалася Реформація. Вона здійснювалася «згори» — за активного втручання самого короля, тому її називали королівською. Приводом для проведення Реформації стала відмова Папи Климента VII дати дозвіл Генрі VIII на розірвання шлюбу з його першою дружиною — іспанською принцесою Катариною Арагонською. Тоді Генрі VIII змусив духовенство ухвалити рішення, за яким король очолив церкву в Англії. Після цього він без перешкод розлучився та уклав шлюб із придворною красунею Енн (Анною)

Словник

Абсолютизм (абсолютна монархія) — форма державного правління, за якої вся влада належить монарху, що править без станово-представницьких органів та законодавчих обмежень.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

З «Акта про супрематію» (1534 р.)

Для сприяння християнській релігії в королівстві Англія для придушення і знищення всіх зловживань, що існують у ньому досі, нехай буде встановлено владою цього парламенту, що король, наш верховний володар, його нащадки й наступники, королі цього королівства, повинні прийматися, визнаватися й поважатися єдиним на світі верховним главою церкви Англії.., і повинен володіти імператорською короною цього королівства і прибутками, що притаманні й належать посаді вищого глави церкви. Нашому верховному володареві, його нащадкам і наступникам, королям цього королівства, має належати повне право і влада періодично інспектувати, здійснювати візити, підтримувати порядок, придушувати, виправляти, реформувати, стримувати... усі ті помилкові думки, єресі, зловживання, вчинки й порушення порядку, що їх будь-яка духовна влада... повинна реформувати для добра всемогутнього Бога, для успіхів християнської релігії, для збереження миру, єдності, для спокою в королівстві. Використання будь-яких звичаїв іншої країни, іноземного закону, іноземної влади суперечить сказаному вище. [13]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела та визначте, яких прав набув за «Актом про супрематію» король як глава церкви.

Словник

Англіканська церква — державна протестантська церква в Англії, утворена в XVI ст. під час Реформації.

Зверніть увагу

За часів Генрі VIII в Англії за рішенням парламенту закрили всі монастирі, а їхнє майно перейшло до короля. Землі купували або брали в оренду нова шляхта та буржуазія для створення своїх господарств. Реформа церкви сприяла розвитку ринкових відносин в Англії. Проте десятки тисяч англійських ченців опинилися без притулку й були покарані «кривавими законами» проти жебраків. Від усіх англійців вимагали беззаперечного визнання англіканської церкви, а за відмову карали, як за державну зраду. Як і в лютеранстві, проголошували принцип спасіння людини вірою, але в Англії зберігли таїнства хрещення та причастя. Богослужіння мали здійснювати лише англійською мовою. В іншому нова церква нагадувала католицьку: зберігалися шанування ікон, урочисті процесії тощо.

Болейн. Коли Климент VII пригрозив королю за такі дії відлученням від церкви, парламент у **1534 р.** прийняв «Акт про супрематію» (верховенство), яким оголосив про виведення англійської церкви з-під зверхності Риму й перехід її під опіку Генрі VIII. Утворювалася державна **англіканська церква**.

Наступний король Едвард VI продовжив реформування церкви. Усі служби проходили англійською мовою, було спрощено церковні обряди. Прихильниками католицизму залишалися стара шляхта й велика кількість селянства, яке пов'язувало нову церкву з обгороджуванням.

За правління королеви Мері I, яка дотримувалася католицизму, в Англії було здійснено спробу провести Контрреформацію та повернутися до католицизму. Королева відновила католицьку церкву, почала страчувати протестантів, за що її називали «Кривава Мері». Однак англіканська церква глибоко увійшла в суспільне життя. Повертати землі й майно монастирям ніхто не хотів.

Після смерті Мері I корона перейшла до Елізабет I. Вона відновила англіканську церкву. Проти католиків було видано суворі закони. У 1571 р. оприлюднили англійський «Символ віри» («39 статей»), який проголошував основні принципи англіканської церкви.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Виникнення руху пуритан

Чи можна вважати Елізабет I однією з видатних правительок в історії Англії? Чому?

Серед частини буржуазії, невдоволеної обмеженістю Реформації, поширилися ідеї кальвінізму. Ці люди виступали за «очищення» англіканської церкви від залишків католицизму. Їх називали **пуританами**. Поступово вони вийшли з англіканської церкви та почали створювати власні церковні громади на чолі з обраними старшинами (пресвітерами).

Пуритани сподівалися на підтримку Елізабет I, але її не влаштовували вимоги відокремити церкву від держави й підпорядкувати королівську владу церкві. Пуритан почали переслідувати та карати.

Проте рух пуритан відіграв помітну роль в історії Англії та англійських колоній у Північній Америці.

Пуританин. Скульптор Огюст Сен-Годенс. 1883—1886 рр.

Дослідіть питання та висловіть думку, чому слово «пуританський» для нас є синонімом слова «аскетичний».

4. Відносини Англії та Шотландії. Елізабетинська доба

Які події стали основними для характеристики Елізабетинської доби в історії Англії? Поясніть свою думку.

Економічно слабка, роздерта внутрішньою боротьбою Шотландія в XVI ст. перетворилася на об'єкт загарбницьких прагнень Англії. Війна Шотландії проти Англії в першій половині XVI ст. тривала впродовж кількох десятиліть. У 1542 р. шотландський король, який зазнав поразки в цій війні, помер. Корона перейшла до його новонародженої доньки Мері I Стюарт. Її відправили на виховання до Франції, де вона стала ревною католичкою. Шотландією в той час правила її мати — Марі де Гіз.

У середині XVI ст. в Шотландії поширилися ідеї кальвінізму. Лідером шотландської Реформації став Джон Нокс. Боротьбу кальвіністів проти католицької церкви підтримувала зброєю та грошима королева Англії Елізабет I.

Після смерті свого чоловіка, короля Франції Франсуа II, у 1560 р. Мері I Стюарт повернулася до Шотландії. Боротьба кальвіністів і католиків спалахнула з новою силою. Мері I Стюарт підтримувала католицьку

Словник

Пуритани (у перекладі з латинської мови *purus* — «чистий») — англійські протестанти, які не визнавали англіканську церкву, виступали за ліквідацію залишків католицизму й поглиблення Реформації; послідовники кальвінізму в Англії в XVI—XVII ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Хресна хода, де зображено Елізабет I, яку несуть її придворні. Художник Джордж Верту. Близько 1600 р.

Мері I Стюарт на шляху до страти. Художник Сципіон Ваннутеллі. 1861 р.

» У чому полягали особливості одягу англійської знаті цього періоду?

Цікаві факти

Мері I Стюарт була ревною католичкою, Елізабет I — переконаною протестанткою.
Дитинство Мері було безтурботним. Корону Шотландії вона отримала з народженням, у 16 років стала королевою Франції.
Елізабет росла як донька зрадниці. Після страти матері — Енн Болейн — Елізабет опинилася у в'язниці Тауер.
Мері Стюарт була переконана, що будь-яка країна належить монарху, її не турбувало, у якій саме країні правити. Елізабет вважала, що вона сама належить Англії та її народу і виконує волю Бога.

Зверніть увагу

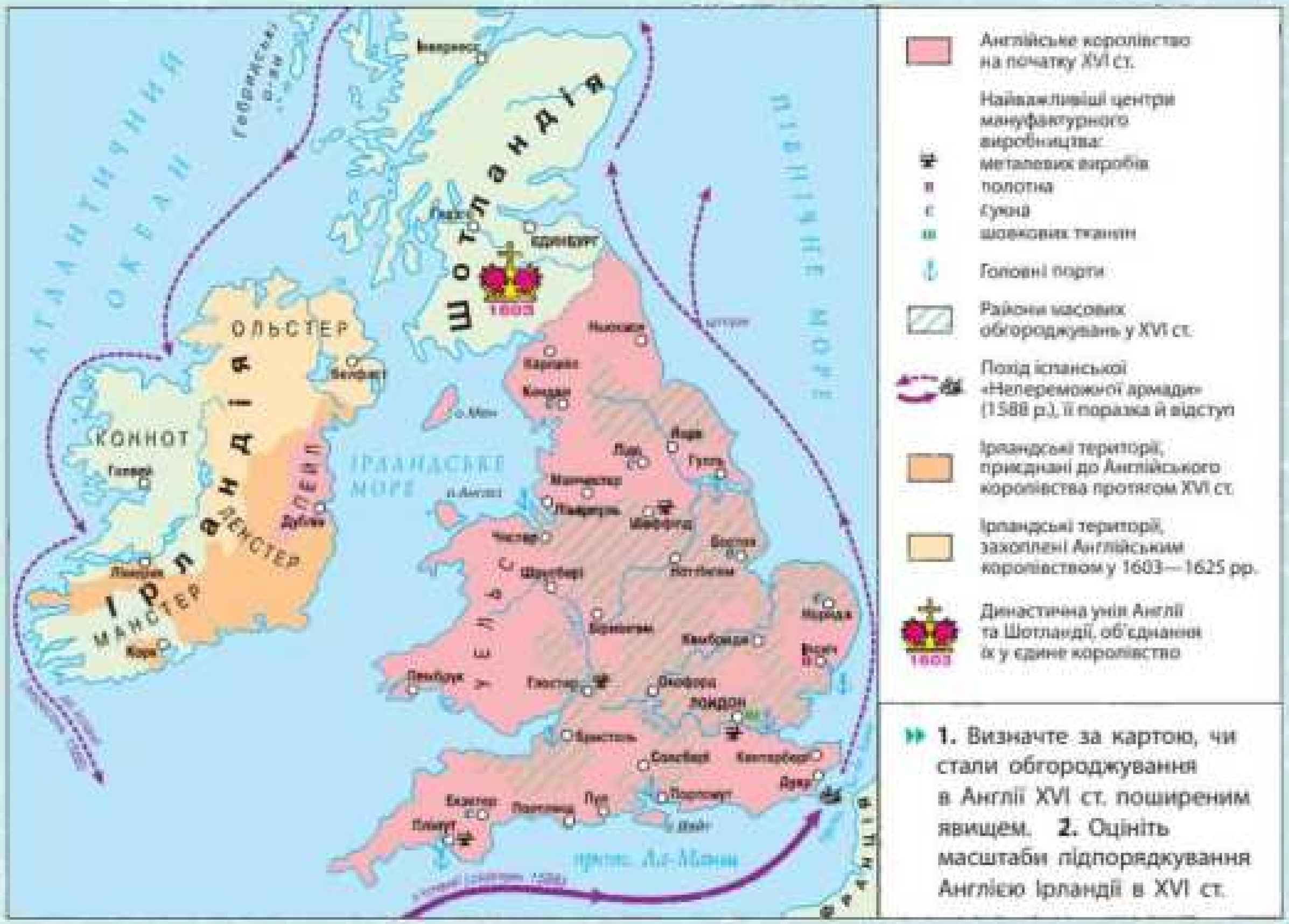
Правління королеви Елізабет I у 1558—1603 рр. увійшло в історію Англії як Елізабетинська доба. У цей час у країні відбулися значні зміни. Елізабет I дотримувалася політики протекціонізму, сприяючи розвитку національного виробництва, торгівлі та торговельного флоту, надаючи привілеї торговельним компаніям, особливо Ост-Індській. Свідченням успішного розвитку торгівлі стало відкриття Лондонської біржі.

церкву, установила зв'язки з англійськими дворянами-католиками, які готували змову проти Елізабет I. Натомість остання організувала проти Мері I Стюарт виступ кальвіністів у 1567 р. Мері I Стюарт змушена була тікати й попросила притулку в Елізабет I. Тоді королева підступно ув'язнила її в замку аж на 20 років.

У 1585 р. англійський парламент прийняв закон, за яким кожен, хто брав участь у змові проти королеви, мав бути страчений. За цим законом королівський трибунал засудив Мері I Стюарт до страти за діяльність, небезпечну для Англії та королеви. У 1587 р. вирок виконали. Її син шотландський король Джеймс VI погрожував Англії війною за страту матері, але Елізабет I знайшла спосіб із ним домовитися. Вона визнала Джеймса VI спадкоємцем англійського престолу. Після смерті Елізабет I він став королем Англії під ім'ям Джеймс I, започаткувавши правління в країні династії Стюартів.

» **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Обґрунтуйте, чому другу половину XVI ст. називають Елізабетинською добою.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

1. Визначте за картою, чи стали обгороджування в Англії XVI ст. поширеним явищем. **2.** Оцініть масштаби підпорядкування Англією Ірландії в XVI ст.

5. Підкорення Ірландії

Яку роль у розвитку Ірландії відіграла боротьба її населення з англійськими завойовниками?

Острів Ірландія, розташований поряд з Англією, здавна приваблював англійців родючими землями та багатими покладами корисних копалин. Ірландія поділялася на родові клани з 5—6 тис. осіб, які ворогували між собою. Підкорення Ірландії Англією розпочалося ще у XII ст. На початку XVI ст. ірландців витіснили в гори, трясовини й ліси, але вони все одно продовжували боротьбу.

У 1541 р. Генрі VIII оголосив себе королем Ірландії та володарем усіх її земель. Конфіскація земель стала головним засобом підкорення Ірландії. Землі роздавали англійським колоністам, що оселялися тут.

У другій половині XVI ст. на півдні острова спалахнуло кілька повстань проти англійського панування. Повстанці вимагали повернути

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

вилучені в них землі, припинити утиски католиків-ірландців. У 1594 р. 16-тисячна армія повстанців повела успішну боротьбу проти англійців. Після кількох поразок англійці в 1603 р. почали діяти особливо жорстоко. Вони спалювали села, убивали населення, знищували врожай на полях, залишаючи спустошену землю. Повстання 1594—1603 рр. було придушене. Ірландія на тривалий час перетворилася на англійську колонію.

Словник

Флібустьєри — пірати й контрабандисти, які діяли в XVI — на початку XVII ст. переважно у володіннях Іспанії в Новому Світі та на морських шляхах до них.

Цікаві факти

Фаворит королеви Єлізабет I флібустьєр і мандрівник Волтер Релі в 1584 р. відкрив територію в Північній Америці та назвав її на честь незаміжньої королеви Вірджинією (у перекладі з англійської мови *virgin* — «діва»). Спочатку колонія була притулком для піратів, які полювали за іспанськими кораблями.

Ф. Дрейк під час навколосвітньої подорожі. Сучасний малюнок.

Якою була мета цієї подорожі?

6. Боротьба Англії проти Іспанії за панування на морі

Поясніть, чому спалахнула боротьба Англії проти Іспанії за панування на морі.

Англія прагнула проникнути в Америку. Проте на її шляху була Іспанія, яка після об'єднання з Португалією мала там величезні колонії. Боротьба Англії проти Іспанії від середини XVI ст. набула форми контрабандної торгівлі з колоніями Іспанії та нападів **флібустьєрів** на її порти й кораблі, що перевозили золото до Європи. Ці «шукачі пригод» мали дозвіл англійського уряду на пограбування володінь і кораблів держав, ворожих до Англії. У той час це була звична практика боротьби з противником багатьох європейських держав. У 1562 р. англійські флібустьєри почали завозити до іспанських колоній в Америці рабів з Африки.

Постать в історії

Френсіс Дрейк — англійський флібустьєр, який чинив успішні напади на іспанські колонії в Америці. У 1577—1580 рр. він здійснив навколосвітню подорож.

Ф. Дрейк прагнув перетнути Атлантичний океан і дістатися західного узбережжя Південної Америки, де іспанці накопичували золото для відправлення до Європи. Забравши багатства, переслідуваний іспанцями Ф. Дрейк проплив через Магелланову протоку та рушив у Перу. Захопивши й там величезну здобич, він перетнув Тихий океан, побував на Молуккських островах (де домовився з місцевим правителем про торгівлю прянощами з Англією), обігнув мис Доброї Надії та повернувся до Англії. Це була друга в історії навколосвітня подорож. Елізабет I щедро нагородила Ф. Дрейка, адже вартість здобичі, яку він привіз, перевищувала прибутки англійської скарбниці за два роки. Вимогою іспанського короля повернути награбоване вона знехтувала.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Гравелинська битва. Художник Ніколас Хілліард. XVII ст.

Як автор картини показав характер та особливості битви?

Короля Іспанії Феліпе II обурювала зухвалість англійської королеви. Для вторгнення в Англію він вирішив зібрати величезний флот. Проте в 1587 р. за наказом Елізабет I флібустьєр і мореплавець Френсіс Дрейк здійснив рейд до порту Кадіс, бази іспанського флоту, і знищив більшість іспанських кораблів. Іспанцям довелося знову збирати сили. **У 1588 р.** флот Феліпе II під гучною назвою «Непереможна армада» вирушив до берегів Англії. Командувати англійським флотом королева доручила Ф. Дрейку.

Англійські кораблі атакували «Непереможну армаду» в протоці Ла-Манш. Битва, яку назвали Гравелинською, тривала два тижні. Важкі іспанські кораблі було розбито легкими англійськими. Флот Англії не втратив жодного корабля. Для Англії ця перемога започаткувала процес її перетворення на країну — «володарку морів». Проте цей шлях для Англії розтягнувся на століття. Уже наступного 1589 р. успіх був на боці Іспанії. «Англійська армада (контрармада)» під командуванням Ф. Дрейка, яка мала намір добити іспанський флот, була розгромлена вщент. Іспанці відплатили англійцям за всі попередні поразки й відновили на певний час свою морську могутність.

Працюємо із джерелом

Англійський філософ Френсіс Бекон про правління Елізабет I

Елізабет за вдачею і за долею своєю була дивовижною особистістю серед жінок. Правління жінок у всі часи було рідкістю, ще рідше таке правління бувало вдалим, поєднання успіху та тривалості є найрідкіснішим. Ця королева, однак, правила повні 44 роки... Істина в тому, що справжню шану цій жінці склав час. Хоча й багато спливнуло відтоді, але не було створено в цій половині роду людського нікого, схожого на неї в управлінні державними справами. [14]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела та визначте, яку оцінку автор дав діяльності Елізабет I і чому.

Флешкартки
rnk.com.ua/110366

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміни в економіці та суспільстві Англії в XVI ст.;
- здійснення королівської Реформації та формування абсолютизму в Англії;
- Елізабетинську добу в історії країни.

Працюємо з хронологією

1534 р.	прийняття парламентом Англії «Акта про супрематію».
1588 р.	Гравелинська битва.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Закінчіть речення».** Правила гри. Учитель (учителька) пропонує закінчити речення за вивченою темою. Зразок речень: 1) Головною галуззю англійської промисловості в XVI ст. стало... 2) Колективне товариство, що об'єднує капітали акціонерів, — це... 3) Королівська Реформація в Англії була започаткована за правління... 4) Англійський «Символ віри» («39 статей») прийняли за правління... 5) Англійських протестантів — послідовників кальвінізму, які не визнавали авторитет державної церкви, називали...
2. Королівська Реформація в Англії розпочалася за правління
   А Генрі VIII **Б** Едварда VI **В** Мері I Стюарт **Г** Елізабет I
3. Який процес дістав назву «обгороджування»? Яке значення він мав для Англії XVI ст.?
4. Перемога в якій битві започаткувала процес перетворення Англії на «володарку морів»? Коли та між якими країнами відбулася ця битва?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 89) місця подій, пов'язаних із розвитком тогочасної Англії.
6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Яка подія, пов'язана зі здійсненням Контрреформації, відбулася в той самий рік, коли англійський парламент прийняв «Акт про супрематію»? Через скільки років після цієї події було укладено Берестейську церковну унію? 2) Яка подія відбулася на українських землях у рік Гравелинської битви?
7. Складіть таблицю «Діяльність англійської королеви Елізабет I». Укажіть заходи та результати її внутрішньої і зовнішньої політики. Зробіть висновок.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо в парах.** Створіть денотатний граф до понять «абсолютна монархія», «пуритани» та «англіканська церква».
9. За допомогою сервісів штучного інтелекту створіть комікс за темою «Френсіс Дрейк: від флібустьєра до рицаря». Комікси можуть складатися з чотирьох-шести кадрів, що відображають ключові моменти. Проаналізуйте комікс на наявність історичних неточностей.
10. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами створіть перелік подій періоду правління Тюдорів, що мали найбільший вплив на розвиток Англії. Поясніть свій вибір.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 13. Франція

Тестові завдання
rnk.com.ua/109632

1. Посилення королівської влади

Доберіть факти, які свідчать, що королівська влада у Франції в XVI ст. стала абсолютною.

На початку XVI ст. Франція була найбільш населеною країною Європи. Наприкінці XV ст. тут налічувалося 14—15 млн осіб, а в середині XVII ст. — 16—18 млн осіб. Більшість людей проживала в селах, і країна загалом була аграрною.

Об'єднання Франції в єдину централізовану державу завершилося наприкінці XV ст. Разом з об'єднанням країни міцніла влада короля. Генеральні штати не скликали з 1484 р. Король Луї XII, уже не радячись із ними, вів війну за підкорення Італії, установлював податки на утримання армії тощо. Королівська влада ставала нічим не обмеженою. У Франції в XVI ст., як і в багатьох тогочасних європейських країнах, відбувалося формування абсолютизму (абсолютної монархії).

Король Франсуа I підкорив своїй владі католицьку церкву. У 1516 р. він досяг домовленості з Папою Римським Левом X, за якою король сам призначав людей на вищі церковні посади, а Папа тільки затверджував його рішення. Церковні особи фактично стали підлеглими короля. Усі справи життя країни розглядали на Великій королівській раді, яка готувала укази короля, вирішувала важливі судові справи, призначала нові податки. На указах Франсуа I вперше з'явилася формула його абсолютної влади: «Така моя воля».

Однією з важливих передумов формування абсолютизму у Франції та інших європейських державах Раньомодерної доби вважають невідповідність потребам часу уявлень про традиційне середньовічне суспільство з трьома незмінними станами з їхніми інтересами та деякі зміни бачення ролі монарха. Тепер на

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть та опишіть особливості соціально-економічного розвитку Франції наприкінці XV ст.
2. Поясніть, як ви розумієте поняття «станово-представницька монархія» та «абсолютна монархія». Що таке Генеральні штати?
3. Якими були причини перемоги Реформації в Німеччині?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про посилення королівської влади у Франції в першій половині XVI ст;
- які зміни відбувалися в тогочасному французькому суспільстві та економіці;
- про початок Реформації в країні;
- чим були спричинені, як розпочалися та чим завершилися релігійні (гугенотські) війни у Франції.

Цікаві факти

Під час одного із засідань Паризького парламенту (найвищого органу, який розглядав судові справи) його голова проголосив, звертаючись до короля Франсуа I: «Ви стоїте вище законів, вони не можуть вас примушувати, і взагалі немає жодної влади, яка могла б вас до чогось змусити».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Замок Шамбор — найбільший серед замків на річці Луара, що був зведений за наказом французького короля Франсуа I. Сучасний вигляд.

- За додатковими джерелами з'ясуйте, які пам'ятки французької архітектури належать до замків Луари. Підготуйте презентацію з короткою характеристикою історії їхнього створення.

ного дивилися як на особу, що своєю сильною і необмеженою владою зможе забезпечити лад у країні.

Шляхта дедалі більше залежала від королівської служби. Купецтво очікувало, що сильний монарх захистить його від іноземних конкурентів. Містяни згодні були обміняти свої вольності на політику монарха, яка забезпечить сприятливі умови для розвитку підприємництва. Селянство хоча й становило більшість населення країни, жодним чином не впливало на політичний процес у країні. Тобто різні соціальні групи мали спільну зацікавленість у посиленні королівської влади.

- **Працюємо разом.** Метод «Ментальна карта». Висвітліть передумови формування абсолютизму у Франції.

Працюємо із джерелом

Із доповіді посла Венеційської республіки Мікеле Суріано про Францію (1561 р.)

Кількість народу у Франції дуже велика, оскільки вона налічує понад 140 міст... За своїм становищем і гідністю кожен із жителів може належати до одного з трьох станів: перший — духовенство, другий — шляхта, третій не має окремої назви, й оскільки він складається з людей різного становища, то може бути названий станом народу взагалі...

Шляхта становить найбільшу частину духовенства. Шляхтою називають тих, хто користується привілеєм не сплачувати податків і зобов'язаний нести лише особисту військову службу.

Третій стан складається з людей пера, купців, ремісників, плебеїв і селян... Становище останніх найважче... [15]

- **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Які стани названо в тексті? **2.** Які зміни в становому суспільстві другої половини XVI ст. визначає автор?

Зміни в суспільстві та економіці Франції
rmk.com.ua/110245

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

2. Реформація у Франції

Чому населення півночі країни, зокрема Парижа, залишалося прихильним до католицизму?

У 20-ті рр. XVI ст. у Франції почали поширюватися реформаційні настрої. Палким прихильником ідеї оновлення католицької церкви став французький гуманіст Лефевр д'Етапль, який заявляв про це ще в 1512 р. Він першим, раніше за М. Лютера, сформулював два визначальні принципи майбутньої Реформації — спасіння вірою та необхідність визнання Святого Письма єдиним джерелом релігійної істини.

Досить значний вплив на розвиток протестантизму в країні мало поширення ідей Ж. Кальвіна. У Південній Франції з'явилися громади прихильників кальвіністського вчення, яких називали гугенотами. Проте більшість французів не підтримали кальвінізм. Населення півночі країни, у тому числі Парижа, залишалося прихильниками католицизму. На відміну від Німеччини, католицька церква у Франції підкорялася королю та не викликала в населення невдоволення своєю діяльністю.

Переслідування гугенотів. Художник Жюль Жирарде. 1886 р.

Яку інформацію про переслідування гугенотів відображає картина?

Король Франсуа I у середині 30-х рр. XVI ст. почав переслідувати протестантів. У 1535 р. влада заарештувала 300 гугенотів і 35 осіб засудила до страти. Із 1540 р. в країні розгорнула діяльність інквізиція. Новий король Анрі II у перші роки свого правління створив для боротьби проти гугенотів спеціальну «Вогняну палату», яка за перші три роки діяльності ухвалила 500 обвинувальних вироків. Однак це не могло зупинити поширення ідей Реформації у Франції.

3. Причини й початок релігійних війн. Варфоломіївська ніч

Чому релігійні війни стали трагедією для Франції?

У 50—60-х рр. XVI ст. Франція перебувала в тяжкій кризі. Сподівання шляхти на воєнну здобич, нові землі та посади внаслідок війн, які вела в цей час Франція, не виправдалися. До того ж «революція цін» призвела до різкого зменшення їхніх прибутків. У цій ситуації реформаційні ідеали приваблювали частину шляхетства можливістю захопити церковні землі. Водночас ті, хто залишався вірним королю та католицькій церкві, сподівалися отримати у винагороду володіння супротивників. Однак більшість шляхти не мала чітко визначеної позиції та зберігала нейтралітет.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

1. Покажіть території, контрольовані гугенотами. 2. Яка із зображених на карті подій стала приводом до гугенотських війн?

Словник

Релігійні (гугенотські) війни у Франції — низка громадянських війн між католиками, які становили більшість населення, і гугенотами — протестантською меншістю, що сповідувала кальвінізм, у Французькому королівстві за правління останніх представників династії Валуа.

Зверніть увагу

У період релігійних війн у Франції, що тривали 36 років, загалом відбулося вісім воєнних конфліктів. Вони забрали багато життів, однак точну кількість загиблих не вдалося встановити.
Лише під час Варфоломіївської ночі, за різними оцінками, загинуло від кількох тисяч до десятків тисяч гугенотів.

На чолі прихильників католицької церкви стояла родина лотаринзьких герцогів Гізів. Вождями гугенотів стали принци з родини Бурбонів, яким належало королівство Наварра на кордоні Франції та Іспанії. Між цими двома угрупованнями й розпочалися війни, які тривали в **1562—1598 рр.** та дістали назву **релігійних (гугенотських) війн.**

Основними причинами війн стали загострення релігійної боротьби між католиками й гугенотами та ускладнення політичної ситуації у Франції. Напередодні війни французький уряд намагався проводити політику віротерпимості. Проте примирити сторони не вдалося.

Приводом до війн стало вбивство гугенотів 1 березня **1562 р.** в містечку Вассі. Герцог Франсуа де Гіз, проїжджаючи через нього зі

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо в парах. Висловіть припущення, чи була у влади можливість уникнути релігійних війн. Поясніть свою думку.

своїм загоном, напав на гугенотів, які зібралися на богослужіння. Було вбито 23 особи та майже 200 осіб поранено. Католицький Париж зустрів Гіза як героя, а гугеноти сприйняли ці події як початок війни.

У перші десять років жодна сторона не змогла здобути відчутної переваги. За згоди короля Шарля IX 24 серпня 1572 р. в Парижі та деяких інших містах відбулося масове винищення гугенотів та їхніх родин — Варфоломіївська ніч. Загинули тисячі людей. Війна спалахнула з новою силою.

Тепер гугеноти розгорнули боротьбу за зміну королівської династії та в 1576 р. створили на півдні Франції гугенотську Конфедерацію з окремими органами правління, податками, військом. Її очолив Анрі Наваррський.

Королем Франції після смерті Шарля IX став його брат Анрі III Валуа. Через відсутність у нього нащадків Анрі Наваррський ставав першим кандидатом на престол. Імовірність появи короля-гугенота спонукала католиків до активних дій. У 1585 р. вони створили Лігу — об'єднання католицьких міст. Її очолив син Франсуа де Гіза герцог Анрі де Гіз, який також висунув претензії на французьку корону. Країна розділилася на дві частини — гугенотський південь і католицьку північ.

4. Завершення релігійних війн

Визначте результати та наслідки релігійних війн у Франції.

Король Анрі III виявився неспроможним покращити ситуацію. Герцог де Гіз вимагав від нього позбавити Анрі Наваррського права на наступництво престолу. Король у відповідь оголосив про розпуск Ліги. Анрі де Гіз

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Анрі III оголошує Анрі Наваррського своїм наступником на престолі Франції. Гобелен XVI ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості процесу становлення абсолютної монархії у Франції;
- характер змін у складі тогочасної французької шляхти;
- події, пов'язані з поширенням у країні ідей Реформації, і їхні результати.

Працюємо з хронологією

1562—1598 рр.	релігійні (гугенотські) війни у Франції.
1598 р.	укладення Нантського едикту.

підняв населення Парижа на боротьбу проти короля. Анрі III уклав союз із гугенотами та за їхньою допомогою заспокоїв Париж. Проте невдовзі його було вбито. У Франції встановилося безвладдя. Король Іспанії Феліпе II і Папа Римський обговорювали можливість обрання королем Франції іспанського принца.

Занепокоєні цим прибічники католиків погодилися визнати королем Анрі Наваррського, але вимагали від нього прийняти католицизм. Останній відповів на це словами «Париж вартий меси!» (меса — католицька церковна відправа) і став католиком. У 1594 р. його коронували як Анрі IV.

Релігійні війни завершив Нантський едикт, виданий новим королем у **1598 р.** Католицизм було визнано панівною релігією, але гугеноти отримали дозвіл вільно сповідувати свою віру та утворювати релігійні громади в усіх містах, крім Парижа. Вони могли обіймати будь-які державні посади. Як гарантію здійснення цієї угоди гугеноти зберігали на півдні 200 фортець із гарнізонами та 25-тисячну армію.

Нантський едикт припинив релігійні війни, надав гугенотам певні громадянські права та відкрив шлях до релігійної терпимості.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте дату або термін».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує дату або термін за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до шести) відгадати дату або термін. Учитель (учителька) може відповідати тільки «так», «ні» або «частково».
2. У якому році було підписано Нантський едикт?
   А 1576 р. Б 1585 р.
   В 1594 р. Г 1598 р.
3. Які зміни відбувалися в системі державної влади Франції в період формування абсолютної монархії?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті (с. 96) місця подій, пов'язаних із розгортанням релігійних (гугенотських) війн.
5. Виконайте хронологічне завдання. Складіть синхроністичну таблицю подій на українських землях у період релігійних (гугенотських) війн у Франції.
6. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте релігійні війни в Німеччині та Франції. Яким, на вашу думку, стало їхнє значення для цих країн і Європи загалом?
7. **Працюємо разом.** Здійсніть SWOT-аналіз формування абсолютної влади монархів у Франції.

Оцінюємо і створюємо

8 **Працюємо в парах.** Метод «Плакат думок». Складіть перелік ознак для порівняння процесів формування абсолютних монархій в Англії та Франції. Визначте спільне та відмінне за цими ознаками.
9. **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». У чому полягали уроки релігійних (гугенотських) війн у Франції?
10. Напишіть листа від особи француза (француженки), що жив (жила) за правління Анрі IV, до своїх родичів в іншій країні. Поділіться спогадами про цей час.
11. Використовуючи сервіси штучного інтелекту, створіть навчальне відео, що розкриває причини та історію Варфоломіївської ночі. Перевірте отриманий результат на наявність історичних помилок, доцільність візуальних зображень.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 14. Культура бароко. Народження нової європейської науки

Тестові завдання
rnk.com.ua/109633

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як мистецтво своїми засобами відображає дійсність?
2. Із чим пов'язаний перехід від одного до іншого стилю в культурі?
3. Які риси були притаманні розвитку науки в Середньовіччі?
4. Які пам'ятки стилю бароко вам відомі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості мистецтва бароко;
- якою була творчість видатних художників цієї доби;
- як розвивалися наукові знання в цей період.

Словник

Бароко (у перекладі з італійської мови *barocco* — «примхливий», «химерний») — стиль у мистецтві країн Європи, колоніальної Центральної та Південної Америки кінця XVI — кінця XVIII ст.

1. Особливості мистецтва бароко

За якими ознаками стиль бароко відрізняється від мистецтва Відродження?

Наприкінці XVI ст. в деяких країнах Європи культура епохи Відродження поступалася місцем новому стилю — **бароко**. Його батьківщиною вважають Італію. Яскраві художні засоби стилю бароко на противагу Ренесансу з його величними, але застиглими композиціями відзначалися напруженістю сюжетів і динамізмом. Мистецтво епохи бароко змінилося за змістом. Головну увагу воно приділяло пристрастям і почуттям людини, поєднувало дійсне та уявне. Митці не зважали на розміри й форму, зображували контрасти, що створювали ілюзію реальності.

Поширеною є думка, що бароко сформувалося на хвилі кризи гуманізму. Той світ, до створення якого закликали гуманісти, мав стати впорядкованим і гармонійним, а перетворився на хаос, у якому людина була суперечливою істотою, роздвоєною між добром і злом. Бароко відображало бажання людини насолоджуватися життям, мистецтвом та природою. Якщо Ренесанс майже не виходив за межі країн Західної Європи, то з бароко почалося поширення мистецьких здобутків на інші регіони світу. Протягом XVII ст., яке називають «століттям бароко», змінився світогляд людей.

Україна і світ

На східнослов'янських православних землях найбільшого розвитку період бароко набув на теренах України. У другій половині XVII ст. Київ став центром барокової культури, звідки її вплив поширився на Московську державу та на Балкани. Саме тоді для української культури дедалі більшого значення набували зв'язки із західноєвропейською культурою. На думку вчених, основними особливостями українського бароко було те, що воно мало церковний характер і йому не передувала розвинена культура Відродження.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Урок анатомії доктора Тульпа.
Художник Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

Коронація Марії Медічі.
Художник Пітер Пауль Рубенс. 1615 р.

2. Художники бароко

Чи можна стверджувати, що творчість митців епохи бароко мала спільні риси? Які саме?

Найпопулярнішим художником Нідерландів у XVII ст. був **Рембрандт ван Рейн**. Його уславила картина «Урок анатомії доктора Тульпа» — груповий портрет доктора Тульпа з учнями. Створюючи його, митець уперше вирішив відмовитися від традиційної композиції, де всі персонажі позують художнику. На картині учні оточили стіл, на якому лежить тіло людини, і слухають пояснення доктора. Митець зміг показати різну реакцію на кожному з облич учнів. Вінцем життя та творчості художника стала картина «Повернення блудного сина» — біблійний сюжет про гультяя, який, утративши все в житті, повернувся в рідний дім, до батька.

Спільною рисою, що об'єднувала фламандське та голландське мистецтво, стала любов до життя в усіх його проявах. Однак якщо на картинах голландських майстрів переважали побутові сцени, портрети бюргерів і міщан, то фламандські художники зображували те, що хотіли побачити католицьке духовенство та дворянство.

Центральною постаттю фламандського мистецтва XVII ст. став **Пітер Пауль Рубенс**.

Повернення блудного сина.
Художник Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Прялі (Міф про Арахну).
Художник Дієго Веласкес. 1658 р.

Працюємо в парах.
За допомогою мережі інтернет перегляньте твори Рембрандта ван Рейна, Дієго Веласкеса та Пітера Пауля Рубенса, розміщені в музеї Прадо в Мадриді. Проаналізуйте їх щодо наявності ознак бароко.

Майстер та його учні створили сотні картин, уславлюючи силу, мужність, красу людських почуттів і вчинків. У П. П. Рубенса було багато робіт історичної тематики. Найвідоміша серія «Життя Марії Медічі» складається з 21 картини, де художник зобразив і міфологічних персонажів, і реальних історичних осіб, відтворив тогочасну історичну епоху. Творчість П. П. Рубенса мала великий вплив на становлення фламандської школи живопису.

Іспанського майстра епохи бароко **Дієго Веласкеса** сучасники називали «живописцем істини». Із 24 років і до кінця життя він був придворним художником іспанського короля Філіпе IV. Провідне місце у творчості митця посідали портрети членів королівської родини, іспанських дворян і їхніх дружин. Іспанська аристократія не вимагала, щоб її зображували красивішою, ніж насправді, адже вона пишалася своїм походженням, а не мінливою красою.

Наприкінці життя Д. Веласкес створив картину «Прялі», де зобразив простих робітниць, які ткали килим, а поряд із ними — придворних дам, що розглядали готову роботу.

Портрет Папи Іннокентія X. Художник Дієго Веласкес. 1650 р.

Цікаві факти

Папа Римський Іннокентій X, побачивши свій портрет, виконаний Д. Веласкесом, промовив: «Занадто схожий».

3. Розвиток медицини й математики

Наведіть факти, які підтверджують, що в епоху бароко відбулася наукова революція.

У XVII ст. відбулися вирішальні кроки в пізнанні людини й законів всесвіту, що заклали основи нового природознавства.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Значних успіхів було досягнуто в розвитку анатомії. Почали проводити систематичні анатомічні розтини, що дало змогу висунути нові теорії про природу людського організму та винайти нові методи лікування хвороб.

Італійський лікар Андреас Везалій видав у 1543 р. фундаментальну працю «Про будову людського тіла». Попри переслідування церковної та світської влади А. Везалій робив розтини людських тіл, вивчаючи анатомію людини. Іспанський вчений Мігель Сервет відкрив та описав систему кровообігу людини, що підтвердили анатомічні дослідження А. Везалія. Англійський лікар Вільям Гарвей був автором теорії кровообігу людини. Згодом він почав досліджувати природу зародження людського життя. Однак діяльність вченого не знайшла відгуку в суспільстві.

Андреас Везалій. Художник П'єр Понсе. Кінець XV — початок XVI ст.

Від кінця XVI ст. активно розвивалася математика. Набула сучасного вигляду алгебра. Французький математик Франсуа Вієт запровадив буквені позначення та започаткував загальну теорію рівнянь, завдяки чому його вважають засновником нової алгебри. Ще один французький математик і філософ Рене Декарт установив взаємозв'язок між теорією рівнянь і геометрією та створив нову дисципліну — аналітичну геометрію. Нові методи обчислення нескінченно малих величин запропонував професор Болонського університету Бонавентура Кавальєрі. У розробці цього методу значну роль відіграли також німецький математик Йоганн Кеплер і вже згадуваний Р. Декарт, який увів у науковий обіг поняття змінної величини.

4. Розвиток астрономії

▸▸ Доведіть, що відкриття астрономів Ранньомодерної доби змінили погляди на будову всесвіту.

Розвиток мореплавства в Ранньомодерну добу сприяв становленню наукової **астрономії**. Саме в цій галузі було зроблено відкриття, що завдали нищівного удару старій системі поглядів на будову всесвіту. Вона базувалася на поглядах Арістотеля та Птолемея, які вважали, що центром всесвіту є нерухома Земля, а навколо неї обертаються Місяць, Сонце та зорі.

Хибність старої теорії довів польський дослідник **Миколай Коперник**. Шляхом досліджень він дійшов висновку, що Земля разом з іншими планетами обертається навколо Сонця та навколо своєї осі, і розробив теорію про геліоцентричну систему (із Сонцем у центрі). Свої

Словник

Астрономія (у перекладі з грецької мови — «зоря» і «закон») — наука про будову та розвиток космічних тіл і всесвіту загалом.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Антоні ван Левенгук.
Художник Ян Веркольє. 1680 р.

- Який винахід здійснив зображений дівч?

Цікаві факти

Вчений-аматор Антоні ван Левенгук (Нідерланди) винайшов мікроскоп, який дозволив йому зробити чимало важливих відкриттів. У 1674 р. вчений першим дослідив і довів існування мікробів. У краплині води він виявив цілий новий світ.

Геліоцентрична система М. Коперника.
Атлас Андреаса Целларія. 1708 р.

погляди М. Коперник виклав у праці «Про обертання небесних тіл». Він створював її впродовж 40 років, але, розуміючи, яку реакцію вона викличе, боявся видавати. Книгу було надруковано вже після смерті вченого. У 1616 р. католицька церква засудила працю М. Коперника й додала її до списку заборонених книг («Індекс заборонених книг»).

Наступний крок у розвитку астрономії здійснив італієць **Джордано Бруно**. На відміну від М. Коперника, який центром всесвіту вважав Сонце, Дж. Бруно обґрунтував ідею нескінченності всесвіту, де існує безліч світів з окремими «сонцями». За свої погляди він був заарештований, провів вісім років у в'язниці, але не зрікся своїх переконань. За вироком суду інквізиції його звинуватили в єресі та спалили на вогнищі. Усі твори Дж. Бруно було внесено до «Індексу заборонених книг», де вони залишалися аж до 1948 р.

Італійський вчений **Галілео Галілей** зробив телескоп зі збільшенням у 32 рази та за його допомогою розпочав регулярні спостереження. Він переконався в безмежності зоряного простору, відкрив гори на Місяці, плями на Сонці та супутники Юпітера. Усе це підтверджувало правильність теорій М. Коперника та Дж. Бруно. У 1632 р. Г. Галілей видав працю «Діалоги про дві найвідоміші системи світу — Птолемеєву та Коперникову», де навів незаперечні докази правильності теорії М. Коперника. За цю книгу церква влаштувала суд над 70-річним астрономом. Після п'яти місяців приниження і допитів Г. Галілей зрікся своїх поглядів. За легендою, після цього він вигукнув: «А все-таки вона обертається!».

Лише наприкінці XX ст. католицька церква визнала помилковість своїх вироків щодо вчених і погодилася з їхніми поглядами на будову всесвіту.

Працюємо із джерелом
Із праці М. Коперника
«Про обертання небесних тіл»
mk.com.ua/110246

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

Із вироку церковного суду щодо Г. Галілея

Ти, Галілей, був звинувачений на цьому суді в тому, що вважаєш за істину та поширюєш у народі брехливе вчення про те, що Сонце перебуває в центрі світу нерухомо, а Земля рухається на осі добовим обертанням; у тому, що ти мав численних учнів, яким викладав це вчення. Нарешті з'явився на світ твій твір, лист до одного твого попереднього учня, де ти, наслідуючи дурниці Коперника, розвинув деякі положення, що суперечать здоровому глузду та Святому Письму. [17]

- За що католицька церква засудила Г. Галілея?

Г. Галілей перед судом інквізиції. Художник Жозеф Робер-Фльорі. 1847 р.

- Підготуйте розповідь про подію, зображену на картині.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Я запитую — ви відповідаєте».** Правила гри. Учні та учениці на аркушах складають запитання за матеріалом параграфа. Учитель (учителька) збирає аркуші, перемішує та роздає в класі в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на запитання своїх однокласників.
2. Який художник створив серію картин «Життя Марії Медічі»?
   - А Рембрандт ван Рейн
   - Б Пітер Пауль Рубенс
   - В Дієго Веласкес
   - Г Тиціан Вечелліо
3. Який вплив на розвиток європейського суспільства мали досягнення, здійснені в цей період у медицині та математиці? Поясніть свою думку.
4. Які відкриття тогочасних європейських астрономів сприяли поширенню нових уявлень про всесвіт? Поясніть, чому М. Коперник, Г. Галілей і Дж. Бруно зазнали переслідувань із боку католицької церкви.

Застосовуємо і аналізуємо

5. За додатковими джерелами з'ясуйте місця життя та діяльності видатних художників, дослідників і вчених цієї доби та покажіть їх на карті.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості творів епохи бароко;
- зміни, що спричинили наукові відкриття цієї доби у світогляді європейців.

Працюємо з хронологією

Кінець XVI ст. — початок епохи бароко в Європі.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Лорд Джон Стюарт та його брат лорд Бернард Стюарт. Художник Антоніс ван Дейк. 1638 р.

Анна Данська. Художник Джон де Кріц. 1605 р.

6. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Наукові відкриття другої половини XVI—XVII ст.». Зробіть висновок.

Дослідник	Зміст відкриття	Значення відкриття

7. **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». На прикладах життєдіяльності М. Коперника, Дж. Бруно та Г. Галілея висловіть свої міркування щодо того, у чому полягає особиста мужність людини та дослідника. Наведіть приклади таких вчинків осіб з інших історичних періодів.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». З'ясуйте, які культурні пам'ятки епохи бароко збереглися у вашій місцевості. Розподіліть завдання між групами, підготуйте розповіді про них (назва, історія виникнення, автор і час створення, особливості).
9. **Працюємо в парах.** Метод «Освітній проєкт». Дослідіть творчість художників бароко (на вибір). Доберіть цікаві факти та створіть мотиваційне відео.
10. Як ви вважаєте, якою була роль наукових відкриттів цього періоду в розвитку суспільства? Наведіть приклади ролі науки в сучасному розвитку України.

Цікаві факти

В епоху бароко в Європі набув поширення новий ідеал людини. Природність, популярна за часів Відродження, тепер ототожнювалася з невіглаством і дикунством. Ідеалом чоловіка став англійський джентльмен, який користувався парфумами, носив перуку, голив бороду та вуса. Жінці належало мати бліду шкіру без засмаги, що підкреслювало її шляхетність. Жінки носили жорсткий корсет із широкою спідницею, високі підбори, були поширені вигадливі зачіски.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 15. Річ Посполита та Московське царство

Тестові завдання
rnk.com.ua/109634

1. Господарський розвиток. Стани суспільства

▸▸ У чому полягав вплив Великих географічних відкриттів на розвиток Польщі?

У XVI ст. під впливом зростання попиту на сільськогосподарську **товарну продукцію** в Західній Європі в Короні Польській набули поширення фільварки. Грошовий чинш (податок) для селян було замінено на відробіток (панщину). У 1505 р. панщина становила один день на тиждень, а наприкінці XVI ст. — до п'яти днів. Для землевласників така система забезпечила зростання прибутку в 10—15 разів.

У першій половині XVI ст. Корону Польську охопило господарське піднесення. Виникли нові міста. Столицею королівства стала Варшава. Польські купці вели жваву торгівлю з Німеччиною, Угорщиною, Італією, Скандинавськими державами, Московською державою. З'явилися мануфактури.

Проте вже в другій половині XVI ст. центр господарського життя поступово переміщувався з міст до маєтків шляхти. Це було зумовлено тим, що завоювання Османської імперії на Балканах майже повністю зупинили всю південно-східну торгівлю. Торгівля зерном по Віслі й далі Балтійським морем приносила великі прибутки не міському купецтву, а шляхті. До того ж король нічого не зробив для захисту польських виробників від іноземної конкуренції. Купці припиняли свою діяльність, мануфактурне виробництво занепадало. Саме тому в Короні Польській не утворився міцний третій стан підприємців (буржуазії), як у країнах Західної Європи.

Суспільство тогочасної Польщі поділялося на привілейовані (духовенство та шляхта), напівпривілейовані (міщани) і непривілейовані (селяни) стани. Католицькій церкві належала п'ята

ПРИГАДАЙТЕ

1. Покажіть на карті атласу території Корони Польської, Великого князівства Литовського та Московського царства.
2. Що спонукало Польщу до укладення уній із Литвою?
3. Яким було становище Корони Польської, Великого князівства Литовського та Московської держави наприкінці Середньовіччя?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якою була роль шляхти, зокрема магнатів, в управлінні Короною Польською;
- про причини й наслідки укладення Люблінської унії;
- як відбувався розвиток Московського царства в XVI ст.

Словник

Товарна продукція — продукція, яку виробляють не для власного споживання, а для продажу на ринку.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зверніть увагу

Примусова праця селянства була малоефективною, тому фільваркові господарства могли розвиватися лише екстенсивно (шляхом розширення виробництва, а не його покращення). Для того щоб отримати більше прибутку, землевласник прагнув отримати більше землі й залежного селянства.

частина земельних володінь. Вона зосередила у своїх руках чималі матеріальні та фінансові ресурси. На початку XVI ст. завершилося формування єдиного стану землевласників — шляхти. Шляхтичі користувалися значними правами та привілеями. Вони володіли зазвичай одним-двома селами. Обов'язками шляхти були військова служба та участь в управлінні державою. У власності найзаможніших із них — магнатів — перебувала третина сіл у Короні Польській. Фінансова могутність давала їм змогу впливати на політику держави.

2. Прояви Реформації та Контрреформації

У 20-х рр. XVI ст. в Короні Польській поширилися ідеї Реформації. Особливістю польського реформаційного руху була відсутність єдиного напряму, який підтримувала більшість населення. За протестантизм виступали лише деякі шляхтичі, які вбачали в ньому можливий засіб для досягнення більшої незалежності від влади та сподівалися отримати церковні землі. **У 1573 р.** для зміцнення єдності держави сейм гарантував представникам усіх конфесій релігійну свободу й безпеку.

Від кінця XVI ст. в Короні Польській почали здійснювати католицьку церковну Контрреформацію. За сприяння короля **Стефана Баторія** розгорнули діяльність єзуїти, які поступово поширювали свій вплив на руські землі. Під час правління **Жигмунта (Сигізмунда) III**, який започаткував на польському престолі шведську династію Ваза і був ревним

Працюємо із джерелом

Мандат короля Жигмунта (Сигізмунда) I Старого до старост щодо боротьби з лютеранською єресю

Минуло вже кілька років, відколи з приводу поширення лютеранської зарази ми видали мандат, аби повідомити всіх довкола, щоб не намагалися подорожувати до Віттенберга або до тих місць, у яких існує якась підозра щодо єресі, або висилати туди своїх дітей. Хто наважиться заражені лютеранською єресю книжки ввозити або послуговуватися ними приватно або публічно, той стане винним покарання на горло, проскрипцію і втрату всіх маєтків. [18]

Із рішення сейму 1573 р.

Ми — ради коронні, духовні й світські та рицарство — всі обіцяємо з'їхатися і спільно акт виборний згідно з волею Божою до слушного наслідку привести.

А що в Речі Посполитій нашій є незгода немала у справі релігії християнської, запобігаючи тому, аби з цього приводу між людьми не почався розпад якийсь шкідливий, як по інших королівствах ясно бачимо, обіцяємо те собі спільно, за нас і нащадків наших, різних за вірою, мир між собою зберегти, а заради різної віри і відмінностей церковних кров не проливати. [18]

1. Яким подіям присвячені документи? 2. Чим були зумовлені зміни, що відбулися між їхніми виданнями? 3. Чому Жигмунту I Старому не вдалося подолати рух протестантів у країні?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Каплиця Святої Трійці в Любліні, де відбулися богослужіння та складання присяги про дотримання умов унії між Короною Польською і Великим князівством Литовським. Сучасний вигляд.

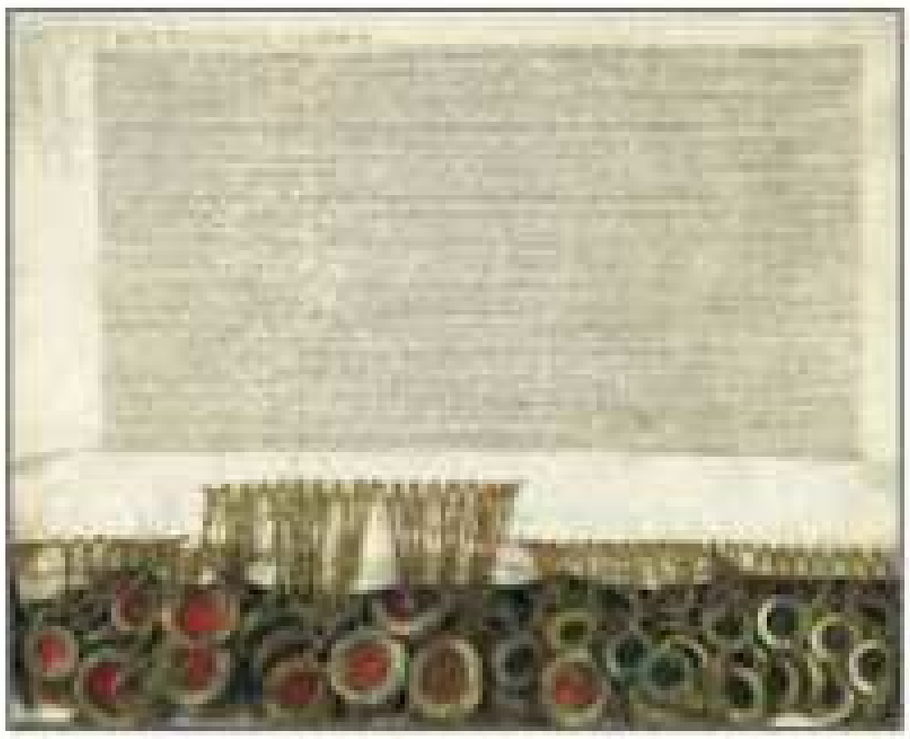
католиком, протестантизм у країні був обмежений. Його прихильникам дозволяли сповідувати свою віру, але забороняли обіймати державні посади. Це значно зменшило популярність правителя серед шляхетства.

3. Люблінська унія

▸▸ Виберіть одну з причин Люблінської унії. За додатковими джерелами розкрийте її детально та підтвердьте історичними фактами.

У XVI ст. серед владної верхівки країни з'явилося чимало прихильників створення союзу (унії) між Короною Польською та Великим князівством Литовським. Польська шляхта сподівалася отримати українські землі, що входили до складу Великого князівства Литовського, для розвитку фільваркового господарства. Литовська шляхта прагнула набути привілеїв, як у польської шляхти. Також вона мала намір завдяки об'єднанню зупинити **експансію** Московської держави на захід.

У січні **1569 р.** в Любліні король Жигмунт (Сигізмунд) II Август скликав спільний литовсько-польський сейм для вирішення питання про унію двох держав. Представники держав висунули два різні проєкти цього союзу. Велике князівство Литовське заявляло про окремі органи влади в кожній державі, що формувалися

Акт Люблінської унії. Цей документ було внесено до програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» зі збереження світової документальної спадщини. Фотокопія.

Словник

Експансія — розширення сфер панування однієї держави над іншими, прагнення захоплення та поневолення.

Працюємо із джерелом
Із Люблінської унії (1569 р.)
rnk.com.ua/110247

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

РІЧ ПОСПОЛИТА в XVI—XVII ст.

» Які українські землі увійшли до складу Корони Польської за Люблінською унією?

Схеми
Укладення Люблінської унії
Державний устрій Речі Посполитої
rnk.com.ua/110248

тільки з її громадян, про окрему грошову одиницю тощо. Корона Польська пропонувала об'єднати держави в одну з єдиним королем і спільними органами влади. Для того щоб примусити литовську сторону погодитися на польські умови, у березні 1569 р. король видав універсал, за яким Волинь і Підляшшя зі складу Великого князівства Литовського переходили до Корони Польської. Згодом до неї було приєднано Київщину та Брацлавщину. Так майже всі українські землі увійшли до складу Корони Польської. Ослаблене Лівонською війною Велике князівство Литовське не чинило опору. Щоб залучити на свій бік місцеву шляхту на приєднаних землях, король зрівняв її у правах із польською. Обурені таким рішенням

Герб Речі Посполитої та жіночі постаті, що символізують Литву та Польщу, на будинку в Познані (Польща).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зверніть увагу

У XVI ст. Корона Польська досягла успіхів у розвитку культури під впливом Відродження. Почалося масове заснування шкіл, населення охопив інтерес до науки й відкриттів. Розвивалася художня література. Письменники Миколай Рей та Ян Кохановський заклали основи польської літературної мови.

литовські магнати намагалися захистити свої права на ці землі, але марно.

Литовсько-польську унію було підписано в **липні 1569 р.** в Любліні. Утворилася єдина держава Річ Посполита (республіка) із єдиним виборним королем, сеймом, грошовою одиницею та зовнішньою політикою. Окремими залишалися печатка, місцева адміністрація, фінанси, військо, суд.

4. Зовнішня політика Речі Посполитої

Чому в другій половині XVI ст. відбувалося протистояння Речі Посполитої зі Швецією, Московською державою та Османською імперією?

Після укладення унії Корона Польська опинилася в нових зовнішньополітичних умовах. Їй довелося вступити в боротьбу за панування в Центрально-Східній Європі. Так, Польща втрутилася в Лівонську війну (1558—1583 рр.), у якій Велике князівство Литовське виступало проти Московської держави на боці Лівонського ордену.

Король Стефан Баторій зміг завдати відчутних ударів війську московського царя Івана IV. У 1582 р. Річ Посполита підписала з Московською державою угоду, за умовами якої московські війська мали залишити Лівонію. Це на певний час зупинило просування Московської держави до Балтійського моря.

Проте незабаром Короні Польській довелося вести боротьбу за Лівонію зі Швецією (тривала з перервами протягом 1600—1635 рр.). Унаслідок війн Рига з Ліфляндією відійшли до Швеції, а Курляндія залишилася під владою Речі Посполитої. Такий розподіл не влаштовував жодну зі сторін, і через 20 років війна

Польський шляхтич у сарматському вбранні. Невідомий художник.

Якими були характерні ознаки вбрання зображеного шляхтича?

Цікаві факти

Наслідком розвитку польської культури цієї доби стало формування ідеалів, цінностей і звичаїв шляхти. Це явище дістало назву «сарматизм» (згідно з легендою, польська шляхта походила від сарматів).
Сарматизм став другим напрямом польської культури цієї доби. Він поєднував елементи як західної, так і східної культур. Це, наприклад, проявлялося в мові: польська мова активно поповнювалася латинськими словами. Одяг шляхтичів також був поєднанням елементів моди Сходу і Заходу.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

спалахнула знову. Приєднавши за Люблінською унією українські землі, Корона Польська отримала спільний кордон із володіннями Османської імперії і тому опинилася перед постійною загрозою турецько-татарських набігів. Українські козаки, які захищали свої землі від набігів татар і самі здійснювали походи до турецьких берегів, тепер перейшли під владу польського короля. Через це відносини між Короною Польською та Османською імперією різко загострилися.

Словник

Самодержавство — форма абсолютної монархії в Московській державі, за якої необмежена влада монарха наближалася до форми деспотії (свавілля правителя та безправ'я підданих).

Працюємо із джерелом

Посол Священної Римської імперії Зигмунд дер Герберштейн про владу в Московському царстві (1549 р.)

rnk.com.ua/110249

Зверніть увагу

За правління Василя III в Московській державі утвердилася ідея, що «Москва — третій Рим». Її сформулював чернець Філофей у листах до московського правителя: «Так знай, християнолюбцю і боголюбцю, що всі християнські царства прийшли до кінця та зійшлися в єдиному царстві нашого государя, згідно з пророчими книгами, це і є римське царство: ібо два Рима впали, третій стоїть, а четвертому не бути». Цим виправдовували претензію на зверхність над православними християнами і експансію Московської держави щодо сусідніх держав.

5. Московська держава в XVI ст.

Чому в XVI ст. в Московській державі встановилося самодержавство?

У XVI ст. у Московській державі відбулося становлення абсолютної монархії у формі **самодержавства** — нічим не обмеженої влади царя. Самодержавство утверджувалося в боротьбі монарха з боярством. У цьому протистоянні царі спиралися на дворянство, яке отримувало землі лише за умови несення військової служби, і православну церкву, що проголошувала божественне походження царської влади.

За правління Василя III Московська держава продовжувала зростати. Після смерті Василя III престол посів його трирічний син **Іван IV**. Спочатку правління фактично перебувало в руках боярських угруповань, які змагалися за владу. **У 1547 р.** відбувся обряд вінчання (помазання) Івана IV на царство за візантійським зразком, а Московська держава була проголошена царством. Ставши царем, Іван IV створив «Вибрану раду», до якої належали представники дворян, церкви, бояр. Вона розробляла проєкти реформ, спрямованих на зміцнення держави та посилення влади царя.

У 1549 р. було скликано перший земський собор, який започаткував проведення реформ. У 1550 р. затвердили новий Судебник, який посилив централізацію державного управління, обмежив владу намісників, підтвердив право селян переходити від одного до іншого господаря один раз на рік (у Юріїв день) і збільшив суму відкупу власнику. Виникли нові органи центрального державного управління — накази, що керували окремими галузями економіки й політики.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА у другій половині XVI ст.

Кор. Швеція
Баренцове море
Біле море
Ладозьке озеро
Онезьке озеро
Рига
Ревель
Псков
Великий Новгород
Ярославль
Вільно
Москва
Смоленськ
Нижній Новгород
Переяслав-Рязанський
Казань
Чернігів
Київ
Річ Посполита (з 1569 р.)
Московське князівство
Казанський ханат (до 1552 р.)
Сибірський ханат (до 1598 р.)
Кашлик (Сибір)
Астраханський ханат (до 1556 р.)
Астрахань
Кримський ханат
Османська імперія
Чорне море
Каспійське море
Аральське море
Урал (Яик)
Ногайська Орда
Ногайська Орда
Ногайська Орда

Словник

Стрільці — воїни регулярного пішого війська в Московському царстві XVI — початку XVIII ст., озброєні вогнепальною зброєю.

Стрільці. Малюнок XIX ст.

Зверніть увагу

Спочатку стрілецьке військо формувалося на основі набору з вільного міського й сільського населення, потім їхня служба стала довічною та спадковою. Стрільці отримували платню грошима, зерном, іноді земельними наділами. Вони жили в окремих стрілецьких слободах, мали сім'ї, займалися ремеслом і торгівлею.

Історична карта
Територіальне зростання Московської держави в XVI—XVIII ст.
rnk.com.ua/110250

і Казанський ханати. Єдиний порт Архангельськ, який надавав можливість виходу до світових торговельних шляхів, замерзав на шість місяців.

Спочатку Іван IV вступив у боротьбу за «спадщину Золотої Орди». У результаті війни **1548—1552 рр.** Московське царство підкорило Казанський ханат. **У 1556 р.** Іван IV без бою здобув Астраханський ханат. Так він дістав можливість контролювати багатий Волзький торговельний шлях. Проте підкорити Кримський ханат йому не вдалося. Кримський хан Девлет I Герай у 1571 р. навіть захопив і спалив Москву. Шлях до Чорного моря залишився закритим.

Тоді Іван IV розпочав Лівонську війну **1558—1583 рр.**, прагнучи загарбати узбережжя Балтійського моря. На захист Лівонії виступили Велике князівство Литовське, Корона Польська, Швеція. Московська держава зазнала поразки.

У 1582 р. розпочалося завоювання Московською державою Сибірського ханату. Зацікавлені в підкоренні цих земель купці Строганови з дозволу Івана IV найняли загін вольних козаків отамана Єрмака, що завдав поразки сибірському хану. За козаками на завойовані землі вирушили купці, ремісники, селяни-втікачі. За ними рухалися царські війська й чиновники. Колонізація Сибіру тривала до кінця XVII ст.

Війни другої половини XVI ст. хоча й збільшили територію Московської держави, але виснажили її.

6. Опричнина

- З якою метою була запроваджена опричнина та як вона здійснювалася?

Невдачі Московської держави під час Лівонської війни спричинили суперечки Івана IV з «Вибраною радою». Цар розігнав її та почав правити одноосібно.

У 1564 р. Іван IV начебто через зраду бояр залишив Москву та оселився в Олександрівській слободі. Він поділив володіння царства на земщину (землі, якими управляли бояри)

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

та **опричнину** (землі, якими управляв цар). На опричнинах Іван IV розпочав масові страти осіб, звинувачених у зраді, конфіскацію земель. Територія опричнини поступово збільшувалася завдяки приєднанню земель земщини. Створене царем опричне військо страчувало тисячі людей. Лише в Москві було страчено 120 бояр і митрополита, а під час погрому Новгорода загинуло дві третини населення.

Проте опричне військо не змогло протистояти вторгненню кримських татар у 1571 р. Наступного року хан Девлет I Герай здійснив новий похід, щоб завдати Московському царству остаточної поразки. Однак цього разу об'єднане опричне й земське військо розгромило його в Молодинській битві. Після цієї перемоги над Кримським ханатом цар у **1577 р.** скасував опричнину.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Поясніть термін (поняття»).** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються у дві команди. Учитель (учителька) записує на картках терміни й поняття за вивченою темою. Команди по черзі витягують картки. Їхнє завдання — пояснити терміни і поняття, прямо не називаючи їх. Команда-суперник має відгадати терміни й поняття, про які йдеться.
2. Яких змін зазнало суспільне та економічне життя Корони Польської в цей період?
3. Назвіть основні зміни в житті Московської держави в період царювання Івана IV.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на картах (с. 110, 113), як відбувалися зміни територій Речі Посполитої та Московського царства в XVI ст.
5. Виконайте хронологічно-пошукові завдання.
   1) За курсами історії України та всесвітньої історії складіть перелік подій, що відбулися на українських землях та в інших регіонах світу в період між датами, зазначеними

Словник

Опричнина — територія, виділена в особисте управління царя; система каральних заходів (страти, конфіскація земель тощо), які здійснював у Московській державі в XVI ст. цар із метою зміцнення особистої влади.

Цікаві факти

Символом опричнини в Московському царстві стали собача голова й мітла, що мало показати прагнення захистити самодержавство, «вигризти та вимести» всіх противників. У період опричнини одночасно зі зміцненням царської влади нищили все, що могло послабити Московську державу, і вона набула рис, притаманних східним деспотіям.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості розвитку Речі Посполитої в XVI—XVII ст.;
- зміни, що відбулися в цей час у Московській державі.

Працюємо з хронологією

1547 р.	проголошення Московського царства.
1552—1582 рр.	підкорення Московським царством Казанського, Астраханського та Сибірського ханатів.
1564—1577 рр.	здійснення політики опричнини в Московському царстві.
1569 р.	укладення Люблінської унії.
1573 р.	проголошення в Речі Посполитій релігійного миру.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Люблінська унія. Художник Ян Матейко. 1869 р.

в рубриці «Працюємо з хронологією». 2) У польському місті Люблін розташований пам'ятник Люблінській унії. За додатковими джерелами з'ясуйте, скільки років розділяють дати його встановлення та проголошення унії. Складіть віртуальну екскурсію-огляд цього пам'ятника.

6. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю та порівняйте розвиток Речі Посполитої та Московської держави в XVI ст. за такими характеристиками: 1) кому належала влада в державі; 2) який орган влади обмежував або допомагав здійснювати владу; 3) державна релігія; 4) особливості внутрішньої політики; 5) особливості зовнішньої політики. Зробіть висновок.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Виберіть показники й порівняйте процеси поширення Реформації і Контрреформації в Речі Посполитій та інших країнах.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Дайте оцінку місця та ролі Речі Посполитої та Московської держави в перебігу подій Ранньомодерної доби.
9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Барометр». Оберіть позицію щодо питання: чи можна вважати Річ Посполиту вагомим чинником розвитку Центрально-Східної Європи в XVI ст. Наведіть п'ять аргументів на користь своєї думки.
10. Напишіть текстовий промпт і згенеруйте за допомогою штучного інтелекту ілюстрацію за однією з тем (на вибір): «Утворення Речі Посполитої», «Лівонська війна», «Становлення самодержавства в Московському царстві». Перевірте отриманий результат на наявність історичних неточностей.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 16. Османська імперія

Тестові завдання
rnk.com.ua/109635

1. Війни Османської імперії та їхні наслідки

Чому до кінця XVII ст. османські завоювання поступово припинилися?

На XVI ст. припав час найбільшої військової та політичної могутності Османської імперії. Султан Селім I Грізний за підсумками війни проти Ірану завоював країни Закавказзя та Кавказу — Азербайджан, частину Вірменії, Грузії, Дагестан і Курдистан. Після цього він підкорив Сирію та Єгипет. Загарбання дали йому змогу проголосити себе халіфом — верховним правителем усіх мусульман. Разом із тим турецькі султани як прихильники вчення сунітів вважали себе їхніми лідерами.

Найвищого розквіту в 1520—1566 рр. Османська імперія досягла за правління Сулеймана I Пишного, який правив 46 років (найдовше серед усіх султанів). У цей період турки-османи проникли до Центральної Європи. Для завоювання Середземномор'я Сулейман I створив великий флот. Однією з перших його перемог стало взяття Белграда — міста, яке тривалий час стримувало просування Османської імперії в Європу. Після цього османські війська рушили до Угорського королівства, де в битві під Могачем у 1526 р. розгромили чесько-угорське військо. Угорські землі було поділено між Австрійською та Османською імперіями.

У 1529 р. військо Сулеймана I узяло в облогу Відень, але не змогло захопити його. Османська імперія оголосила Габсбургів своїм головним ворогом. Султан почав підтримувати їхніх релігійних противників — протестантів, а також зблизився із Францією. У 1535 р. між державами був укладений договір. Французам дозволили безперешкодно в'їжджати у володіння Османської імперії, вести торговельні

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які загарбання здійснили турки-османи в XV ст.?
2. Хто такі яничари?
3. Покажіть на карті атласу територію Османської імперії та її столицю.
4. Укажіть характерні ознаки становища Османської держави наприкінці Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Османської імперії в період розквіту;
- яким було правління Сулеймана I Пишного;
- про причини й наслідки османських завоювань у Європі;
- про особливості становища Кримського ханату в Османській імперії.

Цікаві факти

Величезний вплив на Сулеймана I мала його дружина Роксолана. За переказами, вона була українкою, яку захопили в полон кримські татари й продали до гарему султана. Роксолана народила Сулейману I сімох дітей. Один із них — Селім II — згодом став султаном. Імовірно, Роксолана започаткувала 130-річний період впливу жінок на політику Османської імперії.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Роксолана. Художник Тиціан Вечеллio. 50-ті рр. XVI ст.

1. Чи можна стверджувати, що картина відображає справжню зовнішність Роксолани? Поясніть свою думку. **2.** Які особливості мало вбрання заможних жінок в Османській імперії?

Король Франції Франсуа I та султан Османської імперії Сулейман I Пишний. Художник Тиціан Вечеллio. Близько 1530 р.

Постать в історії
Хайр ад-Дін Барбаросса
rnk.com.ua/110251

справи (було забезпечено недоторканність особи купця та його майна) і здійснювати християнське богослужіння. Однак ці привілеї були надані в односторонньому порядку. Ця подія засвідчила, що Османська імперія долучилася до європейської політики. Союз між Францією і Османською імперією тривав аж до кінця XIX ст. Так Франція фактично здобула перемогу в протистоянні з Габсбургами, не давши їм установити своє панування у Європі.

Сулейман I багато уваги приділяв і внутрішній політиці. За його правління було впорядковане законодавство імперії. Поважаючи діяльність султана, люди називали його шанобливо «кануні» («законодавець»).

Постійні війни потребували значних людських і матеріальних ресурсів. Втрати покривали шляхом збільшення податків. У відповідь на це в країні час від часу спалахували повстання. Криза Османської імперії набула всебічного характеру, але держава мала значний запас міцності та залишалася серйозним противником ще декілька століть.

У 1571 р. біля грецького міста Лепанто відбулася битва, у якій об'єднання держав Європи (Священна ліга) здобуло першу значну перемогу над флотом Османської імперії. Проте ця поразка не дуже стурбувала османів. На той час імперія ще мала значні ресурси, незабаром був збудований новий могутній флот.

Створіть ментальну карту, яка розкриває внутрішню та зовнішню політику Сулеймана I Пишного.

Зверніть увагу

Перемога європейських держав біля Лепанто мала важливі наслідки:
1) європейці усвідомили, що Османська імперія може зазнавати значних поразок;
2) європейські правителі переконалися, що для протистояння османам треба об'єднуватися;
3) для італійських держав ця перемога стала важливою після поразок на морі від османського флотоводця Хайр ад-Діна Барбаросси.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва біля Лепанто. Художник Ян Пітерс (Старший). 1675 р.

Припустимо, що ви раніше не чули про битву біля Лепанто. Яке враження про цю битву створює ілюстрація?

2. Економічне і соціально-політичне становище імперії

Порівняйте економічний і соціально-політичний розвиток Османської імперії та країн Заходу в XVI ст.

Державний устрій та адміністративна структура Османської імперії були підпорядковані потребам війни. Провінції складалися з округів, їхні правителі здійснювали як цивільні, так і військові функції, очолювали ополчення та місцеві гарнізони **яничарів**.

Кожен ополченець (сипах) отримував у користування землю та за це мав брати участь у воєнних походах. У мирний час він жив у своєму окрузі, де виконував поліційні функції та обов'язки збирача податків.

Чиновники також отримували за службу великі земельні володіння, які було заборонено залишати в спадок. Щоб якось зберегти майно, чиновники передавали свою землю у володіння мусульманським релігійним установам (у вакф). Ця практика негативно позначалася

Словник

Яничари (у перекладі з турецької мови — «нове військо») — регулярна піхота турецького війська, що формувалася з узятих у полон хлопчиків (здебільшого з-поміж християн).

Схема
Вищі органи влади Османської імперії
rnk.com.ua/110252

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Старий міст у місті Мостар через річку Неретва — пам'ятка османської архітектури на Балканах (Боснія і Герцеговина). Середина XVI ст. Пам'ятка належить до Світової спадщини ЮНЕСКО. Сучасний вигляд.

на володіннях султана, а відтак і на його скарбниці, оскільки з третини земель імперії не надходили податки.

Наприкінці XVI ст. до Османської імперії докотилася хвиля «революції цін», яка спричинила фінансову кризу. Найсильніше вона вдарила по сипахах, які становили основу військово-адміністративної системи. Після занепаду ополчення зросла роль яничарів. Однак таке військо потребувало великих коштів, яких уже не було. Від занепаду Османську імперію рятували лише завойовницькі війни. Проте здобувати перемоги їй ставало дедалі важче.

3. Кримський ханат

- Як розвивався Кримський ханат під зверхністю Османської імперії?

У залежності від Османської імперії перебували Волощина, Молдавське князівство, Трансільванія, Кримський ханат тощо.

Кримський ханат посідав серед них особливе становище. Ним управляли представники династії Гераїв, що походила від Чингісидів. Це давало можливість кримським ханам бути

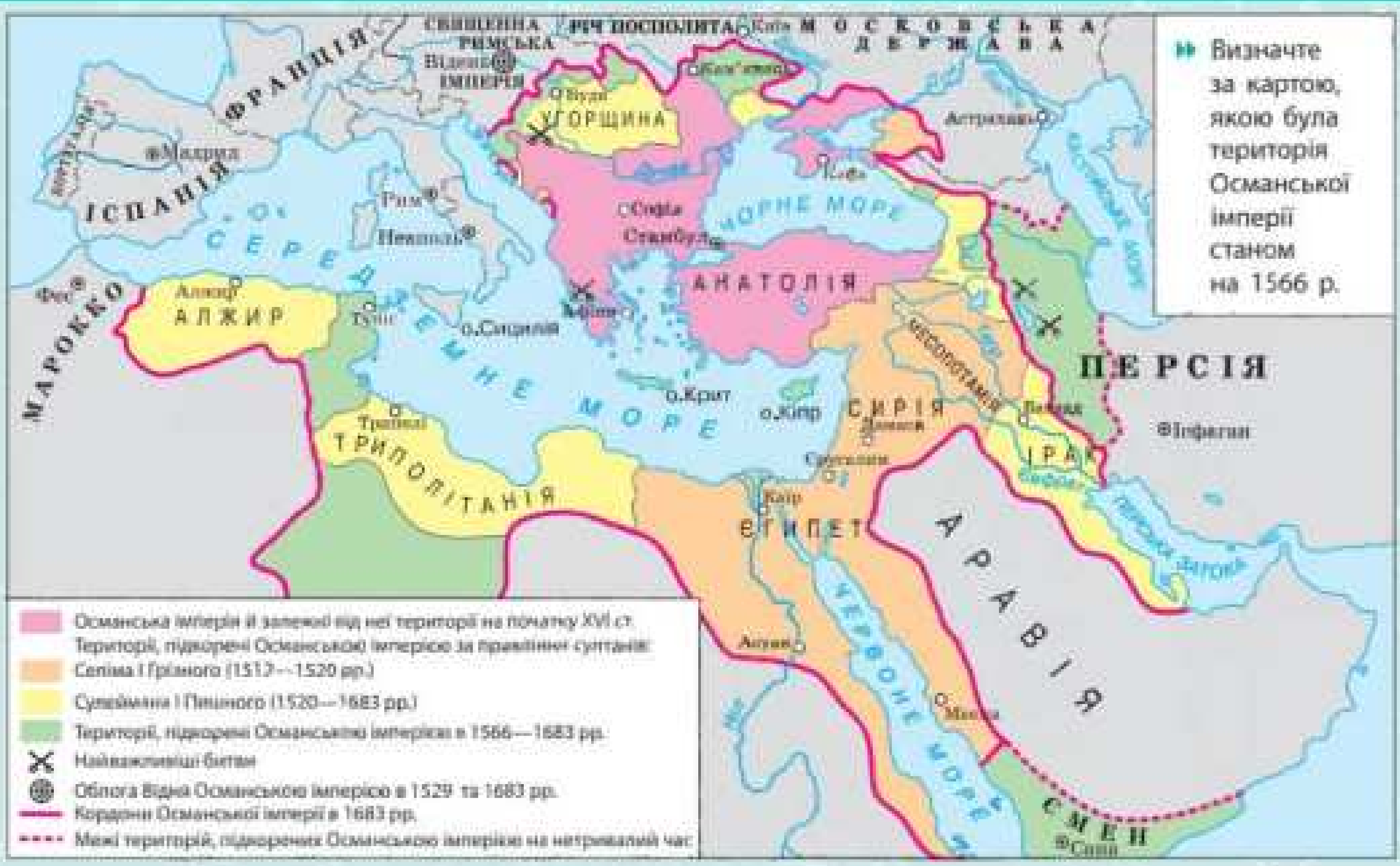

Османські будівельники доріг. Сучасний малюнок.

- В Османській імперії значну увагу приділяли дорожньому будівництву: брукували дороги, зводили мости. Поміркуйте та висловіть думку, чому.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ в XVI—XVII ст.

досить вільними у своїх діях. Лише з 1584 р. султани почали впливати на вибір чергового правителя ханату. Зовнішньополітична стратегія Кримського ханату загалом була побудована на принципах, які сформувалися ще в XVI ст. Згодом вони дістали назву «закони Селіма» (за ім'ям хана Селіма I Герая). Так, у конфліктах своїх східноєвропейських сусідів, зокрема, Великого князівства Литовського, Корони Польської та Московського царства, Кримський ханат підтримував ту сторону, яка тоді була слабшою. І навпаки, він воював із тією стороною конфлікту, що набирала силу. Тим самим кримські хани намагалися захистити свою державу від вторгнення сусідніх держав. Така стратегія спрацьовувала до початку XVIII ст. З ослабленням Османської імперії занепав і Кримський ханат.

Зверніть увагу

Кримський ханат як самостійна сила відігравав важливу роль у відносинах між державами. Так, кримські хани контролювали Північне Причорномор'я, вели боротьбу з Московською державою за спадщину Золотої Орди, здійснювали набіги на українські землі з метою взяття ясиру. Кримські хани вступали в союзи з Московською державою, Великим князівством Литовським, Короною Польською, українськими козаками залежно від ситуації.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Гайдук. Художник Крістоф Вайгель (Старший). 1703 р.

Словник

Гайдуки (походить від назви погоничів, вільних пастухів на Балканах) — збройні загони народних месників, що боролися проти османського панування.

Культура Османської імперії
rnk.com.ua/110253

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наслідки завойовницьких війн Османської імперії;
- відмінності моделі розвитку Османської імперії від західноєвропейських країн.

Працюємо з хронологією

1526 р.	битва під Могачем.
1529 р.	облога османською армією Відня.
1571 р.	битва біля Лепанто.

4. Розгортання боротьби проти османського панування

Порядки, встановлені Османською імперією, були обтяжливими для підкорених немусульманських народів. У 1564—1565 рр. відбулося перше повстання слов'ян у Македонії проти османського панування — Прилепське повстання, у 1598 р. Болгарію охопило Тирновське повстання тощо. Ці та інші виступи влада жорстоко придушила.

На території Балканського півострова розпочався рух **гайдуків**. Вони нападали на османських чиновників, вояків, спалювали поселення мусульман. Їхні дії мали успіх за підтримки християнського населення, яке вважало їх народними героями. Утім, безстрашні в битвах гайдуки нерідко виявляли надмірну жорстокість, чинили грабежі й насильства.

Місцева православна церква, формально дотримуючись законів, фактично підтримувала народні рухи проти Османської імперії. Саме завдяки їй підкорені народи зберегли свою культуру, звичаї, мову, хоча й не уникли нашарування в них османських традицій. Боротьба поневолених народів поступово підривала міць Османської імперії та гальмувала її натиск на Європу.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історія з географією».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в команди. Їм необхідно виписати історико-географічні назви, які зустрічаються в параграфі, згрупувавши їх за пунктами: 1) землі, країни, що входили або увійшли до складу Османської імперії; 2) місця найважливіших битв. Далі команди відповідають на запитання вчителя (вчительки), пов'язані із цими назвами.
2. Яке місто взяла в облогу армія турків-османів у 1529 р., але не змогла захопити?

А Краків
Б Прага
В Буда
Г Відень

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Мечеть Сулеймане в Стамбулі (Туреччина). 1550—1557 рр. Сучасний вигляд. Це найбільша мечеть міста, яка вміщує понад 5 тис. осіб.

3. Наведіть факти, які підтверджують або спростовують думку, що Османська імперія в XVI ст. досягла найбільшої від часів свого виникнення військової могутності.
4. Доведіть, що державний устрій Османської імперії був підпорядкований її військовим потребам.

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 121) території, завойовані Османською імперією в XVI ст., і місця битв, у яких вона брала участь.
6. За додатковими джерелами створіть перелік із десяти історичних фактів і десяти міфів про Роксолану. Результат роботи презентуйте та обговоріть у класі.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». За додатковими джерелами проаналізуйте зовнішню політику султанів Селіма I Грізного та Сулеймана I Пишного.
8. **Працюємо разом.** Висловіть думку щодо ролі й місця в розвитку Османської імперії визвольної боротьби підкорених нею народів. Наведіть аргументи.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в парах.** Метод сторітелінгу. Напишіть історію від імені полонянки-українки, яка опинилася на невільницькому ринку.
10. Підготуйте навчальний проєкт, у якому презентуйте результати мінідослідження за темою «Історія яничарів: загроза для Європи та жах для султанів».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109636

§ 17. Індія та Іран

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто з європейців відкрив морський шлях в Індію навколо Африки?
2. Покажіть на карті атласу території Індії та Ірану.
3. У чому полягає відмінність між варнами і кастами?
4. Які релігії були найпоширенішими в Індії в Середні віки?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Індії та Ірану в цей період;
- як утворилася держава Великих Моголів та утвердилася династія Сефевідів в Ірані;
- якими були наслідки проникнення європейців в Індію;
- про здобутки культури Індії та Ірану.

Постать в історії

Захір-ад-Дін Мухаммад Бабур був нащадком Чингісхана й Тимура та правив Ферганою. Після невдач у міжусобних війнах наприкінці XV ст. він зміг захопити Афганістан, а Кабул перетворив на свою резиденцію. Великий полководець і грізний воїн, він водночас був талановитим літератором. Відомими на весь світ стали його мемуари «Бабур-наме», де він описав не лише свої походи та завоювання, а й рослинний і тваринний світ Індії.

1. Держава Великих Моголів

Що було характерне для розвитку держави Великих Моголів?

На початку XVI ст. Делійський султанат розпався на безліч князівств. Делійський султан прагнув приборкати непокірних князів (раджів) і вів жорстокі війни проти них. Найбільше цим відзначився султан Ібрахім Лоді. Васали об'єдналися проти нього й звернулися по допомогу до правителя Кабула **Бабура**.

Бабур, маючи сильне військо, оснащене артилерією, у битві біля Паніпата в **1526 р.** розгромив війська делійського султана. Було засновано **державу Великих Моголів**, яка проіснувала 200 років. Бабур прийшов до Індії з Моголистану (держава, що постала в XIV—XV ст. після розпаду Монгольської імперії на частині сучасних Казахстану та Киргизстану), звідки й з'явилася назва «моголи».

Бабур правив недовго. У 1530 р. його наступником став син Хумаюн, якому протягом 25 років довелося відстоювати право на владу. Після смерті Хумаюна правителем став його 13-річний син **Акбар I**, що правив у **1566—1605 рр.** У 1561 р. він розпочав підкорення Індостану. За 25 років Акбар I завоював долини річок Інд і Ганг і провів низку реформ. Як мудрий правитель він розумів, що для підтримання спокою в державі необхідно домогтися прихильності всіх підданих, тому він скасував податок для немусульман (джизію). У 1575 р. за його наказом було збудовано молитовний дім для релігійних бесід.

Така релігійна терпимість викликала обурення з боку мусульманського духовенства, яке в 1580 р. підняло повстання. Акбар придушив його та проголосив нову релігію — «дін-і-ілахі» («божественна віра»).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ІНДІЯ в XVI— XVII ст.

Індія

- Похід Бабура в Індію
- Держава Великих Моголів на початку правління Акбара (1556 р.)
- Інші держави Індії
- Імперія Великих Моголів наприкінці правління Акбара (1605 р.)
- Імперія Великих Моголів наприкінці XVII ст.

Які держави Індії перебували у складі імперії Великих Моголів наприкінці правління Акбара?

Зверніть увагу

Друга офіційна назва Індії, закріплена в її Конституції, — Бхарат. Вона походить від давнього санскритського терміна, що означає родючу землю. У паспортах індійських громадян наявні назви «Індія» і «Бхарат».

Постать в історії

Джалаль-ад-Дін Акбар Мухаммад (Акбар I Великий) був одним із найвидатніших правителів Індії. За його правління держава Великих Моголів досягла найвищої могутності. Підкорюючи Індостан, він безжалісно спустошував землі племен, які чинили опір, а тим, хто підкорявся, дозволяв залишити місцеве самоуправління за умови сплати данини. Такими заходами Акбар створив величезну імперію. Завдяки адміністративній реформі було сформовано міцну централізовану систему управління. Акбар сприяв розвитку науки й культури, хоча сам до кінця життя залишався неписьменним. Один із величезних палаців-фортець Акбара був збудований у Делі. Інший палац-фортеця, зведений поблизу міста Агра, стояв майже в пустелі та був схожий на місто-привид із будинками, парками, ставками й терасами, що з'єднувалися між собою брукованими дорогами.

Мавзолей Акбара в Агрі (Індія). Сучасний вигляд.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

РЕФОРМИ АКБАРА

Основні реформи

- Посилив контроль за армією, наказав оснастити її вогнепальною зброєю, бойовими слонами
- Запровадив єдиний податок
- Заборонив перетворювати військовополонених на рабів
- Заборонив насильно навертати індусів в іслам
- Створив школу живопису
- Запровадив єдину систему мір і ваг, а також єдиний сонячний календар

⏩ На покращення яких сфер життя населення були спрямовані реформи Акбара?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110254

Цікаві факти

Посла англійського короля, що прибув до імперії Великих Моголів у 1614 р., сприйняли майже як дикуна і жебрака. Тоді Індія була найбільшим економічним і культурним центром світу, об'єднуючи в одній державі близько сотні мільйонів людей.

2. Устрій держави Великих Моголів та її розвиток. Європейці в Індії

⏩ Чому в Індії проникнення європейців не призвело до впровадження політики самоізоляції?

Моголи, завоювавши Індію, не порушили її традиційного способу життя, а органічно поєдналися з нею завдяки віротерпимості. Держава Великих Моголів існувала, доки зберігалося це порозуміння.

Опорою влади верховного правителя — шаха — були користувачі землі, які за службу отримували землі разом із сільськими громадами в умовне володіння. Кожен користувач землі мав споряджати кінний загін воїнів, збирати податки. Якщо він порушував договір із шахом, то землю передавали іншому. Через це користувач землі не був зацікавлений у розвитку свого господарства.

Шахи й користувачі землі давали великі замовлення ремісникам на продукцію високої якості й художньої цінності. Отже, індійські ремісники, на відміну від європейських, виробляли не товари для масового споживання, а твори мистецтва. Значного розвитку набула торгівля з іншими країнами. По-перше, іслам прихильно ставився до торгівлі, по-друге, великий попит мали індійські товари. Торгівля в Індії була досить розвиненою, тут уже існували розгалужена банківська система та векселі. Однак ремесло й торгівля, які обслуговували переважно потреби шаха та багатої верхівки, після занепаду держави Великих Моголів також занепали.

На початку XVI ст. до Індії прибули європейці. Першими були португальські мореплавці. Вони захопили декілька портів на західному узбережжі. Португальськими володіннями в Індії управляв віцекороль. Разом із португальськими гарнізонами й купцями в Індії з'явилися ченці-місіонери, які намагалися поширити християнство.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. європейська експансія посилилася. Англійці та голландці заснували в 1600 і 1602 рр. Ост-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Індські торговельні компанії та поступово витіснили португальців. Спочатку з'явилися голландці, але зрештою тут облаштувалися англійці та французи.

3. Іран

▸▸ Як відбувався розвиток Ірану за правління династії Сефевідів?

Історія Ірану певною мірою схожа з історією Османської імперії. Іран також був імперією, де правила тюркська династія. Обидві держави були мусульманськими, але турки-османи належали до сунітів, іранці — до шиїтів. На чолі Ірану стояв шах, якому піддані сплачували податок із землі й худоби. Проте його важко було збирати через кочовий спосіб життя третини населення. Осіле населення займалося землеробством. Найрозвиненішими були райони, де використовували систему іригації. Високої майстерності досягли іранські ремісники, які об'єднувалися в цехи. Також традиційно була розвинена торгівля.

У 1502—1736 рр. в Ірані правила династія Сефевідів. Перший шах нової династії Ісмаїл I і його наступники за короткий час підкорили, крім сучасних територій Азербайджану та Ірану, частини Вірменії, Іраку, Туркменістану та Афганістану. Швидкому поширенню влади Сефевідів сприяло те, що вони не порушували традиційні ісламські форми правління та збирання податку (навіть скоротили податок з урожаю та міст). Проте влада в державі більше трималася на авторитеті правителя, ніж на єдності країни.

У 80-ті рр. XVI ст. народні повстання послабили владу шаха, чим одразу скористалися інші країни: Османська імперія захопила Ширван та Азербайджан, узбецькі хани Бухари — частину Хорасану та Герат, імперія Великих Моголів — більшість території Афганістану. До зовнішніх негараздів додалася економічна криза: фактично припинився рух караванними шляхами, була зруйнована система іригації, ремісники розорювалися.

Єзуїти при дворі Акбара. Мініатюра 1605 р.

СЕФЕВІДСЬКИЙ ІРАН 1501 р.

Зверніть увагу

Династія Сефевідів дістала свою назву від шейха Сефі-ад-Діна, який заснував мусульманський чернечий орден Сефевія (поміркування шиїти). Це був один з орденів сунітів і шиїтів. Він мав чітку організацію, а члени ордену були фанатично віддані своєму шейху, якого вважали святим.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Іранці з давніх часів називали свою країну Іраном. У Європі щодо неї до 1955 р. застосовували назву «Персія». Після вимоги правителя країни Реза-шаха повернулися до давньої назви країни.

Ісмаїл оголошує себе шахом, в'їжджаючи в Тебріз. Художник Чингіз Мехбалієв.

Зверніть увагу

Метою реформ Аббаса I було зміцнення центральної влади. Було сформовано розгалужений апарат управління, створено регулярну армію, яку озброїли рушницями й гарматами, проведено фінансову реформу. Шах сприяв розвитку ремесла й торгівлі (торгівля шовком стала державною монополією).

Вихід зі скрутного становища знайшов шах Аббас I (правив у 1587—1629 рр.), якого згодом назвали Великим. У 1587—1588 рр. він здобув важливу перемогу над узбецькими ханами Бухари, у 1590 р. — уклав невигідний мир з Османською імперією, але це дозволило йому провести внутрішні реформи. Вони зміцнили владу шаха та дали змогу взятися за вирішення зовнішньополітичних проблем.

Унаслідок трьох війн з Османською імперією він відновив владу над втраченими за договором 1590 р. територіями, відвоював в імперії Великих Моголів Афганістан, за допомогою англійської Ост-Індської компанії витіснив португальців із важливого порту в гирлі Перської затоки Ормуз. Аббас I підтримував дипломатичні зв'язки з багатьма європейськими країнами.

Наступники Аббаса I виявилися не такими успішними правителями. Іран поступово слабшав та втрачав свої володіння.

Сходження шаха Аббаса на престол. Сторінка з книги Ахмада Монші Ґомі. XVI ст.

5. Культура Індії та Ірану

1. Визначте здобутки культури Індії XVI— XVII ст.
2. Чи можна стверджувати, що культура тогочасного Ірану досягла високого рівня розвитку? Чому?

Індійська культура за правління моголів досягла високого рівня. Цьому сприяла політика підтримки діячів мистецтва. Найвидатнішим письменником Індії часів Акбара був Абу-ль-Фазл. Він створив кількатомну

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Шедевром архітектури держави Великих Моголів стала мечеть-мавзолей Тадж-Махал в Агрі. Її було збудовано за наказом правителя Шах Джахана в 1631—1642 рр. на згадку про його померлу дружину. Мечеть прикрашали білі бані та мінарети, що віддзеркалювалися в басейні, збудованому поряд. Ця споруда збереглася до нашого часу.

Тадж-Махал в Агрі (Індія). Сучасний вигляд

історію правління Акбара, яка розповідала про події в тогочасній Індії. Свій твір Абу-ль-Фазл написав перською мовою (державна мова моголів). Тогочасна індійська культура досягла майстерності в мистецтві мініатюр. Перські майстри Мір Сід Алі та Аб-дус Самад очолили імператорську майстерню живопису («кітаб-хан»), засновану Акбаром. Так з'явилися мальовничі мініатюри до мемуарів Бабура та Акбара. До здобутків культури Індії також належала обробка напівкоштовного й коштовного каміння. Справжнім витвором мистецтва став «Павиний трон». За Акбара та його наступників в Індії споруджували величні будівлі: храми-мечеті, палаци-фортеці, усипальні.

Культура Ірану розвивалася на засадах мусульманських традицій, зберігаючи при цьому місцеві особливості.

Іран особливо уславився витворами ремісників, які майстерно виготовляли тканини, килими, зброю, посуд. Усі ці вироби йшли на продаж,

Князі дому Тимура. Художник Аб-дус Самад. Мініатюра 1550—1555 рр.

«Павиний трон» (копія). Національний музей коштовностей у Тегерані (Іран).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Велика мечеть Імама в Ісфагані (Іран). Сучасний вигляд.

Цікаві факти

В іранському місті Ісфаган у цей час налічували 162 мечеті, 49 медресе, 273 громадські лазні, центральний критий ринок та безліч караван-сараїв і крамниць. Через усе місто проходив Чарбаг (сад) завдовжки 5 км. Місто було забудоване величними палацовими ансамблями. Особливо виділялася площа Накші-Джахан із двома мечетями й палацом Алі-Капу. Ці будівлі збереглися до нашого часу.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- розвиток Індії в період існування держави Великих Моголів;
- Іран за правління династії Сефевідів;
- досягнення, якими тогочасні Індія та Іран збагатили світову культуру.

насамперед їх цінували в Європі. Іранські майстри навіть навчилися робити схожу на китайську порцеляну. Високого рівня розвитку досягло образотворче мистецтво. Величні споруди прикрашали мозаїки, фрески, різьблення.

Важливими осередками культури були міста Герат, Тебріз і столиця Ірану Ісфаган, де проживало 600 тис. осіб. У цих містах працювали центри з переписування книг.

Продовжувала розвиватися література. Перською мовою традиційно писали поезію. Твори були присвячені правлінню шаха.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Правда — неправда».** Правила гри. Учні та учениці визначають, які з наведених тверджень є правдивими, а які — ні. Потім учитель (учителька) пропонує учням та ученицям самостійно скласти декілька правильних і неправильних тверджень. Зразок тверджень: 1) Унаслідок завоювання Бабура в Індії утвердилася влада моголів. 2) Династія Сефевідів правила в Ірані. 3) Аббас I був

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

найможутнішим правителем Індії. 4) Політику самоізоляції не проводили правителі Індії та Ірану. 5) Від 1796 р. в Індії постала Каджарська династія. 6) Столицею Ірану часів Аббаса I було місто Ісфаган.

2. Мечеть-мавзолей Тадж-Махал було збудовано за наказом
   А Бабура **Б** Шах Джахана
   В Джахангіра **Г** Аурангзеба

3. Яку внутрішню політику проводив правитель держави Великих Моголів Акбар?

4. Порівняйте політику іранських шахів Ісмаїла I та Аббаса I. Визначте та поясніть, чи мали вони спільні ознаки.

Застосовуємо і аналізуємо

5. Простежте за картою атласу, як змінилася територія Ірану в XVI ст.

6. Виконайте хронологічне завдання. Складіть перебіг подій, які відбувалися: на українських землях у період, коли в Ірані правив Аббас I; у Західній і Центральній Європі, коли в державі Великих Моголів правив Акбар I.

7. **Працюємо в парах.** Складіть порівняльну таблицю «Основні досягнення османської, індійської та іранської культур у XVI ст.». Зробіть висновок про внесок цих культур у світову скарбницю.

8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Дискусійна проблема». Проаналізуйте політику, яку здійснювали в XVI ст. правителі держави Великих Моголів і Сефевідського Ірану.

Оцінюємо і створюємо

9. Створіть на основі додаткових джерел характеристику історичного діяча (на вибір): Акбара I, Ісмаїла I, Аббаса I.

10. За додатковими джерелами проаналізуйте суперечності між Османською імперією та Сефевідським Іраном у цей період. З'ясуйте основну причину протистояння.

Працюємо з хронологією

1502—1736 рр.	правління в Ірані династії Сефевідів.
1526 р.	заснування держави Великих Моголів в Індії.
1556—1605 рр.	правління Акбара в державі Великих Моголів.
1587—1629 рр.	правління шаха Аббаса I в Ірані.

Мініатюра із зібрання творів «Шах-наме Тахмаспа». XV ст.

Зверніть увагу

Найвідомішою пам'яткою іранської літератури було зібрання прозових і поетичних творів «Шах-наме Тахмаспа» про історію Ірану від стародавніх часів. Його прикрашали 250 мініатюр. Саме мініатюри вважають одним із досягнень культури Ірану доби Сефевідів.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 18. Китай і Японія в XVI — на початку XVII ст.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109637

ПРИГАДАЙТЕ

1. Кого в Китаї називали Сином Неба?
2. Яких успіхів у розвитку науки й техніки досягли в середньовічному Китаї?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Китаю та Японії в XVI — на початку XVII ст.;
- як вплинуло на розвиток цих країн проникнення європейців.

1. Китай за часів занепаду династії Мін

Якими були особливості розвитку Китаю в XVI — на початку XVII ст.?

Династія Мін правила в Китаї з 1368 р. У XVI ст. Китайська імперія охоплювала землі сучасних внутрішніх провінцій Китаю та частину Маньчжурії. Залежними від імперії територіями були В'єтнам, Корея і Тибет. Кількість населення Китаю налічувала 150 млн осіб.

Традиційно головну роль в економіці Китаю відігравало сільське господарство. Вирощували рис, а також нові сільськогосподарські культури: арахіс, батат, сорго, кукурудзу. Також у Китаї було налагоджене виробництво цукру з цукрової тростини.

Усі землі в імперії Мін поділяли на державні та приватні. Більшість державних земель передавали в довічне користування селянам. За це вони сплачували державі податки й виконували повинності (працювали на будівництві міст, палаців, каналів тощо). Приватними землями володіли переважно великі землевласники. Найбільші земленолодіння в XVI — на початку XVII ст. мали імператори: загалом їм належала третина всіх приватних земель.

В імперії Мін було створено розгалужену податкову систему. Кожні десять років у країні складали списки платників податків. Податки для селян перевищували 50 % урожаю. Від повинностей можна було відкупитися або найняти замість себе іншу людину.

Розвивалося ремісництво. У дрібних ремісничих майстернях працював сам майстер зі своєю родиною та учнями, а великі державні майстерні використовували працю прикріпле-

Китайська карта середини XVII ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зверніть увагу

Китайці запозичили в'єтнамську систему обробітку рисових полів: рис висаджували, і він зростав у залитих водою полях. Для цього прокладали водогони з бамбукових труб, ставили водяні колеса, зводили дамби. В окремих районах збирали по два врожаї на рік — навесні та восени. У ґрунт вносили добрива.

Рисові поля (чеки).

них до них ремісників. Також активно діяли мануфактури з найманими працівниками. Так, лише у провінції Гуансі було 13 великих виробництв шовку, бавовняних тканин, паперу і порцеляни, плавлення заліза й сталі, де працювало 50 тис. осіб. Китайці раніше за європейців навчилися плавити сталь, використовуючи кам'яне вугілля.

Імператор ставився до своїх підданих, як господар до рабів. Після періоду перших могутніх імператорів влада почала слабшати, що зумовило загострення боротьби між угрупованнями придворної знаті.

У XVI ст. династія Мін зіткнулася зі значними викликами.

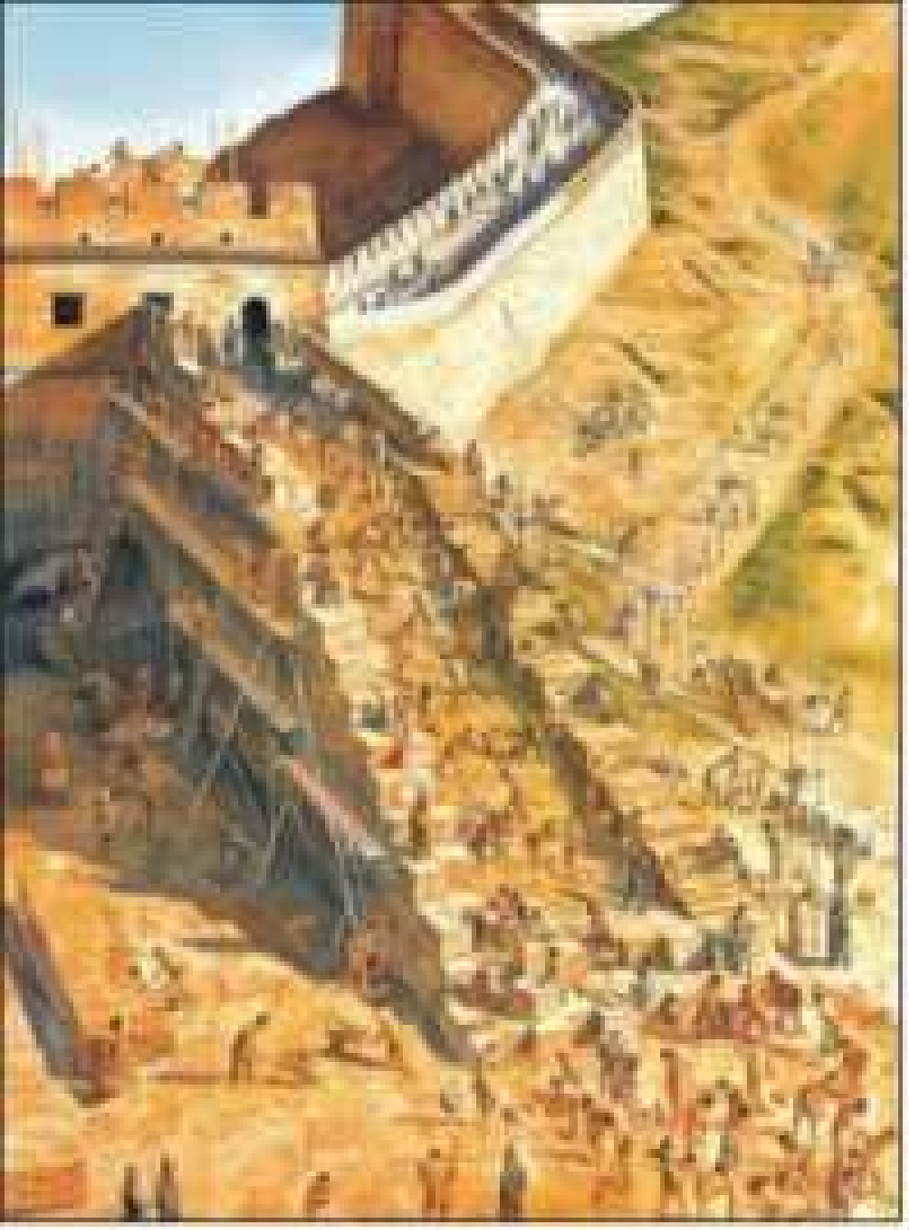
Більшість монгольських племен об'єдналися під владою **Алтан-хана** (1507—1582 рр.). На усунення монгольської загрози китайські правителі спрямували основні ресурси країни. Заново було відбудовано Велику Китайську стіну, яка перевершила всі попередні укріплення. Тут утримували великі воєнні сили, які, крім захисту країни, здійснювали рейди у степ. Зосередженість китайських правителів на проблемі кочівників негативно позначилася на розвитку держави.

Китайці вважали свою цивілізацію вищою за інших і старанно її оберігали від зовнішнього впливу. Усі навколишні народи й держави вони вважали варварами й васалами. Загалом династія Мін вороже ставилася до іноземців і контактів із ними. Таке бачення призвело до

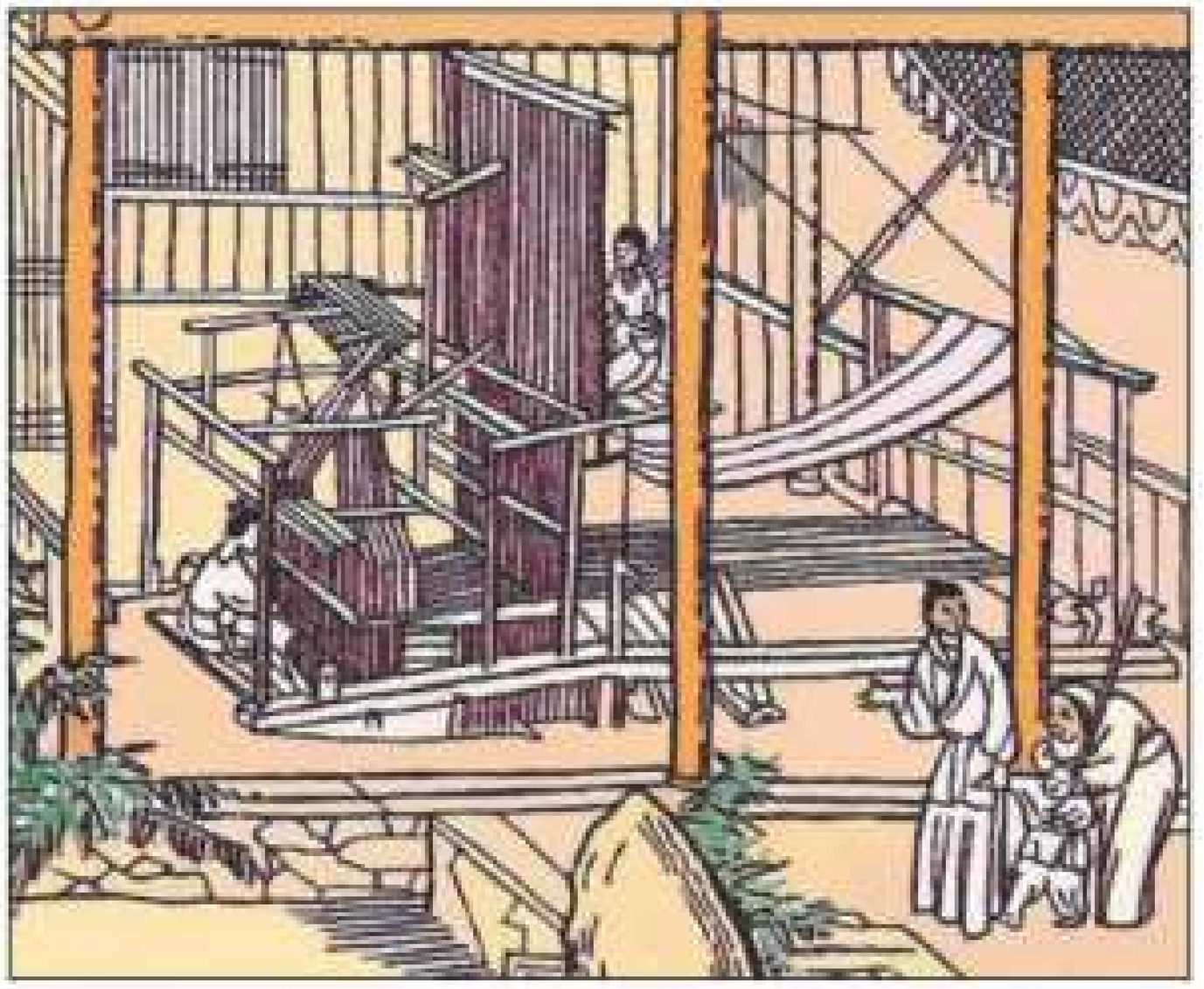

Пристрої для подавання води на поля часів імперії Мін. Малюнки XVI ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Будівництво Великої Китайської стіни за часів династії Мін.

Виробництво китайського шовку. Мініатюра XVI ст.

- Які механізми та пристрої використовували для зведення стіни? Чим ця стіна відрізнялася від попередніх?

Імператор династії Мін. Мініатюра XVI ст.

встановлення державної монополії на зовнішню торгівлю та заборони на торгівлю на узбережжі. Якісні китайські товари давали лише окремим іноземним купцям, які привозили як дарунок імператору цінні речі або срібло. Як наслідок Китай втратив контроль над торгівлею у Східно-китайському і Південнокитайському морях. У цих водах і Жовтому морі запанували японські пірати (вако, вокоу). Згодом більшість людей у піратських командах мали вже китайське походження. Вони здійснювали набіги на прибережні села й міста, грабували кораблі, викрадали людей і торгували здобиччю.

Набіги піратів завдали великої шкоди господарству прибережних територій Китаю та Кореї. У той самий час пірати стали важливими посередниками в контрабандній торгівлі в регіоні, основними товарами якої були прянощі, срібло та раби. Ці товари в обхід державної монополії ввозили до Китаю. Чиновники за хабарі дозволяли вивезення китайських товарів (чай, женьшень, шовк, тканини, порцеляна тощо). Насамкінець воєначальники на півночі держави, які розпоряджалися величезними державними ресурсами, стали учасниками незаконного обігу товарів

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

і срібла. Зрештою імператор усвідомив помилковість цієї політики, дозволив торгівлю на узбережжі та розгорнув жорстоку боротьбу з піратством.

На короткий час ситуацію в Китаї зумів стабілізувати імператор **Шенцзун** (1572—1620 рр.). Він перебував при владі 48 років, найдовше серед усіх імператорів династії Мін. Перші десятиліття його правління були успішними. Цим імператор завдячував своєму міністру **Чжан Цзюйчжену**. Він створив ефективну систему фінансового контролю, яка поєднувалася з економними витратами й суворим обліком доходів.

Після смерті Чжан Цзюйчжена імператор узяв повний особистий контроль над владою, беручи участь у всіх важливих справах. Проте це швидко йому набридло, і в останні 20 років свого правління він відійшов від виконання своїх обов'язків. Держава почала стрімко занепадати.

- Із якими викликами зіткнувся Китай за часів династії Мін? Які з них виявилися найнебезпечнішими для династії?

Стрілець армії імперії Мін. Сучасна реконструкція.

2. Проникнення європейців до Китаю

- Що дало змогу європейцям проникнути й закріпитися на теренах Китаю?

В останні століття правління династії Мін у Китай активно проникали європейці. Першими в **1516 р.** берегів Китаю досягли португальці. У 40-х рр. XVI ст. вони, підкупивши місцеву владу, заснували торговельну базу на північ від провінції Гуандун. Відверто колонізаторська політика португальців змусила китайців вдатися до рішучих дій. Вони розгромили португальську ескадру, і в 1549 р. колонізаторів було вигнано з Китаю. Проте за великі хабарі місцевим чиновникам португальці залишили за собою порт Макао, який перебував під владою Португалії до 1997 р.

Із другої половини XVI ст. до Китаю прибували іспанські колонізатори. Їхні кораблі почали перевозити срібло з порту Акапулько в Мексиці до Маніли на Філіппінах, які стали колонією Іспанії. На це срібло іспанці скуповували китайські товари й відправляли їх до Європи. Жвава торгівля призвела до нового спалаху піратства в регіоні.

Наприкінці XVI ст. на торговельних шляхах морів навколо Китаю запанували голландці. Їхня Ост-Індська компанія налагодила активну торгівлю між Японією і Китаєм, Китаєм і Південно-Східною Азією, Азією та Європою.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Руїни собору Святого Павла в Макао, побудованого єзуїтами.
Художник Вільям Гейне. 1854 р.

Незабаром зацікавленість у проникненні до Китаю виявила Англія. Династія Мін на той час остаточно занепала та не могла зупинити озброєні ескадри європейців. Силою зброї англійці змусили китайців дати дозвіл на право вести торгівлю через порт Гуанчжоу (1637 р.). Вторгнення XVI—XVII ст. стали початком перетворення Китаю на країну, залежну від європейських колонізаторів.

Китай відчув відставання від провідних країн Європи, тому єдиним рішенням для виправлення ситуації вбачав самоізоляцію. Китайці закрили свої порти для всіх іноземних кораблів.

Економічний занепад, розклад політичної верхівки та падіння зовнішньополітичного авторитету викликали опозиційний рух за реформи в країні, опорою якого були шеньши (стан науковців-чиновників). Проте їхні ідеї та

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110255

Михайло Боїм. Гравюра XVII ст.

Україна і світ

У місіонерській діяльності католицької церкви в Китаї XVII ст. активну роль відігравав львів'янин Михайло Боїм. Він став відомим завдяки працям, присвяченим флорі Китаю. На прохання останнього імператора династії Мін Чжу Юлана він став посланцем до Папи Римського, очільника ордену єзуїтів, дожа Венеції та португальського короля. Імператор намагався заручитися їхньою підтримкою для збереження своєї влади. Слід зазначити, що мати й дружина Чжу Юлана були християнками і свого сина він охрестив під ім'ям Костянтин. Проте ані Папа, ані інші можновладці не відгукнулися, і можливість християнізувати Китай було втрачено.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

реформаційні проекти не виходили за межі вдосконалення старих соціально-економічних і політичних структур. За часів династії Мін розвиток наукових знань занепав. Уперше за свою історію китайська наука відставала від європейської. Китайців більше цікавили технічні винаходи й удосконалення, ніж теоретичні фундаментальні питання та дослідження. Так, вони запозичили в європейців механічні годинники й новітню вогнепальну зброю.

Натомість європейців познайомили з конфуціанством, державним устроєм Китаю та системою державних іспитів для чиновництва. Європейські монархи охоче запроваджували елементи китайської бюрократії.

3. Культура Китаю

Які сфери культурного життя Китаю набули розвитку в XVI ст.?

У XVI—XVII ст. у Китаї відбувся значний розквіт культури, ознакою якого був потяг до винахідництва. Як наслідок високого рівня досягло ремесло. У часи імперії Мін розвивалися виробництва шовку, паперу, ювелірна справа, виплавка металу, видобуток солі тощо. Для виробництва паперу використовували водяний двигун. Здавна Китай славився виготовленням порцеляни.

Для ведення морських боїв китайські майстри винайшли водолазний скафандр і найпростіші міни. Було вдосконалено водопідіймальне колесо для зрошування землі, для плавлення металу широко використовували ковальські міхи.

Технічні винаходи, розвиток мануфактур, подорожі до далеких країн стимулювали розвиток наукових знань. Для розвитку медицини велике значення мали праці вчених Чжана Чжунцзина «Про тиф», багатотомний «Трактат про коріння і трави» Лі Шичженя, де було вміщено описи лікувальних властивостей рослин і мінералів.

Китайські вчені почали вивчати наукові праці, що з'являлися в Західній Європі, латину,

Синьо-біла порцеляна часів династії Мін.

Цікаві факти

Велике значення в житті китайця будь-якого походження мали численні церемонії. Про дотримання цих традицій збереглося багато народних висловів. Одне з них свідчить: «Людина, яка красиво говорить, але не виконує правил ввічливості, гірша за тварину».

Проект підручника видавництва «Ранок»

Храм Неба в Пекіні. Сучасний вигляд.

Зверніть увагу

У культурі Китаю панував надмірний консерватизм. Застиглість і сувора регламентація офіційної культури змушували шукати виходу за її межі. Хтось замикався в приватному житті, хтось шукав натхнення в культурі простих людей, а в декого виникали й бунтівні настрої. Так, відомий філософ доби Мін Ван Янмін був засновником неоконфуціанської школи. Його вчення протягом кількох століть надихало шукачів правди й заколотників не лише в Китаї, а й у Японії. Проте сам філософ, який був і непоганим полководцем, уславився придушенням кількох повстань на півдні країни. Його філософські ідеї були заборонені, але це не завадило їхній популярності. Одним із найяскравіших послідовників Ван Янміна був мислитель Лі Чжі.

математику, перекладали китайською мовою математичні терміни. Наприкінці правління династії Мін у Китаї було видано декілька енциклопедій, які узагальнювали накопичений досвід і знання. Тривала робота над створенням літопису «Загальне дзеркало, що допомагає управлінню», розпочата в XI ст. У XVI—XVII ст. у Китаї видавали й праці з географії.

Швидко розвивалася архітектура. Споруджували нові й відновлювали старі палаци, було добудовано й частково відновлено Велику Китайську стіну, створено великі міцні мости. На будівництві для підіймання або переміщення вантажів використовували такий винахід, як лебідка.

До нашого часу збереглося багато пам'яток архітектури XVI—XVII ст. Давню монументальність змінила вишуканість. Дахи будинків почали прикрашати орнаментами, кам'яними та дерев'яними скульптурами, з'явилися мармурові мости й різноманітні балюстради (поручні балконів, галерей тощо). До найвідоміших архітектурних пам'яток династії Мін належать архітектурний ансамбль Забороненого міста і Храм Неба в Пекіні. Однією з новацій архітектури династії Мін була кольорова полив'яна черепиця. Цьому сприяв розвиток кераміки.

Поети доби Мін залишили величезний спадок — понад 1 млн творів. У XVI—XVII ст. особливий успіх мала жіноча поезія — творчість поетес Ван Феньсянь, Шень Ісю, Лю Жуші та інших.

За династії Мін розвивалася й художня проза, зокрема китайський епос: «Роман трьох царств» Ло Гуаньчжуна, «Річкове прибережжя» Ші Найаня, «Подорож на Захід» У Чен-еня, «Квіти сливи в золотій вазі, або Цзінь, Пін, Мей», автор якого мав псевдонім Ланьлінський пересмішник (XVI ст.).

Доба Мін була також часом розквіту живопису. Загалом тут виокремилися два напрями — «академічний» (так звана «школа Чже») та «аматорський» (або «школа У»). «Школа Чже», засновником якої був Дай Цзінь, наслідувала традиції доби Південна Сун. «Школа У» культивувала стиль

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

«живопису інтелектуалів» (веньжеңьхуа), вільний від усталених норм. Митці цієї школи поєднували у своїй творчості живопис із каліграфією та поезією.

Надзвичайної майстерності досягли китайські майстри розпису порцеляни. Вони розробили технології багатоколірного розпису, завдяки чому кожен виріб перетворився на високохудожній витвір. Швидко розвивалося мистецтво книжкової гравюри. Уперше у світі в Китаї за часів династії Мін почали виконувати кольорові гравюри по дереву.

У XVII ст. китайська культура почала активно проникати в Європу. Поширювалися китайські методи лікування. Китайська медицина розглядала людину як єдине ціле, вважаючи, що лікувати треба не лише хворобу, а весь організм. Ця ідея мала величезне значення для розвитку медичної науки. У світі набули популярності китайська філософія, література, вишукані порцелянові вироби й шовкові тканини.

Живописний твір часів династії Мін («школа У»).

4. Японія в XVI ст.

Що було характерне для розвитку Японії в XVI ст.?

Розвиток Японії від часу виникнення держави мав ознаки, що поєднували її з країнами Сходу і Заходу. Ця країна твердо дотримувалася традицій і водночас активно сприймала від інших усе те, що могло стати корисним. Тривалий час єдиним джерелом зовнішнього впливу для неї був Китай. У **1543 р.** берегів Японії дісталися португальські мореплавці.

Формально на чолі держави стояв імператор (Небесний Володар). Від кінця XII ст. імператори поступово втрачали владу на користь **сьогуна**. Спочатку сьогуни виконували військову й поліційну функції, а згодом перебрали на себе й управління державою, залишивши за імператорами лише роль верховного жерця японської релігії **синто (синтоїзму)**. Земля в Японії здебільшого перебувала у власності князів (дайме). Проте представники влади часто вдавалися до конфіскації земель тих

Словник

Сьогун («великий полководець, який підкорює варварів») — військовий правитель Японії.

Синто, або **синтоїзм** («шлях богів») — давня язичницька релігія, яка передбачала віру в добрих і злих духів, а також обряди, за допомогою яких японці намагалися догодити духам.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Словник

Самураї — стан суспільства, професійні воїни в Японії, єдиним обов'язком яких була збройна служба своєму господарю (представнику знаті). Вони мали особливі права й привілеї, не сплачували податків. Згодом самураї перетворилися на землевласників.

князів, які виступали проти неї або мали надмірні багатства.

Тогочасне японське суспільство, як і раніше, поділялося на чотири стани: **самураї**, селяни, ремісники й купці. Придворні, священники, лікарі та вчені не належали до жодного стану. Також за межами станів були парії — недоторкані, які виконували найбруднішу роботу.

У становій системі панувала чітка ієрархія. Вищий щабель посідали самураї, які разом із родинами становили приблизно десяту частину населення. Належність до цього стану була спадковою. До нього належали воїни, князі, чиновники. У XVII ст. остаточно склався кодекс честі самурая — **бусідо**, згідно з яким вони мали займатися військовою справою та присвятити життя служінню господарю аж до готовності здійснити ритуальне самогубство (харакірі).

Селяни забезпечували самураїв харчовими продуктами та не могли залишити своє господарство. Було визначено, що вони мають їсти (кашу з проса, ячменю або пшениці, іноді — рибу) і що вдягати. Рис селяни вирощували лише для самураїв. Більшість ремісників жили в містах та переважно обслуговували потреби самураїв. Купці посідали найнижчий щабель станової драбини. Їхнє життя, як і життя ремісників, було підпорядковане чітким правилам.

У XVI—XVII ст. становий устрій під впливом розвитку товарно-грошових відносин і централізаторської політики держави поступово руйнувався. Помітним ставало майнове розшарування.

На початку Модерної доби Японія після тривалого періоду боротьби розділилася на кілька сотень володінь князів. Кожен князь після зміцнення особистої влади намагався налагодити мирне життя. Це сприяло господарському піднесенню країни, розвитку міст і зовнішньої торгівлі. Саме в цей час у Японії поширилося вживання соєвого соусу, сиру тофу, а в житлах з'явилися розсувні перегородки та стіни з дерев'яних рам, обтягнутих папером. Остаточно сформувалася культура чаювання (чайна церемонія).

Чайна церемонія. Художник Тойохара Кунічіка. 1883 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Які зміни в господарському житті Китаю відбулися за часів династії Мін?
3. У який спосіб відбулося проникнення європейців до країн Сходу? Чому європейці зустрічали опір?
4. Який стан європейського суспільства нагадують самураї?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу: 1) Китай за часів династії Мін і залежні від нього держави; 2) порти в Китаї та Японії, де дозволяли торгувати європейцям.
6. **Працюємо разом.** Обговоріть, чому за часів династії Мін знову великої уваги приділяли відновленню Великої Китайської стіни.
7. Що зумовило розквіт піратства в морях навколо Китаю? Які наслідки для розвитку Китаю це мало?
8. Чому китайці почали цікавитися європейськими науковими й технічними досягненнями?

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Підготуйте презентацію, яка розповідає про боротьбу Китаю з піратством за часів династії Мін.
10. Підготуйте віртуальну екскурсію за темою «Основні здобутки культури Китаю періоду правління династії Мін».
11. За додатковими джерелами визначте, у чому проявлявся вплив країн Сходу на Європу в XVII—XVIII ст.
12. Дайте оцінку проблемам, із якими зіткнулася династія Мін в останнє століття свого правління, і способам їх розв'язання.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості розвитку Китаю в XVI ст. та причини занепаду династії Мін;
- початок проникнення європейців у Китай та результати цього процесу;
- розвиток культури Китаю в XVI — на початку XVII ст.;
- становище Японії в XVI ст.

Працюємо з хронологією

1516 р.	португальці дісталися Китаю.
1543 р.	португальці дісталися Японії.

Практичне заняття
rnk.com.ua/109965

Узагальнення
rnk.com.ua/109966

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю
rnk.com.ua/109967

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ІСТОРИЧНА СКАРБНИЦЯ

ВИСОКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

ОБЛОГА ВІДНЯ

ВИТІСНЕННЯ ВОЇВ ЛЕПАНТО

ВІНЧАННЯ ІВАНА IV НА ЦАРСТВО

АББАС І ВЕЛИКИЙ ПРАВЛІННЯ СЕФЕВІДІВ

ЕКСПЕДИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОРЕПЛАВЦІВ

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАНЬ

РОЗШИРЕННЯ МЕЖ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ТРЬОХ КОНТИНЕНТАХ

БАБУР ЗАСНУВАННЯ ІМПЕРІЇ ВЕЛИКИХ МОГОЛІВ

ЛІВОНСЬКА ВІЙНА

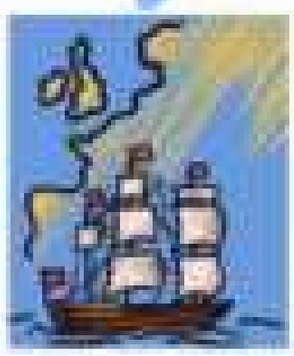
КОНКІСТА НОВОГО СВІТУ

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ УТВОРЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

ТОРДЕСИЛЬЯСЬКИЙ ДОГОВІР ПЕРШИЙ ПОДІЛ СВІТУ

БОРОТЬБА ІСПАНІЇ ТА АНГЛІЇ ЗА ПАНУВАННЯ НА МОРІ

КОНТРРЕФОРМАЦІЯ

УТВОРЕННЯ АНГЛІКАНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА В НІДЕРЛАНДАХ

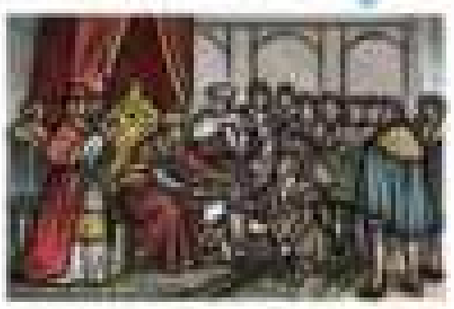
95 ТЕЗ ЛЮТЕРА ПОЧАТОК РЕФОРМАЦІЇ

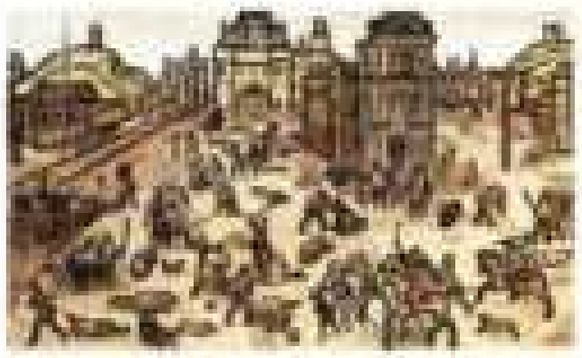
ТРИДЕНТСЬКИЙ СОБОР

СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА В НІМЕЧЧИНІ

АУГСБУРЗЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ МИР

ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ У ФРАНЦІЇ

"ЖЕНЕВСЬКИЙ ПАПА" КАЛЬВІНІЗМ

РОЗДІЛ І. ЄВРОПА І СВІТ НА ПОЧАТКУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 19. Завершення формування абсолютної монархії у Франції

Тестові завдання
rnk.com.ua/109638

1. Піднесення Франції за Анрі IV

Чи можна вважати Анрі IV видатним державним діячем Франції? Чому? Як політика меркантилізму та протекціонізму вплинула на економічний розвиток Франції?

Анрі IV дістав прізвисько «добрий король». За період його правління (1594—1610 рр.) вдалося навести лад у господарстві країни, яке занепало за період релігійних війн, упорядкувати та зменшити податки з населення. Заходи з відновлення економіки були насамперед пов'язані з діяльністю першого міністра Франції **Максиміліана де Бетюна Сюллі**. Він проводив заходи зі стимулювання розвитку сільського господарства та промисловості.

Ремісників звільнили від обмежень, що накладали цехові статути, створили сприятливі умови для мануфактурного виробництва. Було значно зменшено ввезення промислових ви-

Мануфактура з виробництва капелюхів. Мініатюра XVI—XVII ст.

За якими ознаками можна визначити, що зображено саме мануфактуру? Зробіть висновки про умови праці робітників за ілюстрацією.

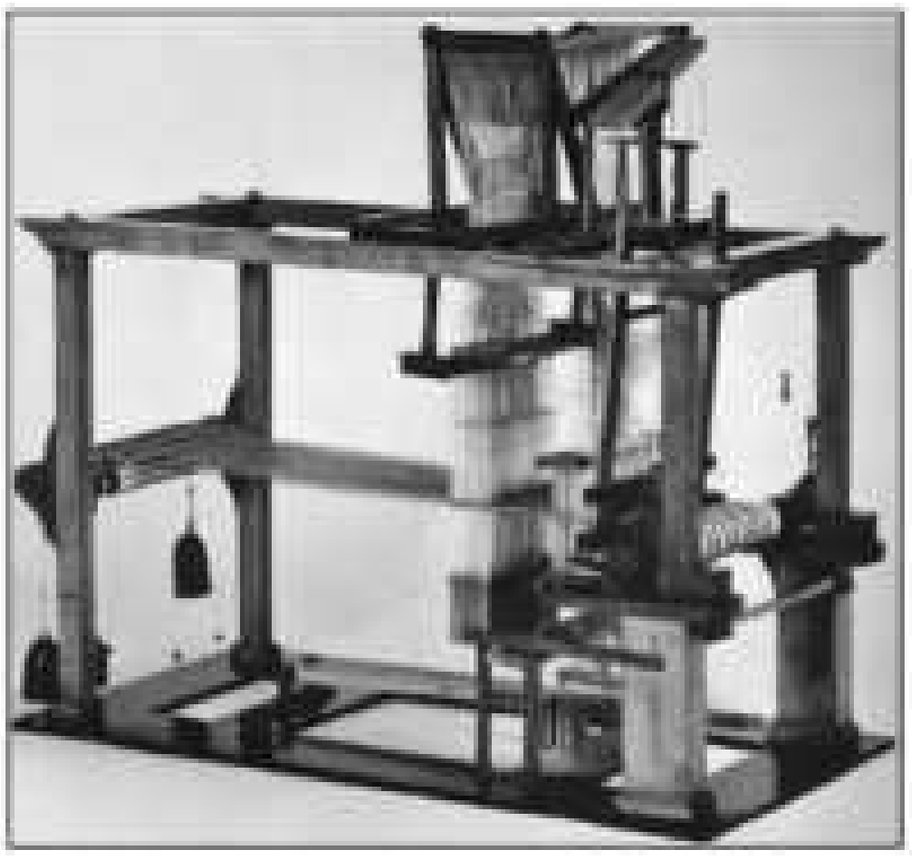
ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке абсолютизм (абсолютна монархія)?
2. Якими були основні передумови появи абсолютизму у Франції?
3. Які зміни в управлінні Францією відбувалися на початковому етапі становлення абсолютизму?
4. Назвіть найважливіші, на вашу думку, події історії Франції XVI — початку XVII ст. Поясніть свій вибір.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про роль короля Анрі IV в історії Франції;
- як відбувалося зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII;
- якими були особливості абсолютизму за Луї XIV;
- про роль Кольбера в історії тогочасної Франції.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Ткацький верстат, удосконалений Клодом Дангоном у 1620 р. для виробництва тканин зі складними багатоколірними візерунками.

Ай Словник

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на підтримку й захист власних виробників товарів від іноземної конкуренції.

Меркантилізм — економічна політика доби становлення капіталізму, для якої були характерні активне втручання держави в господарське життя, стимулювання зовнішньої торгівлі, колоніальні загарбання й торговельні війни.

Цікаві факти

Майстер Клод Дангон започаткував у Ліоні велику мануфактуру, яка виготовляла різноманітні тканини, зокрема атлас із дрібним квітковим орнаментом, перетканий золотими й срібними нитками. Зрештою Франція перебрала першість від Італії у створенні вишуканих тканин.

робів з інших країн, а вивезення сировини призупинено.

Для розширення виробництва власникам мануфактур навіть надавали грошову допомогу з королівської скарбниці. Виникли привілейовані королівські мануфактури, що виготовляли шовк, порцелянові вироби, парфуми. Тогочасна політика базувалася на принципах **протекціонізму** та **меркантилізму**.

Зовнішню політику Анрі IV спрямовував на сприяння розвитку заморської торгівлі. У 1604 р. розпочалася колонізація Канади, губернатором якої призначили мандрівника **Самуеля де Шамплена**.

Головними противниками Франції в Європі Анрі IV вважав іспанських і австрійських Габсбургів. Він намагався протидіяти спробам іспанського короля Феліпе II придушити Реформацію, розуміючи, що посилення Іспанії зачіпатиме інтереси Франції. Вважаючи війну з Габсбургами неминучою, Анрі IV і Сюллі активно готувалися до неї.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110256

Спальня королеви Франції (дружини Луї XIV) Анни Австрійської в палаці Фонтенбло. Оздоблення створене з французьких тканин. Середина XVII ст.

- Які елементи розкоші й багатства можна помітити в інтер'єрі? Як це відображає економічне становище Франції за часів правління Анрі IV?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

2. Зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII

Чому Рішельє проводив політику зміцнення абсолютизму у Франції? Які засоби для цього він використовував?

Зміцнення країни продовжив перший міністр Франції за правління короля **Луї XIII** (1610—1643 рр.), кардинал католицької церкви герцог **Арман-Жан дю Плессі Рішельє**. Одним зі своїх головних завдань він уважав посилення авторитету королівської влади.

Насамперед Рішельє вважав необхідним скасувати привілеї гугенотам на півдні країни. Війни проти них завершилися перемогою королівської армії. Фортеці гугенотів зруйнували. **У 1629 р.** з'явився **«Едикт милості»**, за яким гугенотам дозволили сповідувати їхню віру, але заборонили мати гарнізони й фортеці.

Рішельє розпочав рішучу боротьбу проти старої родовитої аристократії. Усіх її представників, які не бажали коритися королівській владі, відправили у вигнання або засудили, а їхні замки зруйнували. Під загрозою смерті заборонили дуелі — поєдинки між дворянами. Для виконання своїх рішень на місцях Рішельє змінив систему управління та зробив її залежною від короля. З'явилися посади інтендантів — королівських урядовців у провінціях, які відповідали за надходження податків і стан справ на своїх територіях. На відміну від інших чиновників, які купували власні посади, інтендантів призначав король. Вони поступово підпорядкували весь апарат управління провінціями, посилили в них владу короля та цим зменшили вплив місцевої знаті.

Чимало зусиль Рішельє доклав для розвитку військового й торговельного флоту. Це було обумовлене прагненням Рішельє налагодити вільну торгівлю з Новим Світом і створити там французькі колонії. За Рішельє Франція активно розбудовувала свою колоніальну імперію, вела боротьбу проти Англії та Нідерландів за нові території.

Кардинал Рішельє. Художник Філіпп де Шампань. 1642 р.

Постать в історії

Арман-Жан дю Плессі Рішельє народився в небагатій дворянській родині. У 22-річному віці він став єпископом. Юнак мав неабиякі літературні здібності, здобув добру освіту, був честолюбним та енергійним. У 31 рік Рішельє став військовим міністром, у 37 років отримав сан кардинала. Із 1624 р. він був членом Королівської ради, згодом — першим міністром Франції (главою уряду). Упродовж 18 років Рішельє фактично правив Францією за досить нерішучого короля Луї XIII. Як влучно зауважив один із сучасників кардинала, «Луї XIII лише носив корону, а Рішельє мав скіпетр».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Сорбонна (Паризький університет). Сучасний вигляд.

О Зверніть увагу

Рішельє активно сприяв заснуванню торговельних компаній (за роки його перебування при владі з'явилося 22 компанії). Він сам був головним учасником торговельної компанії «Нова Франція», яка здійснювала колонізацію Канади.

Будинок компанії «Нова Франція» у місті Квебек. Сучасний вигляд.

У зовнішній політиці перший міністр робив усе, щоб піднести авторитет своєї країни в європейських справах. У 1635 р. Франція втрутилася в Тридцятилітню війну.

Завдяки дипломатичному таланту Рішельє країна домоглася послаблення впливу Іспанії в Європі. Значну увагу Рішельє приділяв також розвитку науки й культури, але вимагав від їхніх діячів підтримки своєї політики. Він ініціював відродження Сорбонни (Паризького університету) і створення Французької академії. Головним підсумком державної діяльності Рішельє стало **затвердження у Франції абсолютизму.**

3. Абсолютизм за Луї XIV

» Якими були основні напрями економічної політики Мазаріні й Кольбера? Як ці діячі вплинули на розвиток Франції?

Формування абсолютної монархії у Франції загалом завершилося за часів правління **Луї XIV в 1643—1715 рр.** Його проголосили королем у п'ятирічному віці. Від його імені правила мати Анна Австрійська, а фактично — її фаворит, наступник Рішельє на по-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Постать в історії

Анна Австрійська — дочка іспанського короля Філіпе III, дружина французького короля Луї XIII. Її стосунки із чоловіком були складними через спроби проводити у Франції проіспанську політику. Життя Анни Австрійської та Луї XIII стало однією із сюжетних ліній відомого твору французького письменника XIX ст. Александра Дюма «Три мушкетери».

Анна Австрійська. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1620—1625 рр.

- Які особливості зовнішності та одягу Анни Австрійської можна побачити на портреті? Як ці деталі відображають її статус та епоху?

садді першого міністра кардинал **Джуліо (Жуль) Мазаріні.** Він продовжував політику Рішельє, спрямовану на зміцнення Франції та посилення королівської влади. За Мазаріні успішно для Франції завершилася Тридцятилітня війна. Держава здобула панівне становище в Європі. Потребуючи коштів на реалізацію своїх планів, Мазаріні запровадив нові податки. Це викликало невдоволення населення. У 1648 р. у Франції розпочалися антиурядові заворушення, що тривали до 1653 р. Ці події увійшли в історію як **Фронда.** Мазаріні зміг приборкати виступи. Поразка Фронди сприяла зміцненню королівської влади.

Після смерті Мазаріні Луї XIV вирішив не призначати першого міністра та управляти самостійно. Головним виконавцем волі короля, інтендантом (міністром) фінансів і фактичним главою уряду став **Жан-Батіст Кольбер.** Саме з його діяльністю була пов'язана внутрішня політика держави.

В економіці Кольбер, як і його попередники, дотримувався політики протекціонізму. Запровадивши високе мито, він захистив французьких виробників від конкуренції з іноземними товарами. Вивезення із Франції сировини

Кардинал Мазаріні. Художник П'єр Міньяр. 1658—1660 рр.

- Порівняйте портрети Мазаріні та Рішельє. Які спільні риси й відмінності ви помітили в зображенні цих двох політичних діячів?

Словник

Фронда — громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції середини XVIII ст.; сукупність антиурядових заворушень у Франції в 1648—1653 рр.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

Зі спогадів Луї XIV (1661 р.)

Що ж до осіб, які мали допомагати мені в моїй праці, то я вирішив не брати зовсім першого міністра; і якщо ви зі мною погодитеся... то ця посада назавжди зникне у Франції, бо немає нічого нестерпнішого, ніж бачити в руках одного всі королівські функції, а в руках іншого — самий лише королівський титул. Заради цього необхідно було розділити мою довіру та виконання моїх приписів, не віддаючи їх нікому повністю...

Коли працюєш для держави — працюєш на себе. Благо одного становить славу іншого. Коли перше щасливе, високо піднесене й могутнє, тоді той, хто є причиною цього щастя, набуває слави й відтак має більше, ніж його підлеглі щодо нього й самих себе, користуватися всім, що є найприємнішим у житті. [21]

Працюємо в парах. Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Як Луї XIV оцінював роль і місце короля в державі? **2.** Яку особливість здійснення влади королем у період завершення формування у Франції абсолютної монархії відображено в тексті?

Жан-Батіст Кольбер.
Художник Філіпп де Шампань. 1655 р.

Дайте оцінку ролі Кольбера у зміцненні абсолютизму у Франції. Які здобутки можна записати на його користь?

повністю заборонили. Значні кошти щорічно виділяли на утримання, ремонт і будівництво доріг, розвиток французьких колоній.

За підтримки держави активну діяльність розпочали Ост-Індська і Вест-Індська торговельні компанії. У 1683 р. Франція посіла третє місце в Європі після Нідерландів та Англії за обсягами морської торгівлі. Розбудовували французький військовий флот, що став найсильнішим у Європі.

В управлінні фінансами Кольбер вирізнявся впертістю та суворістю аж до жорстокості. Викоріненням зловживань у цій сфері займалася Особлива судова палата. Чимало уваги Кольбер приділяв розвитку науки й мистецтва. За його сприяння з'явилися Академія написів і літератури, Королівська академія наук, Королівська академія музики та Королівська академія архітектури. За пропозицією Кольбера було відкрито Паризьку обсерваторію. Він збільшив королівську бібліотеку, ботанічний сад, фінансував експедиції для дослідження нових земель.

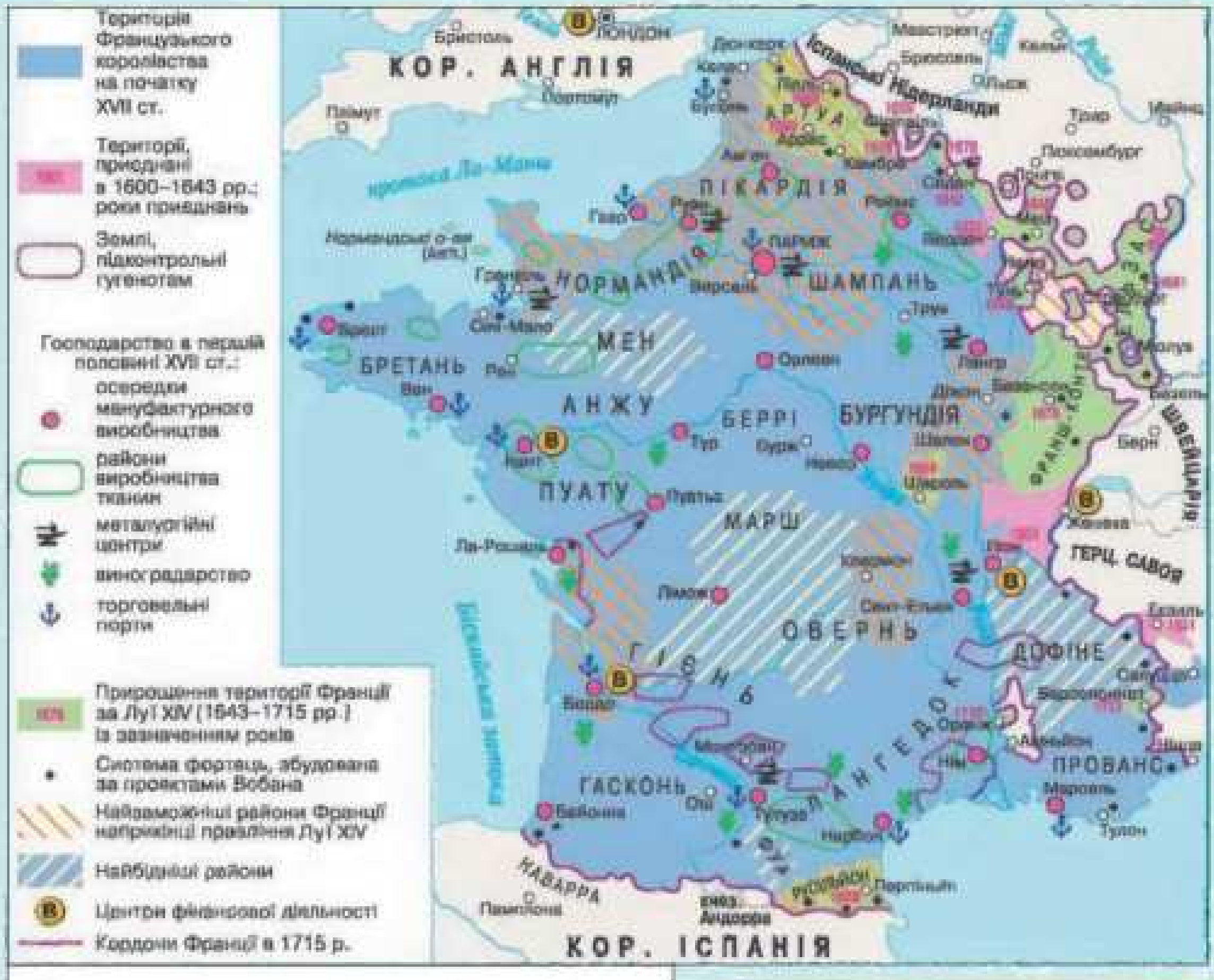
Абсолютна влада за Луї XIV спиралася передусім на міцну фінансову систему та надійну армію. Уся вища судова влада також належала королю. Навіть відносини з католицькою церквою Луї XIV побудував на її всебічній залежності від короля. **Нантський едикт у 1685 р.** повністю скасували, кальвінізм заборонили, а понад 200 тис. гугенотів змусили залишити Францію. Це значно підірвало економіку Франції, оскільки більшість підприємств у Франції відкрили саме гугеноти.

Цікаві факти

Частина гугенотів, які емігрували до Нідерландів, із часом виїхали до Капської області — колонії Нідерландів на півдні Африки (зараз Південно-Африканська республіка). Тут вони започаткували виноробство. Ці вина відомі в усьому сучасному світі.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ФРАНЦУЗЬКЕ КОРОЛІВСТВО на початку XVII ст.

Використовуючи карту та текст параграфа, укажіть головні галузі господарства Франції в XVII ст. Що, на вашу думку, могло впливати на розвиток різних регіонів держави?

Цікаві факти

У 1670 р. французький військовий інженер Себаст'єн ле Претр де Вобан перебудував укріплення міста Берг за новими стандартами. Основою фортифікаційних споруд стали бастіони. За своє життя інженер перебудував близько 300 фортець і спорудив 33 нові! Крім того, він керував 48 облогами ворожих фортець, і всі вони були успішними. Принцип ведення облог С. Вобана передають його слова: «Що більше згорить пороху, то менше проллється крові».

У зовнішній політиці Луї XIV спирався на економічну спроможність, яка значно зросла, і докладав чималих зусиль, щоб перешкодити Габсбургам панувати в Європі. Водночас він намагався збільшити територію своєї держави, загарбавши сусідні землі.

За 54 роки самостійного правління Луї XIV Франція протягом 32 років вела війни. Вона

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Інтер'єр Версаля. Зараз це музей, у якому реконструйовано вигляд кімнат за Луї XIV.

» За допомогою мережі інтернет здійсніть віртуальну подорож Версалем. Напишіть лист другу (подрузі) про свої враження. Що нового ви дізналися про історію палацу?

Цікаві факти

Версальський палац мав безліч кімнат і залів, оздоблених з надзвичайною пишністю. Проте будівничі зробили його зовсім не пристосованим для життя. Узимку там було надто холодно. Кухня розташовувалася так далеко від їдалень, що їжу до столу подавали вже холодною. Вбиралень на кілька тисяч мешканців палацу не вистачало, природні потреби нерідко справляли за портьєрами в коридорах. Більшість придворних милися вкрай рідко, тому в палаці ширився сморід. Двічі на рік у Версальському палаці організовували генеральне прибирання, яке тривало більше тижня.

» Чому французькі аристократи продовжували жити у Версалі попри всі незручності?

завоювала іспанські Нідерланди, однак її війна за загарбання Голландії зазнала поразки. Причинами невдач Франції в цій війні та наступних (Війна за об'єднання, Війна Аугсбурзької ліги та Війна за іспанську спадщину) став опір католицьких і протестантських держав спробам короля підпорядкувати своїм інтересам усю Європу.

Утримання великого двору та організація численних балів потребували величезних коштів, які важким тягарем лягали на населення. Такі витрати королівського двору були однією з причин невдач Луї XIV наприкінці життя.

Цікаві факти

Луї XIV вважав, що все життя монарха має бути публічним. Король прокидався в оточенні придворних, які спостерігали за тим, як він одягався, снідав, гуляв палацовими парками. Обіди й вечері теж проходили за присутності десятків людей.

Згідно із запровадженим церемоніалом навіть смерть короля мала бути прилюдною. Тому хворого короля в похідному ліжку поставили в центрі кімнати, щоб придворні та члени королівської родини могли бути присутніми при його смерті. У 1715 р. Луї XIV помер. Після цього впродовж тижня 72 священники, змінюючи один одного, молилися біля труни короля.

Зверніть увагу

Друга половина XVII — XVIII ст. стали періодом розквіту королівських дворів у Європі. Проте взірцем королівського двору був двір «короля-сонця». Луї XIV наказав побудувати розкішну резиденцію за 18 км від Парижа, у Версалі. Королівський палац, оточений парками й садами, мав показувати велич його володаря. Навіть статую античного бога Юпітера було зроблено з обличчям Луї XIV. Сучасники приписували королю вислів «Держава — це я!».

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історична абетка».** Правила гри. Учитель (учителька) називає літеру алфавіту. Окремі учні та учениці за визначений час мають записати слова на цю літеру, пов'язані зі змістом параграфа. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.
2. Яких заходів уживали у Франції для стимулювання мануфактурного виробництва?
3. Які події в історії Франції дістали назву Фронда? Що стало її наслідком?
4. Коли відбулося становлення абсолютної монархії у Франції? Які ознаки вона мала?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 149) місця, де відбулися події, пов'язані з розвитком Франції у цей період; французькі колонії, засновані за правління Анрі IV.
6. Поясніть, чому Луї XIV називають символом абсолютної монархії.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Ментальна карта». Розкрийте наслідки колонізації земель Північної Америки для її корінних народів, Франції та сучасної Канади.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну аргументовану думку, чи була економічна політика Анрі IV справедливою для всіх верств населення. Чи не посилювала вона соціальну нерівність?
9. **Працюємо в парах.** Створіть комікс про заснування міста Квебек С. де Шампленом. Для виконання роботи можна скористатися сервісами штучного інтелекту.
10. Виконайте пізнавальне завдання. Анрі IV у Франції називали «добрим королем». Як, на вашу думку, можна було б назвати Луї XIII і Луї XIV? Чому?

Луї XIV. Художник Пацинт Піго. 1701 р.

Проаналізуйте портрети історичних діячів Франції цього періоду. Які їхні риси прагнули показати художники? Поясніть свою думку.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- заходи короля Анрі IV з відновлення господарства Франції;
- посилення королівської влади у Франції наприкінці XVI — у XVII ст.;
- діяльність Рішельє, Мазаріні, Кольбера;
- абсолютизм Луї XIV.

Працюємо з хронологією

1629 р.	прийняття «Едикту милості».
1643—1715 рр.	правління французького короля Луї XIV.
1685 р.	заборона кальвінізму у Франції указом Луї XIV.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109639

§ 20. «Золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли тривала Національно-визвольна боротьба в Нідерландах? Якими були її підсумки?
2. Коли постали Сполучені провінції Нідерландів?
3. Що таке мануфактура, банк, ринкові відносини?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що відбулося в «золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів;
- про голландську колоніальну експансію.

1. «Золотий вік» в історії Нідерландів

Який період в історії Нідерландів називають «золотим віком» і чому?

«Золотим віком» історії Нідерландів називають період, який приблизно охоплював час із 1588 р. (народження Голландської республіки) до 1672 р. У цей час торгівля, наука, мистецтво та армія Нідерландів були одними з найвідоміших і найрозвиненіших у Європі. Порт Амстердам (у ньому постійно перебувало до 2 тис. кораблів) став найбільшим у Старому Світі й приносив дохід не лише через продаж спецій і східних прянощів, шовку, а й завдяки торгівлі рабами. Також Амстердам став європейським центром банківської справи. У цей час постала Голландська колоніальна імперія, а голландська Ост-Індська компанія перетворилася на одну з найважливіших національних компаній, заснованих на експансії, колоніалізмі та видобутку ресурсів. Перетворення Нідерландів на провідну морську та економічну державу світу історики назвали «голландським дивом».

«Золотий вік» був часом не лише економічного успіху, але й культурного розквіту. Мистецтво, література та наука процвітали.

Працюємо із джерелом

Англійський купець Томас Мен про причини піднесення Нідерландів

...Наша мета — показати головні причини багатства й величі Голландії. Усьому світові здається дивом, що така маленька країна, маючи мало природних багатств, крім власних потреб (які дуже великі) постачає та продає іншим державам кораблі, артилерійські гармати, снасті, зерно, порох, кулі тощо і все, що тільки голландці збирають з усіх кінців світу завдяки своїй завзятій торгівлі... А для того щоб досягти всього цього... вони мали мало засобів, окрім рибальства... завдяки [якому] багато тисяч господарств, сімей, ремісників, торговельних справ і занять процвітають та працюють... Крім того, завдяки рибальству ми отримуємо багато грошей, що збільшує наші кошти, наш флот, митний збір і прибутки провінцій. [22]

1. Які політичні та економічні чинники стали причиною економічного процвітання Нідерландів? 2. Які здобутки в господарському розвитку Нідерландів визначив автор?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

У XVII ст. голландці зробили значний внесок у науку та розвиток техніки. Вчений **Крістіан Гюйгенс** відзначився значними досягненнями в астрономії та фізиці. У 1575 р. був заснований **Лейденський університет**.

Голландія зробила також справжній прорив у військовій справі. Зміни в армії стосувалися не лише поведінки військ на полі бою, але й організації, тренування та спорядження військ. Зміни були закладені військовими реформами **графа Вільгельма Людвіга Нассау-Ділленбурзького** та його двоюрідного брата **штатгальтера Моріца Оранського.** Вони намагалися знайти протидію іспанській армії під час Вісімдесятилітньої війни (1568—1648 рр.). На відміну від інших країн, які під час воєнних дій користувалися послугами найманців, у Нідерландах сформувалася **рекрутська система**, за якою в армії служили голландці, які отримували регулярну платню і проходили навчання. Моріц Оранський також удосконалив та стандартизував вогнепальну зброю, екіпірування солдатів і артилерії. Він чітко визначив обов'язки й права солдатів і командирів, відкрив першу військову академію, у якій навчалися офіцери.

» Як зміни в організації та підготовці військ вплинули на подальший розвиток європейських армій?

2. Початок голландської колоніальної експансії

» Які держави були головними суперниками голландців у колоніальній експансії?

Голландські купці були невдоволені панування Португалії та Іспанії на світових торговельних шляхах.

У 1595—1597 рр. дев'ять багатих амстердамських купців організували **Першу голландську морську експедицію** в Ост-Індію, яку очолив **Корнеліс де Гаутман**. Кораблі експедиції проклали новий морський шлях із Європи до островів Малайського архіпелагу в обхід португальських морських шляхів, що зруйнувало португальську монополію на торгівлю

Зверніть увагу

У 1672 р. в Нідерландах відбулася низка катастрофічних подій, які призвели до військових і політичних криз. Тому цей час назвали «роком лиха». Нідерланди опинилися під загрозою Франції, Англії та німецьких князівств. Щоб зупинити просування французьких військ, голландці відкрили морські шлюзи на дамбах, і значну частину країни було затоплено.
Хоча Нідерланди уникнули поразки, війна й повінь завдали значних економічних збитків. Загострилася політична боротьба між прихильниками республіки й монархії, спалахнули соціальні заворушення. Сили держави були підірвані, і вона втратила провідні позиції у світі.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110257

Цікаві факти

Морський шлях до країн Сходу навколо Африки й Америки був довгим і ризикованим. Голландські мореплавці зробили спробу знайти північно-східний шлях через Північний Льодовитий океан. У 1594, 1595, 1596—1597 рр. було споряджено три експедиції. Ключову роль у них відіграв Віллем Баренц, хоча офіційно їх не очолював. Однак голландці не змогли просунутися далі Нової Землі (де в 1596—1597 рр. відбулася перша відома в історії полярна зимівка), і плавання в цьому напрямку припинилися.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Повернення другої азійської експедиції Якова Корнеліса ван Нека в 1599 р. Художник Корнеліс Врум.

Уявіть себе на одному із зображених кораблів. Розкажіть про свої відчуття. Поясніть, чому кораблі вирушили в таку далеку подорож. Які небезпеки на них чекали? Проведіть дослідження про життя та побут моряків на цих кораблях.

Цікаві факти

У 1606 р. голландська Ост-Індська компанія вперше випустила акції, які тоді продавали за надвисокою ціною — 3000 гульденів за штуку. Формально акції компанії міг купити будь-який житель Сполучених провінцій, а потім продавати на вторинних ринках, зокрема на Амстердамській фондовій біржі.

Для порівняння, чому дорівнювали ціни на акції. Острів Мангеттен, що в Нью-Йорку, був викуплений в індіанців лише за 60 гульденів у 1626 р. Також на той час кваліфікований робітник міг заробляти на рік 150—350 гульденів, а велика свиня коштувала 30 гульденів. Зараз 1 гульден зразка першої половини XVII ст. дорівнює 49 євро. Тобто 3000 гульденів — це 147 000 євро. Отже, акції були доступними тільки багатим людям.

із цим регіоном і налагодило прямі постачання південноазійських прянощів до Нідерландів.

У 1598—1600 рр. відбулася **Друга голландська експедиція** в Ост-Індію під керівництвом **Якова Корнеліса ван Нека.** Вона була спрямована на руйнування португальської монополії на торгівлю прянощами з Ост-Індії. Під час експедиції голландці вперше досягли Молуккських островів.

3. Голландська Ост-Індська компанія

Експедиції показали високий потенціал відкритих торговельних шляхів. Швидко постало близько 20 торговельних компаній, які возили з далеких островів мускатний горіх, гвоздику та інші прянощі. Побоюючись падіння доходів через високу конкуренцію, голландський уряд у 1602 р. на основі цих торговельних компаній створив «Об'єднану компанію Східної Індії», або голландську Ост-Індську компанію, якій

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Голландський форт Зеландія на Тайвані. Гравюра XVII ст.

- Як, на вашу думку, життя людей у форті відрізнялося від життя людей у Європі того часу?

надав 21-річну монополію на здійснення торговельної діяльності в Азії.

Серйозним проривом для голландської Ост-Індської компанії стало відкриття торговельної факторії в Японії (місто Хірадо) за 80 км від португальської факторії в Нагасакі, що стало серйозною передумовою для витіснення з регіону Португалії. Від 30-х рр. XVII ст., коли сьогун установив суворі правила заморської торгівлі («закриття» Японії), Ост-Індська компанія була єдиною європейською компанією, яка могла торгувати з Японією.

Зрештою своїм місцем перебування компанія обрала острів Ява. Саме тут перетиналися шляхи з Молуккських островів до Індійського океану і до Китаю, Японії. У 1619 р. компанія захопила місто Батавія (тепер Джакарта, столиця Індонезії) та перенесла туди свою штаб-квартиру. На узбережжі Індії вона створила факторії. Зрештою компанія вибудувала успішну торгівлю між країнами Європи, Індією, Китаєм, Японією та тихоокеанськими островами.

Зверніть увагу

Перший постійний торговельний пост Ост-Індської компанії з'явився на острові Ява в 1603 р. У 1605 р. була побудована фортеця в місті Амбон на Молуккських островах. Вона стала штаб-квартирою компанії в протистоянні з англійськими, іспанськими й португальськими купцями.

Голландські купці. Японська гравюра.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ТЕРИТОРІЇ, НА ЯКІ ПОШИРЮВАВСЯ ВПЛИВ ГОЛЛАНДСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ

СИСТЕМА ТОРГІВЛІ ГОЛЛАНДСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ

Проаналізуйте карту територій, торгівлю на яких контролювала Ост-Індська компанія. Зробіть висновки про масштаби її діяльності.

Цікаві факти

У результаті швидкої торговельної експансії Голландія та її колонії стали основними постачальниками кави до Європи, Азії і Америки. Основою кавової торгівлі були кущі з Ємену, які в 1616 р. придбав та привіз до Голландії купець Пітер ван дер Броке. Вони прижилися та почали рясно плодити. Нащадки цих кущів арабіки були посаджені на плантаціях Шрі-Ланки, Яви та південної частини Індії у промислових масштабах, а до 1670 р. — в Суринамі (країна Південної Америки).

Поясніть зв'язок між голландськими приватними компаніями з торгівлі та відкриттям кав'ярень у Європі.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110258

Незабаром голландці витіснили португальців з провідних позицій у торгівлі спеціями з Південно-Східної Азії, а на уламках португальських колоній почали створювати власну, Голландську колоніальну імперію.

До 1657 р. голландська Ост-Індська компанія стала найбільшою у світі. Вона володіла 150 торговельними суднами, 40 військовими кораблями, мала 50 тис. працівників у всьому світі. Її охороняла особиста армія з 10 тис. осіб (на додаток до тисяч складів і десятків відділень на всіх континентах). У деяких країнах вона навіть мала право карбувати власну монету.

Для встановлення стабільних зв'язків між Нідерландами й факторіями в Азії потрібен був проміжний пункт. Голландський дослідник і мореплавець **Ян ван Рібек** заснував у 1652 р. на півдні Африки транзитну базу для суден компанії, яка згодом стала містом Кейптаун (Капська колонія). Без навігаторів і картографів були б неможливі експедиції голландських мореплавців. Період 1570—1670 рр. став «золотим віком» нідерландської картографії, яка сприяла формуванню сучасної географії та картографії світу.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

4. Нові Нідерланди

Як заснування голландської Вест-Індської компанії вплинуло на колоніальну політику Нідерландів і їхні відносини з іншими європейськими державами?

У 1602 р. також було засновано **голландську Вест-Індську компанію.** Перед нею стояло завдання знайти північно-західний шлях в Азію та приєднати до Нідерландів відкриті території. У 1609 р. експедиція цієї компанії під керівництвом англійського мореплавця **Генрі Гадсона (Гудзона)** відкрила, дослідила та склала карту дельти річки (пізніше її назвали на честь дослідника Гудзон) на місці майбутнього міста. **У 1614 р.** територія була приєднана до Голландської республіки як **Нові Нідерланди.**

У 1664 р. під час чергової англо-голландської війни Нові Нідерланди було передано Англії, і їх почали називати **Нью-Йорком.**

Цікаві факти

За тогочасним міжнародним правом претензії на територію необхідно було закріпити її заселенням. У травні 1624 р. до нової колонії було доправлено й поселено 30 сімей. Головним містом колонії став Новий Амстердам на острові Мангеттен. Щоб захистити власність переселенців, губернатор Нових Нідерландів у 1626 р. викупив острів Мангеттен в індіанського племені за речі, оцінені тоді в 60 гульденів. Добре укріплене місто було покликане убезпечити річковий прохід суднам голландської Вест-Індської компанії, які торгували хутром з індіанськими племенами. Крім того, воно мало охороняти одноосібний доступ компанії до гирл річок Делавер і Коннектикут.

5. Тюльпаноманія

Що таке тюльпаноманія? Як це явище вплинуло на життя голландців у XVII ст.?

Від початку XVII ст. голландці взялися торгувати цибулинами тюльпанів, сподіваючись на великі прибутки. Це явище дістало назву **тюльпаноманії.** Завдяки шотландському письменнику XIX ст. Чарльзу Маккею ця історія набула розголосу та закарбувалася в людській пам'яті як одна з перших найбільших фінансових афер.

Перші ознаки справжньої тюльпаноманії проявилися в 1633 р. Ціни на тюльпани різко зросли, люди продавали будинки, щоб придбати цибулини. Стали популярними **ф'ючерсні угоди.** Фактично продавали або обмінювали не реальні тюльпани, а ті, що мали вирости в майбутньому.

На початку листопада 1636 р. внаслідок битви під Вітгштоком (одна з переможних битв для Швеції в Тридцятилітній війні) голландці втратили один із ринків збуту своїх товарів. Ціни на цибулини впали в сім разів. Заможні голландці розпродавали найкращі екземпляри, і пропозиція рідкісних тюльпанів несподівано

Зверніть увагу

Батьківщиною тюльпанів є країни Близького Сходу: сади Персії, Вірменії та Туреччини. Тюльпани були улюбленими квітами султанів Османської імперії. Їх уважали символом любові Аллаха до вірян. Султан Мехмед II мав 12 садів із тюльпанами, які доглядали 920 садівників.

Словник

Ф'ючерсна угода (ф'ючерс) — договір між продавцем та покупцем, суть якого полягає в домовленості щодо придбання певного товару (активу) в установлену дату за визначеною ціною.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Торговець цибулинами і тюльпаноман. Невідомий художник. XVII ст.

Торгівля тюльпанами стала об'єктом сатири в мистецтві.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110259

- Чому торгівля тюльпанами стала об'єктом сатири? Що висміював автор картини?

Semper Augustus — найвідоміший і найдорожчий тюльпан під час тюльпаноманії. Малюнок XVII ст.

зросла. Ціни знову почали бурхливо зростати. Голландці часто купували цибулини не для того, щоб вирощувати квіти, а щоб потім продати за більшу суму. Прибуток від вигідної угоди міг у десятки разів перевищити реальну собівартість. Так тривало до обвалу цін у лютому 1637 р.

Майже цілий рік цибулини залишалися в землі, тож обмінятися ними можна було лише у визначений період — від кінця травня до серпня, коли їх викопували. Отже, купуючи цибулини в інші місяці року, отримати їх люди могли тільки в червні — і розплачувалися за них також у червні. Під час обвалу цін було чимало покупців, які замовили цибулини, але так за них і не розплатилися. Багато людей, що вклали кошти у вирощування тюльпанів, не тільки не отримали свої прибутки, а навіть розорилися. Ціна на окремі екземпляри впала мало не в 100 разів, натомість стрімко зросла кількість судових позовів між продавцями й покупцями.

Цікаві факти

Найцінніщим вважали сорт тюльпана Semper Augustus, або ж «Август назавжди» (тепер його не існує). Під час тюльпаноманії було лише 12 екземплярів цієї квітки, і всі вони належали одній людині. У 1637 р. ціна однієї цибулини зросла аж до 10 тис. гульденів, та покупців на такий товар не знайшлося. Відома лише одна угода, коли таку цибулину продали за 1000 гульденів, тобто приблизно 10 кг срібла або майже 1 кг золота. Квітка, яку цінували за її незвичайне строкате забарвлення, загинула від своєї ж краси — вірусу, який спричинив зовнішню мутацію.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

У квітні 1637 р. Генеральні штати видали указ, згідно з яким усі угоди було анульовано, а максимальна вартість тюльпанової цибулини не могла перевищувати 50 флоринів.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Товсті й тонкі запитання для вчителя (вчительки)».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в групи. Кожна група складає «товсті» й «тонкі» запитання до теми параграфа, на які має відповісти вчитель (вчителька).
2. Які галузі економіки набули найбільшого розвитку в Нідерландах у «золотий вік»? У чому це проявилося?
3. Яку роль відіграла голландська Ост-Індська компанія в розвитку Голландської колоніальної імперії?
4. Чому 1672 р. називають «роком лиха»? Які країни загрожували тоді Нідерландам? До яких заходів вдалися голландці?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Проаналізуйте місце розташування Нідерландів і визначте, як географічне положення країни вплинуло на її розвиток.
6. Виконайте завдання на контурній карті. Позначте: 1) території, які охоплювала голландська Ост-Індська компанія в XVII ст.; 2) території, які охоплювали Нові Нідерланди. Порівняйте їх із сучасними межами США.
7. **Працюємо в малих групах.** Порівняйте голландську армію з арміями інших європейських держав того часу. Які особливості вирізняли голландську армію? Результат роботи подайте у вигляді постера.
8. **Працюємо в малих групах.** Створіть інтерактивну лінію часу, де відобразіть події тюльпаноманії від її початку до обвалу цін.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в парах.** Напишіть листа від особи голландського мореплавця XVII ст., у якому він розповідає про роль Ост-Індської компанії в торгівлі та освоєнні нових територій.
10. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну думку, чи можна було уникнути тюльпаноманії за умов суворішого державного контролю. Які механізми могли запобігти фінансовій кризі?
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Обговоріть, чи вважаєте ви виправданими дії та жертви голландців, коли вони затопили свою землю. Сформулюйте аргумент, що підтверджує вашу думку.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічний розвиток Нідерландів у «золотий вік»;
- колоніальну експансію Нідерландів;
- роль особистих якостей підприємця в його професійній діяльності (на прикладі тюльпаноманії).

Працюємо з хронологією

1588—1672 рр.	«золотий вік» в історії Нідерландів.
1602 р.	заснування голландських Ост-Індської і Вест-Індської компаній.

Флешкартки
rnk.com.ua/110367

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109640

§ 21. Англія в XVII ст. Англійська революція

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яку роль у житті Англії відігравав парламент?
2. Коли виник рух пуритан? Якими були їхні основні погляди?
3. Які держави першими заснували колонії в Америці?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини, передумови, перебіг і наслідки Англійської революції та діяльність О. Кромвеля;
- як почалася колоніальна експансія Англії.

Словник

Фермерство — форма господарювання, підприємницької діяльності на орендованих або власних землях.

Цікаві факти

Зміни в економіці позначилися на соціальній структурі англійського суспільства. Серед землевласників виокремилося нове дворянство, яке, на відміну від старого, активно займалося господарством: розводило овець, не цуралося торгівлі та організації мануфактурного виробництва. Швидко зростав прошарок найманих працівників.

1. Соціально-економічний розвиток Англії

Які зміни в соціально-економічному розвитку Англії відбулися в XVII ст.? Яка галузь господарства стала провідною? Чим це було зумовлене?

Англія поступово перетворювалася на основного постачальника нефарбованих тканин на європейський ринок. Уже в середині XVII ст. вона забезпечувала 80 % загальноєвропейського видобутку вугілля (близько 3 млн т). За перші 40 років XVII ст. обсяги торгівлі Англії подвоїлися. Цьому сприяли торговельні компанії, які користувалися монопольним правом на торгівлю в певному регіоні. Найбільшою була англійська Ост-Індська компанія. Проте вона значно поступалася голландській Ост-Індській компанії.

У сільському господарстві південних і центральних графств активно поширювалися ринкові відносини й **фермерство.** Для відтворення родючості землі й ефективнішого її використання запровадили **Норфолкську чотирипільну систему сівозміни** — чергування різних культур. Відбулося значне розширення видів сільськогосподарських культур, привезених з інших континентів. Проте на півночі ще зберігалися натуральна рента (оброк) і відробіток (панщина) у маєтках лендлордів.

2. Створення американських колоній Англії

Що штовхало європейців до переселення до Північної Америки? Чим вирізнялися англійські колонії в Америці?

Англія пізніше за інші європейські держави взялася за колонізацію Америки. Англійці, на відміну від іспанців, не шукали багатих родовищ золота і срібла або, як португальці й гол-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ландці, ринків для купівлі й вивезення до Європи рідкісних і цінних товарів.

Клімат Північної Америки досить суворий, несприятливий для землеробства, до якого звикли європейці. Місцеве населення — індіанці — займалося полюванням і збиральництвом та часто вороже ставилося до європейських колоністів.

Перше постійне поселення в Америці англійці заснували в **1607 р.** у гирлі річки Джеймс (Вірджинія). Згодом нові поселення виникли на всьому узбережжі — від іспанської Флориди до Нової Англії. Англійські монархи не контролювали цей процес. Створення колоній було приватною ініціативою англійців: вони об'єднувалися в торговельні компанії, що брали на себе перевезення та облаштування колоністів на нових територіях.

Ключовою в американській історії стала історія заснування колонії Плімут пілігримами (у перекладі — «той, хто здійснює релігійну подорож»). Вона розпочалася з того, що пуританська громада кількістю приблизно 300 осіб намагалася знайти місце, де можна жити вільно відповідно до своєї віри та звичаїв. Для поселення вони обрали ділянку в нещодавно заснованій колонії Вірджинія, і в 1620 р. вирушили в плавання на судні «Мейфлавер». Під час подорожі корабель відхилився від курсу, і пуритан висадили набагато північніше. Так було засноване поселення Нью-Плімут — друге найстаріше поселення англійців в Америці (тепер це штат Массачусетс).

Пілігрими сідають на корабель. Художник Роберт Вейр. 1844 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Будівництво форту Джеймстаун. Художник Сідні Кінг. Близько 1950 р.

Що на ілюстрації привертає вашу увагу? Які події, на вашу думку, тут відбуваються? Яким ви уявляєте життя перших колоністів?

Україна і світ

Першим українським переселенцем в Америці був Іван Богдан, заохочений до подорожі легендарним капітаном, згодом письменником Джоном Смітом, що був учасником експедиції, яка заснувала перше поселення Джеймстаун. І. Богдан зустрів капітана Дж. Сміта, коли той тікав від османського полону через українські землі. І. Богдан був корабельним теслею, добре знався на виробництві скла й дьогтю. Можливо, тому перша за океаном скляна майстерня була заснована саме в Джеймстауні.

У листопаді **1620 р.** голови всіх сімей переселенців підписали Мейфлаверську угоду, за якою колоністи мали самі створювати закони й самі їх виконувати.

Першої ж зими близько половини колоністів померли від голоду. Навесні до поселення прийшов індіанець, який навчив їх вирощувати гарбузи, кукурудзу та показав місця для полювання і рибальства. Наступного року колоністи зуміли забезпечити себе зерном на зиму. Із цього приводу губернатор колонії Бредфорд оголосив один день днем подяки Богу. Так виникло загальноамериканське свято **День подяки.**

3. Політичні передумови Англійської революції. Початок революції

Як ви вважаєте, чи справді прагнення королів установити абсолютизм в Англії стало однією з причин революції?

У 1603 р. в Англії почала правити династія Стюартів. Її представники прагнули встанови-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ти в країні абсолютну монархію. Давні права парламенту вони вважали поступками з боку монархів, які можна й скасувати, а їхня прихильність до католицької церкви спричиняла гострі релігійні конфлікти з протестантами та державною англіканською церквою. Таку політику започаткував син страченої Мері I Стюарт Джеймс I.

Наступний король **Чарльз I** (1625—1649 рр.) розпочав війни проти Іспанії та Франції, для ведення яких були потрібні кошти. Для цього йому довелося скликати парламент. Проте парламент погодився надати кошти лише за умови, що король відновить усі здобуті англійцями права. Отримавши кошти, Чарльз I проігнорував умови договору та протягом 11 років не скликав парламент. Для покриття своїх витрат він поширив на всю Англію давній корабельний податок («щитові гроші» — обов'язок прибережних областей утримувати флот). Для придушення невдоволених було розширено діяльність надзвичайних судів. У країні почалася масова еміграція до Північної Америки. Занепокоєний цим, Чарльз I заборонив її під загрозою жорстоких покарань.

Приводом до відкритого виступу проти короля стала спроба поширити в Шотландії англіканську церкву. Шотландці взялися за зброю. Війна набула затяжного характеру. Чарльз I змушений був у **1640 р.** скликати парламент, щоб затвердити збирання нових податків. Цей парламент увійшов в історію під назвою «**Довгий парламент**» (діяв аж до 1653 р.), оскільки його члени домоглися від короля згоди, що розійдуться тільки за власним бажанням. Парламент висунув викладені у «Великій ремонстрації» (протесті) 1641 р. вимоги, які Чарльзу I довелося виконати. Надзвичайні суди й корабельний податок було скасовано. Король зобов'язувався скликати парламент щонайменше кожні три роки. На думку істориків, початок діяльності «Довгого парламенту» став початком **Англійської революції**.

Розкриття порохової змови та захоплення Гая Фокса. Художник Генрі Перронет Бріггс. Близько 1823 р.

Зверніть увагу

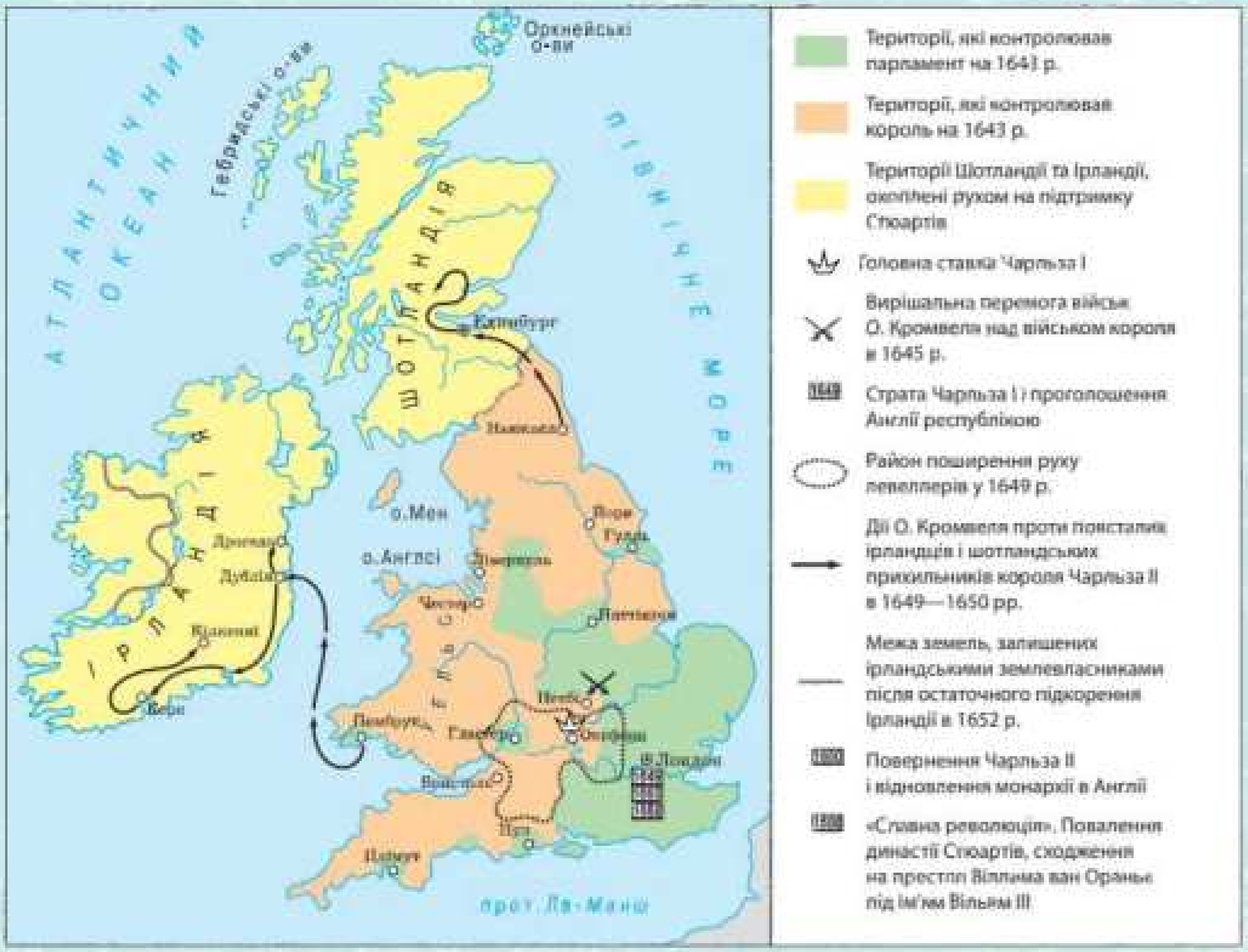
Представники різних конфесій в Англії мали різні уявлення про способи розв'язання релігійних конфліктів. Так, у 1605 р. група змовників-католиків вирішила закотити до будівлі англійського парламенту бочки з порохом і підірвати його разом із королем, який був прихильним до протестантів. Одного зі змовників, Гая Фокса, було знайдено в підвалі поряд з пороховими бочками. Усіх заколотників заарештували і стратили. «**Порохова змова**» ще більше погіршила ставлення до католиків в Англії.

Словник

Революція — радикальна, докорінна якісна зміна, стрибок у розвитку природи, суспільства, пізнання. У політичному розумінні термін «революція» почали використовувати лише в XVII ст. Першою подією, яку визначили як революцію, стала «Славна революція» 1688—1689 рр. в Англії. Згодом так почали називати й події, що відбувалися як раніше, так і пізніше.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ середини XVII ст.

4. Громадянські війни

Чому король програв війну парламенту?

У 1642 р. Чарльз I залишив Лондон і вирушив на північ, де мав найбільше прихильників. Цього ж року він оголосив війну парламенту. У країні спалахнула перша **громадянська війна** (1642—1646 рр.). Військо короля складалося з дворян (кавалерів) і прихильників англіканської церкви. Парламентське військо (дістало назву «круглоголові») складалося переважно з пуритан і прихильників парламенту. Спочатку вони зазнавали по-

Словник

Громадянська війна — форма політичної боротьби, що є збройною сутичкою між соціальними групами задля здобуття державної влади або досягнення (відстоювання) певних прав.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

«Коли ти востаннє бачив свого батька?». Художник Вільям Фредерік Ємс. 1878 р.
Картина відображає можливу сцену часів громадянської війни в Англії: допит «круглоголовими» дітей прихильника короля. Ліворуч стоять дружина й старша дочка, ще одна дочка (у рожевому вбранні) очікує своєї черги. Їхня доля залежить від відповіді хлопчика: якщо він скаже правду, то поставить під загрозу життя свого батька, але його навчали завжди бути чесним. Отже, результат цієї ситуації невідомий.

- Обговоріть зображену ситуацію. Висловіть свою думку про можливий розвиток подій.

разок, але ситуація змінилася після появи **Олівера Кромвеля**, який очолив армію парламенту.

У битвах під Марстон-Муром (1644 р.) і Несбі (1645 р.) армія парламенту завдала королівським військам рішучих поразок. Король потрапив у полон.

Наприкінці 1648 р. Чарльз I утік із полону та розпочав другу громадянську війну (1648—1649 рр.), але знову програв. Хоча більшість членів парламенту прагнула зберегти королівську владу, О. Кромвель із відданим військом увійшов у Лондон та усунув їх. Також за рішенням суду в **1649 р.** короля Чарльза I стратили. У парламенті було скасовано палату лордів. Англію проголосили республікою. Законодавчу владу передали «Довгому парламенту», виконавчу — Державній раді. Однак фактичним правителем країни став О. Кромвель.

Солдат «нової армії» О. Кромвеля. Сучасний малюнок.
Тих, хто воював у громадянській війні на боці парламенту, називали «круглоголовими» через їхнє коротко обстрижене навколо голови волосся та круглі шоломи.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Страта короля Чарльза I.
Художник Ернест Крофте. XIX ст.

Яке значення мала зображена подія для Англії та як вона вплинула на подальший розвиток країни?

Після поразки другої громадянської війни та ув'язнення Чарльза I парламент прийняв низку законів:

- усю землю було проголошено приватною власністю її володарів (крім селян);
- торговельно-промислові верстви суспільства здобули повну свободу підприємницької діяльності, було знищено монополії;
- землі короля, його прихильників і церкви було розпродано або роздано воїнам як плату за службу.

5. Англійська республіка

Чим відрізнялися погляди індепендентів, дигерів і левеллерів на побудову держави?

Після проголошення республіки до влади в країні прийшли **індепенденти**. На їхню думку, держава мала бути побудована на тих самих засадах, що й громади вірян, тобто на ідеї суспільного договору, який передбачав взаємне визнання прав та обов'язків членів колективу або громадян.

Індепенденти визнавали лише власне тлумачення Святого Письма й тому одразу розпочали тиск на інші релігійні громади. Найбільше постраждали дигери (у перекладі з англійської мови — «справжні урівнювачі»), які обробляли громадські землі. Вони стверджували, що ці землі не можуть бути чиєюсь власністю, а отже, є спільними. Зазнала переслідувань і громада левеллерів (у перекладі з англійської мови — «урівнювачі»). Вони стверджували: оскільки перед Богом усі рівні, то слід для всіх установити рівні права. Із цього випливали їхні вимоги: встановлення загального виборчого права для чоловіків, скасування «гнилих містечок» (міста, які в минулому здобули право відправляти своїх представників до парламенту, але згодом занепали) тощо. Левеллери вважали народ джерелом влади. Свого часу вони відіграли вирішальну роль у страті короля та ліквідації палати лордів. Однак О. Кромвель був переконаний, що приватна власність є правом кожної людини, а майнова рівність порушує англійські традиції.

Словник

Індепенденти (у перекладі з англійської мови *independent* — «незалежний») — радикальна частина прихильників кальвінізму (пуритан).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Епізод англо-голландських війн. Сучасний малюнок.

Після перемоги в громадянській війні О. Кромвель здійснив каральні походи в Шотландію, яка визнала своїм королем Чарльза II, сина страченого Чарльза I. Наступного удару зазнала Ірландія, католицьке населення якої допомагало королю в боротьбі проти парламенту. Походи в Шотландію та Ірландію започаткували становлення майбутньої Британської колоніальної імперії.

Важливим для колоніальних завоювань і першості Англії на морях став виданий у 1651 р. Навігаційний акт. Згідно з ним усі товари, що потрапляли до Англії, могли перевозити лише англійські судна або ж судна країни-виробника. Цей документ був спрямований проти голландців, які вели посередницьку торгівлю, і призвів до війни з Нідерландами, у якій Англія здобула перемогу.

6. Протекторат О. Кромвеля

» Чому О. Кромвелю не вдалося створити стабільну систему влади?

О. Кромвель був дрібним дворянином і належав до протестантської громади індепендентів, що виступали за повну незалежність церкви від держави, а в політичному плані обстоювали республіканську форму правління. Після початку громадянської війни О. Кромвель за згодою парламенту власним коштом спорядив два кавалерійські полки, до яких добирав людей зі стійкими релігійними переконаннями (індепендентів). Зразково дисципліновані, хоробрі, віддані вождю, об'єднані спільними релігійними й політичними переконаннями, полки О. Кромвеля започаткували нову парламентську армію.

Від моменту проголошення республіки верховна влада в країні належала «Довгому парламенту», який повністю складався з індепендентів. Другою важливою силою в державі була армія, підпорядкована особисто О. Кромвелю. Тривале правління «Довгого парламенту» викликало обурення населення, особливо армії, яка протягом значного часу не отримувала

Проект підручника видавництва «Ранок»

Словник

Протекторат (у перекладі з латинської мови *protector* — «покровитель») — форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від певної особи (або іншої держави).

Зверніть увагу

Документ, згідно з яким О. Кромвеля оголосили лордом-протектором, мав назву «Знаряддя управління». Його часто називають «англійською Конституцією». У ній уперше з'явилося твердження, пізніше внесене до багатьох інших республіканських конституцій: «Народ є основою будь-якої істинної влади».

платні. У **1653 р.** О. Кромвель розігнав «Довгий парламент» і скликав конвент (установчі збори), до якого також входили лише індепенденти. Цей конвент назвали «парламентом святих» (через побожність депутатів). Він прийняв низку важливих реформ: оголошення свободи совісті (віросповідань); запровадження цивільного шлюбу, виборів священників світськими особами; скасування церковної десятини; заміна старої системи судочинства, що спиралася на закони різних часів, на нову, в основі якої був єдиний судовий статут (кодекс). Проти цих реформ виступили священники, юристи, а також армія. О. Кромвель розпустив «парламент святих».

За згодою армії було прийнято нову Конституцію («знаряддя управління»), яка передавала всю владу О. Кромвелю. Його оголосили **лордом-протектором** Англії, Шотландії та Ірландії. Він зосередив у своїх руках більше влади, ніж мав король напередодні революції.

За новою Конституцією законодавча влада переходила до однопалатного парламенту, який складався з депутатів від найважливіших міст. Новий парламент також виявив непокору. О. Кромвель розпустив його й поділив країну на 14 військових округів. Усю владу в них він передав відданим генерал-майорам. Для прихильників короля було встановлено спеціальний податок. Святкування Великодня й Трійці, недільні гуляння та спортивні змагання заборонили. Головними заняттями визначали працю та молитву. Отже, протекторат О. Кромвеля за своєю суттю був військово-релігійною диктатурою, яка трималася на авторитеті сили, пуританських уявленнях про життя та успіхах у зовнішній політиці.

Олівер Кромвель. Художник Семюел Купер. 1656 р.

7. Реставрація Стюартів. «Славна революція»

Чому події 1688—1689 рр. назвали «Славною революцією»?

У 1658 р. О. Кромвель помер, залишивши своїм наступником сина Річарда. Проте той сліпо виконував волю генералів і зрештою

Проект підручника видавництва «Ранок»

змушений був відмовитися від звання лорда-протектора. У 1660 р. в Англії внаслідок змови генерала Джорджа Монка було здійснено **політичну реставрацію** та відновлено правління династії Стюартів. Англійський престол посів син Чарльза I, який почав правити як король Чарльз II.

Королівську владу Чарльз II, як і його попередники, розглядав як абсолютну. Перш за все він наказав учинити привселюдну розправу над винними у страті його батька. Було відновлено панування англіканської церкви, частину земель повернули колишнім власникам. Проте парламент суворо охороняв завойовані під час революції права. Згодом у парламенті виникли дві політичні партії: **торі** та **віги**. Торі були прихильниками королівської влади, обстоювали непорушність прав короля та заведених порядків. Віги в усіх суперечках захищали парламент і виступали за реформи економіки, державного устрою, церкви. Однак обидві партії виступали проти абсолютної влади монарха.

У 1685 р. королем став брат Чарльза II **Джеймс II**. Він продовжив політику відновлення абсолютної влади. Як ревний католик він призначав на державні посади своїх одновірців. Після прийняття **Декларації про віротерпимість** Джеймс II розпустив парламент і почав правити одноосібно. Члени парламенту таємно запросили на англійський престол правителя Нідерландів Віллема ван Оранье. Восени 1688 р. він висадився на англійському узбережжі та рушив до Лондона. Англійське населення, невдоволене профранцузькою політикою короля, з радістю зустріло Віллема ван Оранье. Джеймс II утік до Франції.

Віллема ван Оранье проголосили королем Англії під ім'ям **Вільям III (1689—1702 рр.)**. Йому вручили **Декларацію прав («Білль про права»)**. Вона забороняла королю видавати закони, збирати податки, скликати армію без згоди парламенту. У документі було зазначено, що народ за потреби має право усунути короля і на його місце обрати іншого, а також змінити порядок наслідування престолу.

Словник

Політична реставрація — відновлення старого, поваленого суспільного устрою або династії.

Декларація — документ, офіційна заява, де проголошено основні принципи зовнішньої і внутрішньої політики держави або програмові положення партій та організацій.

РОЗВИТОК АНГЛІЇ в XVII ст.

Абсолютизм Стюартів

↓

Громадянські війни. Страта короля Чарльза I

↓

Індепендентська республіка

↓

Розгін «Довгого парламенту»

↓

Протекторат О. Кромвеля

↓

Змова генерала Дж. Монка

↓

Реставрація монархії Стюартів

↓

«Славна революція»

↓

Парламентська монархія

Проект підручника видавництва «Ранок»

Повалений король Джеймс II залишає Англію після битви на річці Бойн. Художник Ендрю Каррік Гоу. 1888 р. У боротьбі з новим королем Вільямом III Джеймс II спирався на підтримку ірландців. Відмовившись від подальшої боротьби, він переїхав до Франції, де жив до самої смерті.

Так в Англії в 1688—1689 рр. відбувся палацовий переворот, який дістав назву **«Славна революція»**. Вона завершила тривалу боротьбу парламенту й короля. У державі було встановлено **парламентську монархію.**

У період правління Вільяма III було закладено основні принципи англійської політичної системи. Членів парламенту обирали кожні три роки. Король формував уряд із представників партії, яка мала більшість у парламенті. Отже, король правив державою через парламент. Змагання партій за владу започаткувало двопартійну систему в Англії.

Словник

Парламентська монархія — державний лад, за якого глава держави — монарх — не може безпосередньо впливати на склад і політику уряду, сформованого парламентом і підзвітного лише йому.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічний і соціально-політичний розвиток Англії напередодні революції;
- початок колоніальної експансії Англії;
- конфлікт між парламентом і королями, які прагнули абсолютної влади.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте героя (героїню)».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну особу за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заданої кількості запитань (наприклад до десяти) відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. Які переваги давала Норфолкська чотирипільна система сівозміни?
3. Чому Англія почала колонізацію Америки пізніше за інші європейські держави?
4. Назвіть дати Англійської революції, правління Стюартів, прийняття «Білля про права». Які події в цей час відбувалися в інших країнах Європи?

Флешкартки
rnk.com.ua/110368

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

5. Як називали режим правління О. Кромвеля?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Доберіть ключові слова до поняття «Славна революція». На їхній основі напишіть СМС другу (подрузі), де поясніть його значення.
7. **Працюємо в парах.** Доберіть факти, які свідчать про те, що лорд-протектор мав більше влади, ніж король.
8. **Працюємо в малих групах.** Уявіть себе журналістом (журналісткою) часів Англійської революції. Обговоріть і напишіть перелік подій, про які ви б створили серію репортажів. Поясніть свій вибір.
9. Поясніть, чому початок діяльності «Довгого парламенту» вважають початком Англійської революції.

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Розкрийте причини та наслідки Англійської революції.
11. **Працюємо в парах.** Уявіть себе сучасником (сучасницею) О. Кромвеля. Напишіть листа, у якому поставте йому запитання про життя та політичну діяльність, і листа у відповідь від імені О. Кромвеля (розподіліть ролі в парі).
12. **Працюємо в парах.** Створіть політичний плакат, який відображає ідеї індепендентів, дигерів або левеллерів (на вибір). Плакат має містити яскравий візуальний образ і короткий, але влучний слоган.
13. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну думку, чому стала можливою реставрація Стюартів. Чи вважаєте ви, що їхня нерозважлива політика призвела до зміни династії?
14. Яку роль у подіях Англійської революції відігравав релігійний чинник?
15. Яке значення у формуванні демократичних традицій Англії мало прийняття «Білля про права»?

Працюємо з хронологією

1607 р.	заснування першого постійного поселення англійців у Північній Америці.
1620 р.	підписання Мейфлаверської угоди.
1640 р.	початок революції в Англії.
1649 р.	страта короля Чарльза I та проголошення Англії республікою.
1653—1658 рр.	протекторат О. Кромвеля.
1688—1689 рр.	«Славна революція»; утвердження в Англії парламентської монархії.

Працюємо із джерелом

Із «Білля про права» (1689 р.)

...підтверджені такі права підданих:

- піддані протестантського віросповідання можуть носити зброю, відповідну їхньому становищу, і так, як дозволено законом;
- звертатися з клопотаннями до короля є правом підданих, і будь-яке затримання і переслідування за такі клопотання незаконне;
- будь-які пожалування й обіцянки із сум, очікуваних від штрафів та конфіскацій, до засудження незаконні й нечинні;
- не допускаються ані вимога надмірних застав, ані накладення надмірних штрафів або жорстких і надзвичайних покарань;
- вибори членів парламенту мають бути вільними. [23]

Які права надавали англійським підданим?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 22. Міжнародні відносини в XVI — першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна

Тестові завдання
rnk.com.ua/109641

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть провідні європейські держави XVI ст.
2. Покажіть на карті атласу території поширення протестантських громад і панування католицької церкви в XVI ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про перетворення Швеції на велику державу;
- про зміст міжнародних відносин у XVI — першій половині XVII ст.;
- якими були причини, перебіг і наслідки Тридцятилітньої війни.

1. Перетворення Швеції на велику державу

Які зміни у Швеції свідчили про її перетворення на велику державу?

Швеція від середини XVI ст. відновила загарбницьку політику, перервану в XIV ст. Підсумком цієї політики стало створення Шведської балтської імперії. Перемоги малонаселеної Швеції над її сусідами можна пояснити значною мірою сприятливими зовнішніми обставинами (ослабленням суперників, зростанням ролі Північно-Західної Європи) та внутрішніми змінами, що відбулися в самій Швеції.

Із середини XVI ст. з Нідерландів спочатку до Данії, а потім і до Швеції почали переселятися заможні іммігранти — досвідчені підприємці, фінансисти, а також кваліфіковані мореплавці, будівельники, металурги, інженери. Так, у місті-порті Гетеборг, яке було «вікном Швеції у світ», жили спочатку переважно голландці. Іммігранти привезли із собою у Скандинавію не тільки капітали, а й досвід і технології. Завдяки цьому Швеція швидко перетворилася на значного виробника металів (заліза й міді). Вона стала головним експортером заліза в Європі, також вона у значній кількості продавала мідь і гармати. Шведська армія була повністю забезпечена власною зброєю, зокрема вогнепальною. Набули поширення централізовані мануфактури, а в 1668 р. було відкрито державний банк у Стокгольмі.

Через зростання цін на сільськогосподарську продукцію та попит на землю землевласники почали переглядати традиційні умови поземельних відносин. В окремих маєтках з'явилася панщина, що становила від одного до трьох

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Набережна Старого міста в Стокгольмі (Швеція). Сучасний вигляд.

днів на тиждень. Також набула поширення специфічна скандинавська форма дрібної оренди за відробіток. Тобто поєднувалися оренда й панщина. У Швеції та Фінляндії вона мала назву **торпар**.

Господарське піднесення сприяло зростанню населення Швеції. На 1620 р. воно становило 900 тис. осіб (без Фінляндії). Швеція, наслідуючи великі держави, у XVII ст. взяла участь у колоніальній експансії. Проте шведські колонії на Атлантичному узбережжі Північної Америки (Нова Швеція) і на Золотому Березі в Африці незабаром захопила Голландія.

Молодий шведський король **Густав II Адольф (1611—1632 рр.)** вирішив провести військову реформу, надихнувшись реформами Моріца Оранського. Було впорядковано набір рекрутів, полегшено вагу піхотної і артилерійської зброї. Артилерія стала самостійним родом військ, взаємодія її з піхотою та кавалерією покращилася, військові підрозділи були змінені, що посилило їхню маневровість і відкрило шлях до лінійної тактики, яка стала панівною у XVIII ст.

Завдяки військовій реформі була створена професійна, добре озброєна армія, якій на той час не було рівних у Європі.

2. Характер міжнародних відносин у XVI ст.

▸▸ **1.** Які держави відігравали вирішальну роль у міжнародних відносинах Європи в XVI ст.? **2.** Чому саме релігійний розкол Європи та династичні зв'язки визначали міжнародні відносини в XVI ст.?

У міжнародних відносинах Європи Раньомодерної доби, як і раніше, важливе значення мали династичні принципи. Проте новим чинником відносин між державами став розкол Європи за релігійною ознакою вна-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Густав II Адольф. Художник Якоб Хефнагель. 1624 р.

слідок Реформації. Чимало держав ставали учасниками міжнародних конфліктів, приєднуючись до своїх одновірців або прагнучи перешкодити поширенню чужого віросповідання.

Вирішальне значення в міжнародних відносинах Європи цього періоду мали іспанські та австрійські Габсбурги, Англія і Франція. Значні суперечки виникали між Францією та Габсбургами, володіння яких межували з її кордонами. Найбільшим проявом цих суперечностей були Італійські війни (1494—1559 рр.). Гострої форми набуло протистояння між протестантською Англією та католицькою Іспанією. Проте жодна з провідних європейських країн не мала достатньо сил для перемоги. Таку систему міжнародних відносин називали **системою рівноваги**.

Наприкінці XVI ст. важливу роль у Європі почала відігравати Швеція. Підпорядкувавши Норвегію та Фінляндію, вона намагалася поширити вплив на данські, німецькі, польські землі та узбережжя Східної Балтії.

Вагомим чинником міжнародних відносин XVI ст. була боротьба з просуванням у Європу Османської імперії. Її загроза примушувала європейських правителів об'єднати сили. Проте це не заважало деяким державам укладати тимчасові союзи з османським султаном задля власної користі. Зокрема, це робила Франція.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Загострення суперечностей між європейськими державами на початку XVII ст. Причини Тридцятилітньої війни

Які країни брали участь у Тридцятилітній війні та які цілі вони мали? Чи можливо було уникнути воєнного розв'язання конфлікту?

Міжнародне становище в Європі наприкінці XVI ст. було напруженим. Іспанська та австрійська гілки династії Габсбургів після періоду суперництва вирішили об'єднати зусилля в боротьбі за панування в Європі. Франція хоч і була католицькою державою, прагнула не допустити цього й надавала підтримку протестантам у Німеччині. До того ж Франція бажала утвердити свою владу в Італії, де посилився вплив іспанських Габсбургів.

Англія не хотіла збільшення впливу католицьких Габсбургів у Нідерландах і Німеччині, але й посилення Франції не відповідало її торговельним інтересам. Данія, яка мала політичні та економічні зв'язки з Північною Німеччиною, також не бажала зміцнення в Німеччині Габсбургів. Королі Швеції та Данії намагалися посилити вплив своїх країн на північних морських шляхах.

Водночас на більшості території Європи спостерігалося падіння авторитету католицької церкви. В одних країнах перемогу здобули прихильники Реформації, в інших — Контрреформації. Обидві сторони не бажали домовлятися.

Наслідком загострення цих суперечностей стала **Тридцятиліття війна**, що тривала в **1618—1648 рр.**

Якими були причини війни? На початку XVII ст. обидві гілки династії Габсбургів вели боротьбу з протестантами, підтримували католиків і намагалися затвердити панування над країнами Європи. Активну боротьбу з протестантами розпочав обраний імператором Священної

Словник

Тридцятиліття війна — перша загальноєвропейська війна між двома великими угрупованнями: габсбурзьким союзом (іспанські та австрійські Габсбурги, католицькі князівства Німеччини, Річ Посполита) та антигабсбурзькою коаліцією (Франція, Швеція, Данія, протестантські князівства Німеччини та інші).

Перемир'я в Ніцці в 1538 р. між королем Франції Франсуа I та імператором Священної Римської імперії Карлом V за посередництва Папи Римського Павла III. Художник Таддео Зуккарі. XVI ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА
1618—1648 рр.

Причини
- Розгортання боротьби між Габсбургами та їхніми противниками за панування в Європі
- Загострення суперечностей між прихильниками католицизму і протестантизму в Європі

Характер
Спочатку релігійна боротьба між католиками і протестантами. Після очолення антигабсбурзької коаліції Францією — боротьба за панування в Європі

Противники

Євангелічна (протестантська) унія	Католицька ліга
Антигабсбурзька коаліція	Габсбурзький союз

Чому війна стала переломною подією в житті Європи та світу?

Римської імперії Рудольф II Габсбург (1576—1612 рр.). За його підтримки єзуїти поширили свою діяльність у Чехії та протестантських князівствах Німеччини.

У відповідь на переслідування протестантські князі Німеччини в 1608 р. об'єдналися в Євангелічну унію (лігу), яку очолив курфюрст Фрідріх V Пфальцський. Католицькі князі створили в 1609 р. союз під назвою Католицька ліга, очолюваний герцогом Максиміліаном Баварським. Обидва об'єднання шукали прихильників у Європі. Євангелічну унію підтримали протестантські Нідерланди, Данія, Швеція та Англія, а також католицька Франція, яка не бажала посилення впливу Габсбургів у Європі. Католицьку лігу підтримували австрійські та іспанські Габсбурги.

4. Чеський період війни (1618—1623 рр.)

Визначте підсумок Чеського періоду Тридцятилітньої війни.

Події, які стали приводом до початку війни, сталися в Чехії, що перебувала під владою австрійських Габсбургів. Більшість населення Чехії була невдоволена утисками, відсутністю політичних прав. У 1617 р. королем Чехії було обрано прихильника Габсбургів Фердинанда II Штирійського (згодом він став імператором Священної Римської імперії німецької нації). У відповідь на ці події у столиці Чехії Празі спалахнуло повстання. Натовп протестантів захопив замок Празький град і викинув з вікна

Празька дефенестрація. Художник Карел Свобода. 1844 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва біля Білої Гори. Художник Пітер Снаєрс. 30-ті рр. XVI ст.

Яку роль у цій битві відіграло українське козацтво?

трьох королівських радників, які управляли країною за відсутності короля. Ця подія відома як Празька дефенестрація. На чеський престол запросили главу Євангелічної унії Фрідріха V Пфальцського.

Фердинанд II, не бажаючи втратити корону, розпочав воєнні дії за підтримки Католицької ліги. Чехи здобули декілька перемог. Проте чеська армія була набагато меншою, ніж війська Католицької ліги, очолювані досвідченим полководцем Йоганном Тіллі. У битві біля Білої Гори в листопаді 1620 р. він розгромив чеських протестантів. У Чехії розпочався католицький терор. Ще одним наслідком цієї поразки була втрата Чехією державності майже на 300 років. Тим часом Й. Тіллі рушив далі

Україна і світ

У битві біля Білої Гори 1620 р. на боці Католицької ліги брали участь українські козаки-найманці на чолі зі Станіславом Русиновським (до четвертої частини від 28-тисячного війська Габсбургів). Козацька кінnота забезпечила перемогу в битві, у вирішальний момент розгромивши угорську (трансільванську) кавалерію.

ПЕРІОДИ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ

Чеський період (1618—1623 рр.)
Поразка чеських військ біля Білої Гори. Перемога Габсбургів і їхніх союзників

Данський період (1624—1629 рр.)
Поразка короля Данії Крістіана IV. Відставка А. Валленштейна

Шведський період (1630—1634 рр.)
Воєнні дії шведської армії. Загибель Густава II Адольфа. Убивство А. Валленштейна

Французький період (1635—1648 рр.)
Виснаження сторін, імовірність поразки Габсбургів

Вестфальський мир (1648 р.)

Проект підручника видавництва «Ранок»

Альбрехт Валленштейн. Художник Міхель Янш ван Міревельт. XVII ст.

на німецькі землі й захопив володіння Фрідріха V Пфальцського.

Успіхи Католицької ліги на першому етапі війни занепокоїли протестантських правителів країн Північної Європи.

5. Данський (1624–1629 рр.) і Шведський (1630–1634 рр.) періоди війни

» Чому розширився склад учасників Тридцятилітньої війни?

На боці Євангелічної унії у війну проти Габсбургів вступив король Данії Крістіан IV. Тепер угруповання мало значно більше сил, ніж Фердинанд II, якому не вистачало коштів на утримання армії. Вихід із цієї ситуації Фердинанд II знайшов, прийнявши пропозицію про створення нової армії від полководця **Альбрехта Валленштейна**. Він зобов'язався власним коштом зібрати 20-тисячне наймане військо, якщо Фердинанд II дозволить утримувати цю армію шляхом реквізицій (пограбування) місцевого населення. Так А. Валленштейн став головнокомандувачем. За домовленістю з імператором у нього залишалася вся воєнна

Напад солдатів на ферму. Художник Себастьян Вранкс. XVII ст.

» Спираючись на ілюстрацію, складіть розповідь про страждання мирного населення від війни.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

здобич. За короткий час було створено 100-тисячну армію, яка розбила данське військо Крістіана IV. Проте успіхи головнокомандувача занепокоїли керівників Католицької ліги. За їхнім наполяганням імператор усунув А. Валленштейна від командування армією та наказав розформувати його війська.

Перший міністр Франції кардинал Рішельє почав підбурювати шведського короля **Густава II Адольфа** до війни проти Католицької ліги.

Завдяки успішним війнам проти Речі Посполитої і Московської держави Густав II Адольф значно посилив позиції в Балтії (усе узбережжя Балтійського моря, крім південної частини, перебувало у власності Швеції). Улітку 1630 р. він прибув до Північної Німеччини й розпочав воєнні дії. Шведська армія складалася з вільних селян-протестантів, які вважали, що захищають своїх одновірців від католиків.

Висадка шведських військ у Померанії в 1630 р.

Успіхами на цьому етапі війни протестанти були зобов'язані Швеції. Армія Густава II Адольфа розбила війська Й. Тіллі та вступила до Баварії — центру католицьких сил у Німеччині. Щоб урятувати ситуацію, імператор Фердинанд II повернув А. Валленштейну командування та надав йому необмежені повноваження. Полководець швидко сформував нову армію і розпочав наступ проти шведських сил. Війна набувала затяжного характеру.

У листопаді **1632 р.** під містечком Лютцен відбулася вирішальна битва. Обидві армії зазнали великих втрат і змушені були відступити. Густав II Адольф загинув, і протестантський табір залишився без керівника. А. Валленштейн відійшов до Чехії та розпочав переговори з протестантами про мир. За це його було звинувачено в державній зраді, усунуто від командування, а через деякий час убито.

У вересні **1634 р.** імператорські війська завдали поразки ослабленій шведській армії в битві біля Нердлінгена в Південній Німеччині. Однак Габсбургам не довелося святкувати перемогу. Проти них виступила Франція, яка очолила антигабсбурзьку коаліцію.

6. Французький період війни (1635–1648 рр.)

Чому втручання Франції призвело до завершення війни?

Воєнні дії розгорталися переважно на території Німеччини, Іспанії та іспанських Нідерландів. Кардинал Рішельє, скориставшись ослабленням обох сторін, прагнув отримати для Франції всі можливі політичні переваги. Габсбурзький союз спробував одним ударом змінити перебіг війни на свою користь. У травні 1643 р. 27-тисячна армія Габсбургів вдерлася

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва під Лютценом. Загибель Густава II Адольфа. Художник Карл Вальбом. 1855 р.

Як ця подія вплинула на перебіг війни?

до Франції, але в битві біля Рокруа була фактично знищена. У наступні роки Габсбурги зазнали нових поразок.

У 1646 р. об'єднана шведсько-французька армія захопила Баварію; виникла загроза поділу Священної Римської імперії німецької нації між Швецією і Францією та втрати столиці Габсбургів Відня. Імператор Фердинанд III (1637—1657 рр.) мусив прийняти продиктовані Францією та її союзниками тяжкі умови мирного договору.

7. Вестфальський мир. Наслідки Тридцятилітньої війни для Європи

Якими були умови Вестфальського миру для учасників Тридцятилітньої війни? У чому полягала суть Вестфальської системи міжнародних відносин?

Переговори країн — учасників війни проходили у двох містах Вестфалії: з 1644 р. в Мюнстері між послами імператора та французьким урядом, а з 1645 р. — в Оснабрюку між послами імператора та делегацією шведського уряду й німецьких протестантських князів.

Лише в жовтні **1648 р.** було оголошено про підписання Вестфальського миру. Переможці здобули значні території: Швеція — Східну та частину Західної Померанії; Франція — землі Ельзасу, а також остаточно підтвердила права на Лотарингію. Таким чином вона звільнилася від впливу Габсбургів. Було закріплено роздробленість Німеччини, визнано незалежність Швейцарії та Нідерландів.

Попри укладення миру війна між Іспанією та Францією тривала до 1659 р., коли було підписано Піренейський мир. Він остаточно встановив кордон між державами по Піренеях.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зверніть увагу

Вестфальський мир обмежував повноваження німецького імператора, але водночас розширював права німецьких удільних князів. Тепер вони отримали право голосу в питаннях війни і миру, розміру податків, прийняття законів, що стосувалися Священної Римської імперії німецької нації. Їм дозволили утворювати союзи з іноземними державами, якщо при цьому вони не ставили під загрозу інтереси імператора й імперії. У такий спосіб німецькі удільні князівства були залучені до міжнародного права. Зміцнення влади удільних князів започаткувало федеральний устрій сучасної Німеччини. Німецькі федеральні землі досі обережають свої права.

Підписання миру в Мюнстері. Художник Герард Терборх. XVII ст.

- Що принципово змінилося в міжнародних відносинах після укладення миру?

Тридцятилітня війна спричинила значні зміни в Європі. Держави-переможці Франція та Швеція посилили свій вплив у європейських справах. Для Німеччини війна мала найтяжчі наслідки. Збереження впливу в центрі Європи відповідало прагненню європейських країн не допустити посилення німецького імператора. Проте відтоді на 200 років було закріплено політичну роздробленість Німеччини, її населення скоротилося із 17 млн до 10 млн осіб. У Чехії з 3 млн залишилося близько 700 тис. осіб. Більшу частину міст було зруйновано, торгівля й промисловість занепали. Австрійські Габсбурги обмежили свій вплив Австрією. Іспанська монархія Габсбургів втратила значення в європейській політиці.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте подію».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну подію за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. Назвіть чинники, що сприяли піднесенню Швеції у другій половині XVI — першій половині XVII ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- причини піднесення Швеції;
- систему рівноваг, що склалася в міжнародних відносинах Європи в XVI ст.;
- причини, перебіг і наслідки Тридцятилітньої війни 1618—1648 рр.;
- зміст Вестфальської системи міжнародних відносин.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Працюємо з хронологією

1611—1632 рр.	період правління шведського короля Густава II Адольфа.
1618—1648 рр.	Тридцятилітня війна.
1648 р.	підписання Вестфальського миру.

3. Які чинники були головними для міжнародних відносин XVI ст.?
4. Із яких етапів складалася Тридцятилітня війна і які ключові події відбулися на кожному з них?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу місця основних подій Тридцятилітньої війни та територіальні зміни, що відбулися в Європі за її підсумками.
6. Поясніть, чому католицька Франція підтримала протестантські країни у Тридцятилітній війні.
7. Що сприяло успіхам Швеції у Тридцятилітній війні? Поясніть свою відповідь.
8. Як Тридцятилітня війна вплинула на повсякденне життя, демографічну ситуацію та економіку європейських держав? Аргументуйте свою відповідь.
9. **Працюємо в парах.** Обговоріть і з'ясуйте, у чому полягало загострення суперечностей між європейськими державами на початку XVII ст.
10. Складіть таблицю «Тридцятилітня війна». Зробіть висновок.

Країна	Мета	Результати й наслідки війни

Оцінюємо і створюємо

11. **Працюємо в малих групах.** Здійсніть SWOT-аналіз економічного розвитку Швеції в XVI—XVII ст.
12. **Працюємо в парах.** Метод «Ментальна карта». Створіть ментальну карту, що розкриває зміст і принципи Вестфальської системи міжнародних відносин.
13. За допомогою додаткових джерел підготуйте повідомлення з презентацією за темою (на вибір): «Полководці Тридцятилітньої війни», «Українські козаки в Тридцятилітній війні».
14. **Працюємо разом.** Обговоріть питання (на вибір). 1) Що найбільше впливало на перебіг бойових дій у Тридцятилітній війні? 2) Які чинники більше вплинули на успіхи Швеції — економічні чи військові? 3) Чим шведська армія відрізнялася від армій інших європейських держав на початку XVII ст.?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 23. Річ Посполита

Тестові завдання
rnk.com.ua/109642

1. Зміна династії на королівському троні в Речі Посполитій. Шляхетська демократія

Чому в Речі Посполитій склалася шляхетська демократія?

У XVII ст. в Речі Посполитій склалася аристократична (шляхетська) республіка зі **шляхетською демократією**. Шляхта обирала короля. Виборний король не мав права ухвалювати важливі рішення без згоди сейму, що складався із сенату й палати послів. Проте реальна влада в державі належала магнатам. У 1572 р. зі смертю Жигмунта II Августа припинилася династія Ягеллонів. Якщо до цього часу обрання нового короля було формальним, тепер короля обирали голосуванням палат сейму. Першим виборним королем став французький принц **Генрік** (Анрі III Валуа). Хоча через кілька місяців він повернувся до Франції, із його ім'ям пов'язане підписання **«Генрікових артикулів»**. За цим документом король не мав права призначати свого наступника, затверджувати або скасовувати постанови сейму, оголошувати війну, укладати мир, скликати ополчення. У разі порушення королем цих умов шляхта могла позбавити його влади. Не маючи значного впливу на внутрішнє життя, королі здійснювали активну зовнішню політику, втягуючи країну в різні війни й суперечки.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і як утворилася Річ Посполита?
2. Коли і як сформувалася шляхетська демократія?
3. Із якими державами довелося вести боротьбу Речі Посполитій?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про кризу шляхетської демократії та становлення магнатської олігархії;
- про участь Речі Посполитої у війнах другої половини XVII — XVIII ст. та їхні наслідки.

Словник

Шляхетська демократія — політична система, що діяла в XVI—XVII ст. у Короні Польській (згодом у Речі Посполитій), за якої шляхта мала широкі права в управлінні державою. Шляхетська демократія була подібною до представницької демократії, але нею могла користуватися лише шляхта.

2. Зовнішня політика Речі Посполитої

Чому в другій половині XVI ст. відбувалося протистояння Речі Посполитої зі Швецією, Московською державою та Османською імперією?

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. відносини між Річчю Посполитою та Османською імперією погіршилися через активну зовнішню агресію османів у Європі та морські козацькі

Проект підручника видавництва «Ранок»

Краєвиди міст Мітау, Бауске та Лібау.
Художник Йоганн Крістоф Бротце. Малюнок XVIII ст.

Цікаві факти

Курляндія у складі Речі Посполитої утворювала окреме герцогство Курляндії і Семигалії, яке розташовувалося на березі Балтійського моря, у західній частині сучасної Латвії. Землі герцогства перейшли під владу польського короля Жигмунта II Августа за умовами унії 1561 р. Правителем Курляндії став останній магістр Лівонського ордену Готтгард Кеттлер. Усю увагу він зосередив на внутрішніх реформах: піклувався про поширення реформаційних учень, покращив рівень освіти, сприяв розвитку торгівлі. Землеволодіння були розподілені між колишніми рицарями ордену. Проте Готтгард Кеттлер не забув і про себе, зосередивши у своїх руках третину земель. Його син Фрідріх і онук Якоб продовжили попередню політику. Якоб Кеттлер намагався створити колонії на острові Джеймс біля Гвінейського узбережжя та на острові Тобаго.
Проте наступні правителі, які відзначалися непомірними витратами, і боротьба за землі герцогства між Швецією, Польщею та Росією призвели до його занепаду та загарбання Росією в 1795 р.

походи. Кульмінацією боротьби стала Хотинська війна 1621 р., у якій козацько-польське військо зупинило вторгнення Османської імперії в Річ Посполиту. Однак на цьому протистояння не завершилося. Нової гостроти воно набуло в другій половині XVII ст.

У першій третині XVII ст. спалахнув новий конфлікт Речі Посполитої із Московським царством. Так, вона втрутилася в боротьбу за московський престол, прагнучи посадити свого представника, а потім і сама вступила у війну (1609—1618 рр.).

Війна завершилася підписанням вигідного для Речі Посполитої **Деулінського перемир'я.** Держава поширила свою владу на Смоленщину, Чернігівщину та Новгород-Сіверщину (загалом 29 міст). Польський король офіційно зберіг за собою право претендувати на московський трон.

У 1632 р. Московія спробувала відвоювати втрачені землі, але зазнала поразки.

У 1634 р. між Річчю Посполитою та Московською державою було підписано **Поляновський мирний договір,** який загалом підтвердив кордони, встановлені Деулінським перемир'ям. Проте Московській державі відійшли невеликі міста Серпейськ і Трубчевськ із повітами. Крім

Україна і світ

У подіях польсько-московської війни 1609—1618 рр. значну роль відіграли козаки. У 1618 р. гетьман П. Конашевич-Сагайдачний на прохання польського короля повів 20-тисячне військо на допомогу королевичу Владиславу. Під Москвою гетьман ущент розбив московське військо та з'єднався з військами Владислава. Проте несприятливі погодні умови, втома від тривалого походу ускладнювали облогу великого міста. До того ж П. Конашевич-Сагайдачний розумів, що в разі припинення війни доведеться шукати козацькому війську нове заняття. Відома й інша версія відмови П. Конашевича-Сагайдачного від штурму: нібито він почув дзвони православних церков (тоді було свято Покрови Божої Матері), заплакав і повернув назад.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

того, московські посли за хабар королю Владиславу домоглися його відмови від титулу «цар московський».

3. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. Війна Речі Посполитої з Московією

Які наслідки для Речі Посполитої мала Національно-визвольна війна українського народу?

Останнє десятиліття правління короля **Владислава IV Ваза** (1632—1648 рр.) відзначилося **«золотим спокоєм»** для Речі Посполитої. Проте в польському суспільстві наростала тривожність щодо майбутнього, і друга половина XVII ст. стала складним часом для держави. Спалахнула Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (Козацька революція).

На тлі цих подій відбулися вибори нового польського короля. Ним став **Ян II Казимир Ваза** (1648—1668 рр.), який прагнув знайти спільну мову з козаками та укласти мир. Проте ні Зборівський договір (1649 р.), ні Білоцерківський договір (1651 р.) не розв'язували головного питання — визнання Української козацької держави. Затягування війни лише погіршувало становище обох сторін.

Владислав IV. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1624 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110260

У 1654 р. до внутрішнього конфлікту в Речі Посполитій долучилася Московська держава. Між гетьманом і царем були підписані «Березневі статті». У результаті Військо Запорозьке переходило під зверхність Московської держави. Також московське військо розпочало загарбання території Смоленщини, Білорусі та Литви.

Лише після тривалої боротьби за умовами «Вічного миру» (1686 р.) Річ Посполита остаточно втратила на користь Московської держави Смоленщину, Лівобережну Україну та Запорожжя.

4. «Шведський потоп»

Що дало змогу Речі Посполитій вистояти у війні зі Швецією?

Тривала виснажлива війна Речі Посполитої з українським народом і Московією. Скориставшись династичними суперечками, Швеція прагнула реалізувати свої давні цілі — перетворити Балтійське море на «Шведське озеро». **У 1655 р.** шведська армія завдала поразки польському війську та окупувала майже всю територію Польщі, Лівонії, Литви.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Оборона Ясної Гори. Художник Ян Суходольський. XIX ст.

Цікаві факти

Під час війни Речі Посполитої і Швеції напередодні Різдва 1656 р. шведська армія зняла облогу й відступила від монастиря на Ясній Горі в Ченстохові. Шведська армія не змогла здобути монастир, де зберігалася святиня польського народу — ікона Ченстоховської Божої Матері. Ця подія додала релігійного забарвлення боротьбі поляків-католиків проти шведів-протестантів.

Ян II Казимир. Художник Даніель Шульц. Близько 1658 р.

Литовський князь Януш Радзивілл навіть уклав договір зі шведським королем про входження Литви до складу Швеції. Польський король Ян II Казимир і його прихильники втекли до володінь Габсбургів. Щоб надихнути людей на боротьбу проти завойовників, польський король пообіцяв покращити становище населення. Також він уклав Віленське перемир'я з Московією (1656 р.). За домовленістю Московія мала розпочати війну зі Швецією. Однак проти Речі Посполитої виступили її васал бранденбурзький курфюрст і прусський герцог Фрідріх Вільгельм, трансільванський (семиградський) князь Дьєрдь II Ракоці та українські козаки на чолі з наказним гетьманом Антоном Ждановичем. До того ж Швеція із союзниками підписала в місті Раднот (Єрнут) договір про поділ польських володінь. Намагаючись вийти із ситуації, Річ Посполита визнала незалежність Пруссії (1657 р.) та вмовила Данію взяти участь у війні проти Швеції. А військо Дьєрдя II Ракоці було оточене кримськими татарами й капітулювало.

Зрештою в **1660 р.** в місті Оліва Річ Посполита та Швеція уклали мир, за яким Ян II Казимир відмовлявся від більшої частини Ліфляндії та претензій на шведський престол. Швеція сягнула вершини своєї могутності.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Обітниця Яна II Казимира в 1656 р. звільнити селян від гноблення. Художник Ян Матейко, 1893 р.

Проте для Речі Посполитої війни не припинилися. Із новою силою спалахнули війни спочатку з Московією, а згодом з Османською імперією, що тривали до кінця століття.

5. Наслідки війн. Liberum veto

» Чому право liberum veto виявилося руйнівним для Речі Посполитої?

Унаслідок війн Річ Посполита втратила десяту частину території та понад 40% населення. Було зруйноване й розорене господарство, скоротилася торгівля. Не вистачало робочої сили, худоби. Різко погіршилася якість обробітку землі й відповідно врожайність. Усе це позначалося на доходах шляхти.

Зверніть увагу

Після війн Речі Посполитої більшість магнатів втратила частину доходів та маєтків, але зберегла своє становище. Натомість фактично зникла середня шляхта, яка була основою шляхетської демократії. Збіднілі шляхтичі частіше наймалися на службу до війська магната або працювали на його дворі, брали в оренду землю. Так швидко формувалася система особистої залежності між магнатами й дрібною та середньою шляхтою.

У другій половині XVII ст. шляхетська демократія перетворилася на магнатську олігархію. Проявом цього в політичному житті стала поява в **1652 р.** права **liberum veto,** тобто вільного вета. Воно передбачало, що кожен депутат одноголосно може припинити роботу сейму та скасувати прийняті рішення.

Поява liberum veto фактично зірвала реформи Яна II Казимира, які мали відродити країну після «Шведського потопу». Король у 1668 р. зрікся влади, виїхав до Франції, де й помер. Так у Речі Посполитій завершилося правління шведської династії Ваза. До кінця XVII ст. робота загальнодержавного сейму фактично припинилася, але зросла роль місцевих сеймиків.

6. Боротьба Речі Посполитої з Османською імперією

» Чим було зумовлене піднесення Речі Посполитої за Яна III Собеського?

Наступним королем було обрано **Міхала Корибута Вишневецького (Міхала I),** сина Яреми Вишневецького, що відзначився в боротьбі про-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Ян III Собеський. Художник Даніель Шульц. 1680 р.

Кафедральний собор Святих Апостолів Петра і Павла в Кам'янці-Подільському. Сучасний вигляд.
Символом перемоги над Османською імперією стало встановлення статуї Матері Божої на мінареті, який османи добудували під час свого панування.

ти козацтва. За час його правління відбулося подальше послаблення королівської влади. Також він зазнав поразки в боротьбі за Правобережну Україну, де гетьманував Петро Дорошенко. Влітку 1672 р. на допомогу гетьману рушило османське військо, яке захопило головну фортецю Кам'янця та взяло в облогу Львів. Король був змушений підписати мир, за яким Річ Посполита втрачала Західне Поділля й визнавала зверхність Османської імперії над Українською козацькою державою. У 1673 р. напередодні битви з османами під Хотином Міхал I несподівано помер. Річ Посполита здобула перемогу, але зазнала значних втрат.

Боротьбу проти Османської імперії продовжив Ян Собеський, якого обрали королем під ім'ям **Ян III Собеський**. У сеймі він дав обіцянку повернути землі, захоплені османами. І така нагода випала, коли османське військо рушило, як виявилося, у свій останній похід у Європу та в 1683 р. взяло в облогу Відень. Для протидії навалі була утворена коаліція з Речі Посполитої, Венеційської республіки, Габсбургів та окремих німецьких й італійських князівств. Об'єднане військо очолив Ян III Собеський. Польське військо, у складі якого були й українські козаки, завдало османам вирішальної поразки.

Із метою розширення антиосманської коаліції в **1686 р.** Річ Посполита уклала **«Вічний мир»** із Московією, за яким відмовилася від Києва за грошову компенсацію. Договір означав закріплення поділу українських земель на дві частини.

Ян III Собеський намагався запровадити в Речі Посполитій спадкову монархію, але, як і його попередники, наразився на опір магнатів. Його правління стало останнім піднесенням держави. Основним досягненням короля було зупинення агресії Османської імперії в Європі, хоча Ян III Собеський не дожив до переможного завершення війни з нею. За Карловицьким миром **1699 р.** Річ Посполита повернула втрачене Західне Поділля.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте подію або явище».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує подію або явище за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. Які наслідки для Речі Посполитої мало підписання «Генрікових артикулів»?
3. Із якими країнами протягом кінця XVI — XVII ст. вела війни Річ Посполита? Як зовнішня політика Речі Посполитої вплинула на її внутрішній розвиток?
4. Що зумовило появу liberum veto?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **Працюємо в парах.** Метод «Сенкан». Складіть вірші, що розкривають зміст понять «шляхетська демократія», «Шведський потоп», «liberum veto».
6. Покажіть на карті атласу, яких територіальних змін зазнала Річ Посполита протягом кінця XVI — XVII ст. Із якими подіями це було пов'язане?
7. Складіть хронологічну таблицю основних подій зовнішньої політики Речі Посполитої в XVI—XVII ст. Висловіть думку, які з них були доленосними для країни. Чому?
8. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Порівняйте причини та наслідки «Шведського потопу» і Національно-визвольної війни українського народу. Що було спільного та відмінного в цих подіях?
9. Чому шляхетська демократія в Речі Посполитій із часом зазнала кризи?

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Чи можна вважати шляхетську демократію в Речі Посполитій справжньою демократією?
11. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами підготуйте допис до соціальних мереж про польського короля Яна II Казимира, у якому надайте десять цікавих фактів про його життя та діяльність.
12. **Працюємо в малих групах.** Складіть Т-таблицю (впишіть аргументи «за» та «проти»): 1) Чи можна вважати зовнішню політику Речі Посполитої в XVI—XVII ст. успішною? 2) Чи був «Шведський потоп» поворотним моментом в історії Речі Посполитої?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- кризу шляхетської демократії та становлення магнатської олігархії;
- участь Речі Посполитої у війнах кінця XVI — XVII ст. та їхні наслідки.

Працюємо з хронологією

1652 р.	поява liberum veto.
1655—1660 рр.	«Шведський потоп».
1686 р.	«Вічний мир» Речі Посполитої та Московії.
1699 р.	Карловицький мир.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109643

§ 24. Османська імперія

ПРИГАДАЙТЕ

1. Чому Османській імперії в XVI ст. вдавалося розширювати свої володіння?
2. Чим уславилася діяльність султана Сулеймана I Пишного?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався розвиток Османської імперії у XVII ст.;
- про протидію османській експансії в Європу.

Словник

«Жіночий султанат» — період в історії Османської імперії, коли жінки, зокрема матері султанів (валіде-султани), могли впливати на політичні рішення. Проте вплив жінок на державні справи в Османській імперії ніколи не був таким самим, як у європейських країнах, на чолі яких стояли королеви або імператриці.

Зверніть увагу

Валіде-султани часто сприяли розвитку культури й мистецтва, фінансували будівництво мечетей та інших громадських споруд. Вони також могли пом'якшувати суворі закони і захищали інтереси різних соціальних груп.

1. Від «жіночого султанату» до «епохи великих візирів»

Яких змін зазнала Османська імперія в XVII ст.?

У середині XVI ст. в системі управління Османської імперії сформувалося явище, яке називають **«жіночим султанатом»**. Основи такої системи влади заклала Хюррем Султан (Роксолана), дружина Сулеймана I Пишного. Вона була наложницею султана, але вийшла за нього заміж і почала активно впливати на державні справи.

Така тенденція зберігалася, адже більшість наступників Сулеймана I були слабкими й несамостійними і керівництво державою фактично перебрали на себе їхні матері (валіде-султани). Серед валіде-султанів найвідомішими стали невістка Роксолани грекиня Нурбану, албанка Сафіє, грекиня Кьосем, українка Хатідже Турхан (Надія з Поділля). Ці жінки вирізнялися гострим розумом та амбіціями. Очолюючи гарем правителя, вони перетворили його на центр політичного життя.

Вплив жінок на політичне життя Османської імперії поступово зменшувався від **середини XVII ст.** Це було зумовлене зміцненням позицій мусульманського духовенства, яке виступало проти надмірного впливу жінок. Крім того, султани намагалися посилити одноосібну владу. Проте ключову роль відіграла загальна криза імперії.

Як не дивно, «жіночому султанату» поклала край Хатідже Турхан. Саме вона, матір султана Мехмеда IV, у 1656 р. домоглася призначення великим візиром **Мехмеда Кепрюлю**. А він започаткував **«епоху великих візирів»** і перебування на цій посаді власної династії.

Мехмед Кепрюлю походив з Албанії. Він став великим візиром у віці понад 70 років. Головною перевагою Мехмеда Кепрюлю на цій посаді було

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Нова мечеть у Стамбулі, де розташована гробниця Хатідже Турхан. Сучасний вигляд.

те, що йому вдалося приборкати заколоти, виступи релігійних сект, які сповідували ідеї зверхності духовної влади над світською, здобути низку воєнних перемог. Винуватців неспокою в імперії він нещадно страчував. Мехмед Кепрюлю боровся з корупцією, але не забував і про власну вигоду. Посада великого візира майже пів століття належала його родичам.

Проте Кепрюлю сприяв зміцненню економіки завдяки налагодженню внутрішньої торгівлі, упорядкуванню системи податків. Також він за прикладом Хатідже Турхан був великим меценатом: будував мечеті, медресе тощо. За час «епохи великих візирів» попри кризу імперія зберегла свою могутність.

2. Криза Османської імперії

» У чому проявилася криза Османської імперії в XVII ст.?

У XVII ст. після численних завоювань і розквіту Османську імперію спіткали серйозні внутрішні проблеми, які підірвали її міць та зумовили поступовий занепад.

Хатідже Турхан. Гравюра XVII ст.
На відміну від Роксолани, Хатідже оточувала себе українцями та бувала на рідній землі під час подільських походів османів.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Великий візир Мехмед Кепрюлю. Гравюра XVII ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110261

Осман II — перший султан, страчений яничарами. Художник Джон Янг. 1815 р.

Послаблення імперії в другій половині XVII ст. мало глибоке коріння. Хиткою виявилася сама основа османської могутності. Війни із сусідами та визиск підкорених народів збагачували лише верхівку імперії. Накопичені багатства правителі не вкладали в розвиток господарства. Не готовою була імперія і до «революції цін». За лічені роки продовольство й товари щоденного вжитку подорожчали в 6 разів.

На середину XVII ст. Османська імперія вичерпала свої завойовницькі можливості. Витрати на війни перевищували здобуток від них. Шукаючи шляхи подолання проблем, уряд почав карбувати монети з домішками дешевших металів. Гроші швидко знецінювалися, і піддані султана віддавали перевагу надійнішій іноземній монеті. Скарбниця швидко порожніла. Збільшення податків теж не виправило ситуацію. Уряд продавав право стягувати податки підприємливим особам, які згодом відшкодовували свої витрати в подвійному, а то й у потрійному розмірі. Селяни та ремісники, неспроможні заплатити більше, ніж мали, кидали свої господарства. Цілі регіони були знелюднені.

Зменшилися й доходи землевласників-сипахів. Далеко не кожний із них тепер міг озброїтися для участі у воєнному поході. Землі сипахів прибирали до рук намісники та інші посадовці, які намагалися перетворити їх на приватні володіння. Третина земель в імперії потрапила до рук мусульманського духовенства. Зазіхати на такі маєтки влада не наважувалася. Розквітли хабарництво й торгівля державними посадами.

Усе це позначилося на армії. Збіднілі сипахи були поганими воїнами. Відповідно султани збільшували кількість яничар. Однак їхнє утримання потребувало коштів. Тому навіть яничарам дозволили завести власні господарства, у багатьох з них з'явилися сім'ї. Колись непереможна гвардія султана швидко перетворилася на погано керовану, але при цьому озброєну соціальну групу, готову усунути будь-кого, хто зазіхав на її привілеї, навіть самого султана.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Османи перед стінами Відня. Художник Август Квефурт. 1750 р.

- Поміркуйте, чому османам не вдалося захопити Відень.

За цих умов навіть жорстка політика Мехмеда Кепрюлю зрештою виявилася марною. Поразка османської армії під Віднем у **1683 р.** стала свідченням серйозних проблем в імперії.

Проте османи змогли провести реформи системи оподаткування та армії, стимулювали розвиток господарства й торгівлі та зупинили розвал імперії.

3. Османська експансія в XVII ст.

- Які чинники сприяли успіхам і невдачам османської експансії?

Османська імперія в XVII ст. попри внутрішні труднощі продовжила розширювати свої територіальні володіння.

Напрямками експансії Османської імперії, як і раніше, були Європа, Азія, Африка. На Європейському континенті її головними противниками залишалися австрійські Габсбурги, Венеція та Річ Посполита. Проте був і союзник — Франція. Тобто османська експансія була частиною європейської політики. Після невдачі в Хотинській війні з Річчю Посполитою османам усе ж таки вдалося скористатися подіями Козацької революції і долучити українські землі до свого впливу. У 1676 р. під владою Османської імперії опинилися Поділля і Правобережжя. Також у 1669 р. вона захопила острів Крит та остаточно встановила контроль над Східним Середземномор'ям.

На сході головним противником Османської імперії був Сефевідський Іран. Османи зрештою відвоювали Ірак і Південний Кавказ. Іран так і не зміг прокласти собі торговельний шлях в обхід Османської імперії в Європу через Кавказ і Крим.

В Африці імперія приєднала Туніс, приборкала мамлюків Єгипту та алжирських піратів.

У 1683 р. великий візир Кара Мустафа-паша очолив величезну армію, яка рушила до Відня. Проте османські війська були переможені силами

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Фонтан Ахмеда III у Стамбулі — зразок архітектури «епохи тюльпанів». Сучасний вигляд.

Габсбургів та їхніх союзників. У війську польського короля Яна III Собеського хоробрістю та винахідливістю відзначилися українські козаки. Султан Мустафа II очолив контратаку проти Габсбургів в Угорщині, але зазнав поразки під Зентою в 1697 р. Зрештою Османська імперія за **Карловицьким договором 1699 р.** визнала перші територіальні втрати. Габсбурги отримали Угорщину й Трансільванію, а також велику частину Славонії. Венеційська республіка повернула Пелопоннес і частину Далмації, а Річ Посполита — українські землі (Поділля і Правобережжя).

Після потрясінь кінця XVII ст. Османська імперія набула більшої внутрішньої стабільності. Іноді цей час називають **«другою імперією»** або **«епохою тюльпанів»**. Так, син Мехмеда IV Ахмед III завдяки розведенню і продажу європейцям за шалені гроші цибулин тюльпанів та інших товарів збагатив державну скарбницю.

На початку XVIII ст. імперія мала нові територіальні здобутки. Проте це був останній спалах могутності імперії. У другій половині століття Османська імперія почала зазнавати поразок від Російської імперії та Габсбургів.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив валіде-султанів на політику Османської імперії періоду «жіночого султанату»;
- вплив династії Мехмеда Кепрюлю на зміцнення центральної влади в імперії;
- причини занепаду Османської імперії.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Шість запитань».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в декілька команд. Кожна з них має за визначений час скласти шість запитань за вивченою темою. Виграє команда, більшість запитань якої не повторюють запитання інших команд.
2. Що таке «епоха великих візирів» і як вона пов'язана із «жіночим султанатом»?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Які наслідки мала поразка під Віднем у 1683 р. для Османської імперії?

Працюємо з хронологією

Середина XVI — середина XVII ст.	«жіночий султанат».
1683 р.	поразка османів під Віднем.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу приєднані та втрачені в XVII ст. території Османської імперії. З'ясуйте, до складу яких країн зараз входять ці території.
5. **Працюємо в малих групах.** Складіть Т-таблицю за темою «"Жіночий султанат": благо чи прокляття для Османської імперії?».
6. За текстом підручника сформулюйте твердження про соціальні наслідки економічної кризи в Османській імперії в XVII ст.
7. Проаналізуйте роль козаків у боротьбі з османською експансією. Результат роботи подайте у вигляді постера.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Чи можна вважати поразку під Віднем початком кінця Османської імперії? Чому?
9. Оцініть роль особистості Мехмеда Кепрюлю у спробах подолати кризу в Османській імперії.
10. Розробіть навчальний проєкт «Роль жінок в історії Османської імперії: від Хюррем до Хатідже Турхан».
11. Здійсніть мінідослідження за темами (на вибір): 1) Військова тактика османської армії. 2) Роль жінок в османському суспільстві. 3) Культурний обмін між Османською імперією та Європою.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109644

§ 25. Московська держава

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як утворилася Московська держава?
2. Що вам відомо про діяльність Івана III?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався розвиток Московської держави в XVI—XVII ст.;
- якими були причини й наслідки «смутного часу»;
- про церковне життя в Московській державі;
- про колонізацію Сибіру і Далекого Сходу.

1. «Смутний час» у Московській державі

» Чому занепад династії Рюриковичів зумовив «смутний час» у Московській державі?

Наприкінці XVI ст. Московську державу охопила криза, що увійшла в історію як **«смутний час» (1598—1613 рр.)**. Після смерті Івана IV престол посів його син Федір, проте фактично влада зосередилася в руках боярина **Бориса Годунова**, із сестрою якого Федір був одружений. У 1591 р. за нез'ясованих обставин в Угличі помер останній син Івана IV царевич Дмитро. Ширилися чутки, що його було вбито за наказом Бориса Годунова, який розчищав собі шлях до влади. У 1598 р. помер останній представник династії Рюриковичів цар Федір.

За підтримки дворянства Бориса Годунова було обрано царем. Він почав правити як Борис I. Новий цар опікувався розвитком ремесла й торгівлі, розширив будівництво міст. Проте під час голоду 1601—1603 рр. влада виявилася безпорадною. З усіх боків лунали звинувачення в бік нового царя.

Тим часом у Києво-Печерській лаврі з'явився чернець, який назвав себе врятованим сином царя Івана IV Дмитром. Невдовзі Дмитро Самозванець, або **Лжедмитро** (під таким ім'ям він увійшов в історію), виїхав на Волинь у пошуках покровителя. Налагодивши зв'язки, згодом він під зверхністю польського магната Єжі (Юрія) Мнішека почав збирати добровольців для походу на Москву.

У жовтні 1604 р. військо Дмитра Самозванця перейшло московський кордон. Дізнавшись про це, уряд царя Бориса Годунова заявив, що Лжедмитро насправді є утеклим ченцем Чудового монастиря в Москві Григорієм Отреп'євим. Проте це не зупинило військо Лжедмитра, яке захопило Новгород-Сіверський, Чернігів, Путивль, Курськ, Моравськ, Белгород

Словник

«Смутний час» — період в історії Московського царства з 1598 до 1613 р., який характеризувався поширенням соціальних рухів, жорстокою боротьбою за владу, вторгненням сусідніх держав, зміною династії Рюриковичів на Романових.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Вінчання на царство Лжедмитра I та Марини Мнішек. Художник Симон Богушевич. 1613 р.

Повалений цар Василь Шуйський на колінах перед польським королем Жигмунтом III. Художник Ян Матейко. 1853 р.

та Рильськ. У війську Дмитра Самозванця було близько 12 тис. запорозьких козаків.

У травні 1605 р. вся московська армія, дізнавшись про несподівану смерть Бориса Годунова, перейшла на бік Дмитра Самозванця. Невдовзі він був коронований.

Лжедмитро I започаткував реформи, які мали наблизити Московію до устрою європейських держав. Наступного року він обвінчався з донькою Єжі Мнішека Мариною Мнішек. Однак через дев'ять днів після весілля Лжедмитра I та його дружину було вбито змовниками на чолі з князем Василем Шуйським, що походив із бічної лінії династії Рюриковичів. Його було обрано царем під ім'ям **Василь IV**.

Проте новий цар не зумів розв'язати внутрішні проблеми. Невдоволені його політикою козаки, дворяни та селяни об'єдналися навколо «воєводи царевича Дмитра» Івана Болотникова, який рушив із загонами на Москву. Із великими труднощами Василю IV вдалося придушити повстання. У той самий час на Брянщині з'явився новий самозванець, який назвався царем Дмитром, що дивом урятувався від змовників у Москві. Ким він був насправді, невідомо.

У січні 1608 р. другий Лжедмитро рушив на Москву, але захопити її не зміг і влаштував у селі Тушино щось на зразок другої столиці держави. Василь IV звернувся по допомогу до шведського короля, і згодом вони уклали союз. Польський король Жигмунт III, який у той час воював проти Швеції, побачив у цьому посилення свого противника. Він захопив Смоленськ і рушив на Москву. Ситуацією скористалася й Швеція, захопивши Новгород, узбережжя Фінської затоки, а із часом і деякі інші території.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

З опису державного устрою Московського царства німецьким ученим Адамом Олеарієм, що відвідав його в 1634—1636 рр.

Щодо державного устрою Московії, то це, як визначають політики, «монархія панування й свавілля». Государ, яким є цар або великий князь, що успадкував корону, один керує всією країною, і всі його піддані, як дворяни й князі, так і простолюдини, міщани й селяни, є його холопами та рабами, до яких він ставиться, як господар до своїх слуг...

Вельможі мають без будь-якого сорому, крім того, що вони... ставлять імена у зменшеній формі, називати себе рабами й потерпати від рабського ставлення... [24]

1. Які особливості державного устрою Московії відзначив автор?
2. Чим державний устрій Московії відрізнявся від західноєвропейських держав?

Соборне уложення. Художник Микола Некрасов. 1904—1914 рр.

У 1610 р. група бояр примусила Василя IV зректися влади. До часу обрання нового царя Московською державою правила Боярська дума із семи осіб, яку назвали «**Семибоярщина**».

Після усунення з престолу Василя IV і згоди бояр бачити царем польського королевича Владислава сили Речі Посполитої разом із козаками пішли на Москву. До міста прибуло військо гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолкевського. Проте посадити на московський престол Владислава не вдалося через його відмову перейти у православ'я. У 1612 р. земське ополчення примусило польський гарнізон залишити Москву.

2. Початок правління династії Романових у Московській державі. Формування абсолютизму

Які ознаки абсолютизму проявилися в Московській державі за часів правління перших представників династії Романових?

У січні **1613 р.** Земський собор обрав царем 16-річного **Михайла Федоровича Романова**, сина митрополита Філарета (Федора Романова). Новий цар започаткував **династію Романових**.

У 1617 р. Михайло Федорович підписав Столбовський мир зі Швецією, за яким Московії повертався Новгород, але Швеція залишала за собою все узбережжя Фінської затоки. Наступного року цар уклав мир із Річчю Посполитою, але домогтися відмови від її претензій на московський престол удалося лише в 1634 р.

У другій половині XVII ст. в різних сферах політичного життя Московської держави відбувалися зміни, що свідчили про завершення становлення абсолютної монархії у формі самодержавства. Уже сам титул наступного царя **Олексія Михайловича** підкреслював необмежений характер його влади: «Божою Милістю Великий Государ, Цар і Великий Князь, Усієї Великої і Малої Русі Самодержець».

Основи абсолютизму закріпив прийнятий у **1649 р.** збірник законів — **Соборне уложення**.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Крім того, Соборне уложення остаточно перетворило селян на кріпаків, дозволило безстроково шукати селян-утікачів і повертати їх господарям. Селяни тікали на річки Дон, Яїк (Урал) до козаків, що робило ці регіони осередками соціальної нестабільності. Саме на Дону розпочалося найбільше в історії Московської держави XVII ст. повстання, яке очолив Степан Разін. У цей самий час у Москві відбувалися різні бунти.

3. Реформа Патріарха Никона. Церковний розкол

Як змінилася роль церкви в Московській державі в XVII ст.?

У «смутний час» авторитет церкви значно зменшився. Більшість духовенства розуміла необхідність реформи церковного життя. **У 1652 р.** Московським Патріархом було обрано **Никона**, який розпочав реформу церкви. Він прагнув привести її у відповідність із грецькою церквою, яку вважав взірцем для православних. Никон наказав усім вірянам хреститися трьома перстами (а не двома, як звикли в Московській державі). Було також скорочено обряди хрещення й сповіді, заборонено ікони, написані в західноєвропейському стилі. Никон вимагав від усіх відмовитися від старих обрядів.

Словник

Церковний розкол — явище церковного життя, коли з єдиної церкви формуються дві (або більше) церкви з власною владною ієрархією та правилами.

Схема
Церковний розкол
rnk.com.ua/110262

Чимало московських священників виступили проти реформи. Їх очолив протопіп **Авакум**. Утворився **старообрядський** напрям у православній церкві. Отже, відбувся **церковний розкол**.

Крім того, Патріарх Никон почав вимагати, щоб світська влада корилася духовній. Погодитись із цим цар Олексій Михайлович не міг. Никона позбавили сану Патріарха. Головним захисником церковної реформи було проголошено царя, а всіх противників реформи піддали анафемі й засудили. У 1682 р. протопопа Авакума спалили на вогнищі.

4. Загарбання і колонізація Московською державою Сибіру і Далекого Сходу

Як відбувалася колонізація Сибіру і Далекого Сходу?

Із початку свого існування Московська держава проводила політику загарбання нових земель.

Загарбання, підкорення і колонізація Сибіру (у перекладі з монгольської мови означає «спляча земля») — історичний процес приєднання Сибіру і Далекого Сходу до складу Московського царства, що загалом тривав від другої половини XVI до початку XX ст. Держава розширила свої межі до Північного Льодовитого і Тихого океанів. Цей процес започаткував похід Єрмака на чолі козацького загону проти Сибірського

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Єрмак. Невідомий художник. XVI ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110263

Мешканець Сибіру після полювання. Гравюра XVII ст.

Зверніть увагу

Ватажок донських козаків Єрмак перед тим, як потрапити до Сибіру, був розбійником: грабував купців на Волзі. Згодом він був найнятий родиною магнатів Строганових для походу проти Сибірського ханату. Збереглися свідчення, як його загін у своєму поході вирізував тубільців цілими поселеннями. Строганови володіли великими землями по річках Камі й Чусовій. Головним їхнім промислом був видобуток солі. Центром соляних варниць стало місто Сіль-Камська. Крім того, вони організували тут виплавку чавуну, рубали ліс, вели велику торгівлю хутром, мали привілеї в торгівлі зі Сходом.

ханату в 1580 р. (хоча ще за Івана III були перші спроби проникнути за Урал).

Сибір мав нечисленне населення. У XVI ст. від Уралу до Тихого океану жило лише близько 200 тис. осіб — мисливці, рибалки, скотарі. Край був багатим на цінних на ринках Європи та Азії хутрових звірів (соболь, горностай). На півночі, ближче до Льодовитого океану, полювали на моржів, щоб отримати бивні й жир, які продавали в інші країни.

Купці, промисловці, козаки тощо просувалися далі. До кінця XVI ст. тривала боротьба Московії за Сибір з азійськими племенами.

Московське завоювання Сибіру відбувалося подібно до завоювання Північної та Південної Америки конкістадорами. У Сибіру було створено рабовласницькі ринки, московські переселенці винищували цілі села.

Охочі до здобичі люди з Московії рухалися в глиб тайги, обкладали даниною місцевих мешканців та спонукали їх до надмірного полювання. Тайга вкрилася мережею зимовищ, острогів і міст колоністів.

Московські правителі швидко усвідомили цінність завойованих земель. Цар Михайло Романов у 1620 р. заборонив морський шлях до міста Мангазея, куди з усього Сибіру звозили хутро і звідки англійські та голландські купці доправляли його до Європи. Відтоді хутро везли суходолом до Москви чітко визначеним шляхом. Товари із Сибіру стали царською

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

Колонізація Сибіру Московською державою відбувалася майже без спротиву населення. Перший серйозний опір вчинили якути, які мали укріплені містечка. Московитам довелося штурмувати їх по кілька днів і тижнів, а потім місяцями відбивати набіги місцевих мешканців. У 1632 р. московські колоністи спробували заснувати своє перше поселення — острог на річці Лена. Згодом тут виникло місто Якутськ — осередок московського панування у Східному Сибіру. Для приборкання якутів московити підкупили місцеву знать, втягнувши її в торгівлю хутром.

монополією. Інформація про нього перетворилася на державну таємницю.

У Сибір поїхали і представники церкви. У 1621 р. в Сибіру запровадили архієпископський престол. Також засновувалися монастирі, які ставали осередками насадження московських порядків.

Важливим етапом колонізації Сибіру був розвиток полярного судноплавства. Вихід із Льодовитого океану в Тихий став вищим досягненням московських полярних мореплавців. Досягнувши природних меж Азії на північному сході, колоністи повернули на південь, що дозволило освоїти багаті на соболів землі на Охотському узбережжі й перейти на Камчатку. Таким чином, у 50-х рр. XVII ст. перетнулися два колонізаційні потоки — сухопутний південний і північний морський.

Активність мореплавства в арктичних водах знижувалася після зменшення кількості хутрових звірів і моржів.

Основний потік переселенців переместився на південні шляхи. До складу Московської держави увійшли прилеглі до Байкалу землі.

Швидке приєднання цього порівняно густозаселеного краю до Московії було зумовлене тим, що місцеве населення потерпало від набігів монголів. Споруджені в районі Байкалу фортеці тривалий час забезпечували захист від вторгнень. Подальше освоєння родючих амур-

Якутськ. Вежа острогу, заснованого в 1683 р. Сучасний вигляд.

Зверніть увагу

У XVII—XVIII ст. найактивніший опір Московії чинили чукчі. Вони мали лише луки зі стрілами, списи та ножі, а московити прийшли з вогнепальною зброєю. Не маючи змоги розгромити московитів у відкритому бою, чукчі розгорнули партизанську війну і в певний момент навіть змусили московських колоністів тимчасово забратися з Чукотки і зруйнувати свій єдиний Анадирський острог. Проте згодом чукчі були змушені визнати московську владу.

Словник

Маньчжури — кочовий народ, корінне населення Маньчжурії (тепер Північно-Східний Китай). До XVII ст. маньчжури перебували під владою Китаю.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Україна і світ

У завоюванні Сибіру і Далекого Сходу Московською державою в середині XVII ст. взяли участь чимало українських козаків, міщан, селян, які тікали від переслідувань влади. Найбільше таких людей осідало в московських військових поселеннях на берегах прикордонних річок, де їм доводилося спільно захищатися від набігів місцевих племен або войовничих маньчжурів. У цей самий час на засланні у Східному Сибіру перебував український гетьман Дем'ян Многогрішний. У 1688 р. йому було доручено очолити військовий гарнізон Селенгінська в Забайкаллі, оточеного бурятами. Військовий хист і досвід дали йому можливість зняти облогу. Також він відзначився на переговорах із представниками китайської династії Цін про розмежування кордонів.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- загарбницьку політику Московської держави в XVII ст.;
- «смутний час»;
- форму правління в Московському царстві за Олексія Михайловича;
- реформу Патріарха Никона і церковний розкол;
- колонізацію Сибіру.

Працюємо з хронологією

1598—1613 рр.	«смутний час» у Московській державі.
1613 р.	початок правління династії Романових у Московській державі.
1652 р.	започаткування церковних реформ Патріархом Никоном. Церковний розкол.

ських земель виявилося неможливим через дії **маньчжурів**. Після захоплення Китаю вони вирішили розширити свої володіння на північ, висунувши претензії на весь Східний Сибір. Спалахнула війна. На бік маньчжурів перейшли буряти. Московським гарнізонам доводилося витримувати тривалі облоги.

За умовами Нерчинського мирного договору 1689 р. Москва відстояла Забайкалля, а в Приамур'ї була змушена залишити частину загарбаних територій. Володіння московського царя надовго обмежилися лише верхніми притоками Амура.

До кінця XVII ст. за Уралом проживало вже близько 200 тис. переселенців — приблизно стільки ж, скільки місцевого населення. За той час московити винищили щонайменше 75 етносів і стільки ж мов. До 1700 р. було знищено три чверті хутрових багатств Сибіру.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три на чотири».** Правила гри. Учні та учениці мають за визначений час заповнити пропуски в таблиці, встановивши співвідношення дат, подій та їхніх наслідків.

Дати	Події	Наслідки
1549 р.		
	Приєднання Сибірського ханату	
		Завершення «смутного часу»
		Церковний розкол. Поширення старообрядських громад

2. Чому за «смутного часу» в Московській державі з'явилися самозванці?
3. У чому полягала сутність церковної реформи Никона та розколу церкви в середині XVII ст.? Хто такі старообрядці?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

4. Що спонукало Московську державу до активної колонізації Сибіру?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Створіть «хмаринки слів» до понять «смутний час», «самодержавство».
6. За додатковими джерелами складіть хронологію ключових подій колонізації Сибіру. Скільки років, століть тривав цей процес? Чим це можна пояснити?
7. **Працюємо разом.** Метод «Фішбоун». Установіть причини й наслідки «смутного часу» і зміни династії в Московському царстві.
8. **Працюємо в парах.** Поясніть, чому опір місцевих народів, таких як якути і чукчі, мав різний результат.

Оцінюємо і створюємо

9. Дослідіть життя та політичну діяльність Олексія Михайловича. Завдяки чому йому вдалося станово-представницьку монархію перетворити на абсолютну?
10. **Працюємо в малих групах.** Порівняйте процес і наслідки колонізації Америки європейськими державами та загарбання Московським царством Сибіру. Що було спільного та відмінного?
11. Чи могла історія Сибіру скластися інакше, якби не було московської колонізації? Поясніть свою думку.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 26. Установлення династії Цін у Китаї. Японія від об'єднання до «закриття»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109645

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли європейські мореплавці досягли берегів Китаю та Японії?
2. Якими були особливості правління династії Мін?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини завоювання Китаю маньчжурами, початок правління династії Цін;
- про об'єднання Японії, завойовницькі походи в Корею та Китай;
- про «закриття» Японії.

1. Селянська війна XVII ст. Повалення династії Мін і початок правління династії Цін у Китаї

Які чинники сприяли поваленню династії Мін і початку правління династії Цін у Китаї?

У 20-х рр. XVII ст. імперія Мін почала стрімко занепадати. Війни з кочівниками, безперервна боротьба за владу придворних угруповань і надмірні податки повністю зруйнували селянські господарства. У північно-західних районах Китаю почастішали стихійні лиха, посухи змінювали повені, влітку врожай нищила сарана. Зрештою в 1628 р. в північній частині провінції Шаньсі селяни підняли повстання, яке очолили Чжан Сяньчжун і Лі Цзичен. Виступи переросли в тривалу **Селянську війну**.

У 1639—1641 рр. розпочалася нова хвиля виступів під проводом Лі Цзичена. У захоплених місцевостях землі роздавали селянам і звільняли їх від податків. Зрештою армія повстанців пішла на столицю імперії Пекін і зайняла місто. Останній імператор династії Мін заподіяв собі смерть, а Лі Цзичен був проголошений імператором. Проте саме в цей час на Пекін рушило військо маньчжурів. Вони захопили владу в Китаї та започаткували **в 1644 р.** маньчжурську династію Цін.

Маньчжури, спираючись на чиновників, які перейшли до них на службу, поступово опанували весь Китай і прагнули підкорити його колишніх васалів. Лі Цзичена схопили та вбили, але повстання було остаточно придушене лише в 1683 р. На відміну від попередніх завойовників, маньчжури не розчинилися серед місцевого населення, а забезпечили собі відокремлене і привілейоване становище. Голов-

Працюємо із джерелом

Китайський чиновник про становище в Китаї напередодні Селянської війни XVII ст.

В окрузі Яньань протягом року не було дощів. У серпні-вересні народ у містах їв полин, у жовтні їли кору з дерев, до кінця року всю кору було обдерто — почали їсти крейду. Через кілька днів розпухав живіт, люди падали та були приречені на смерть... У всіх повітах за містом викопано великі ями, у кожній із яких ховають по декілька сотень осіб. [25]

Визначте за цим свідченням одну з причин Селянської війни.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110264

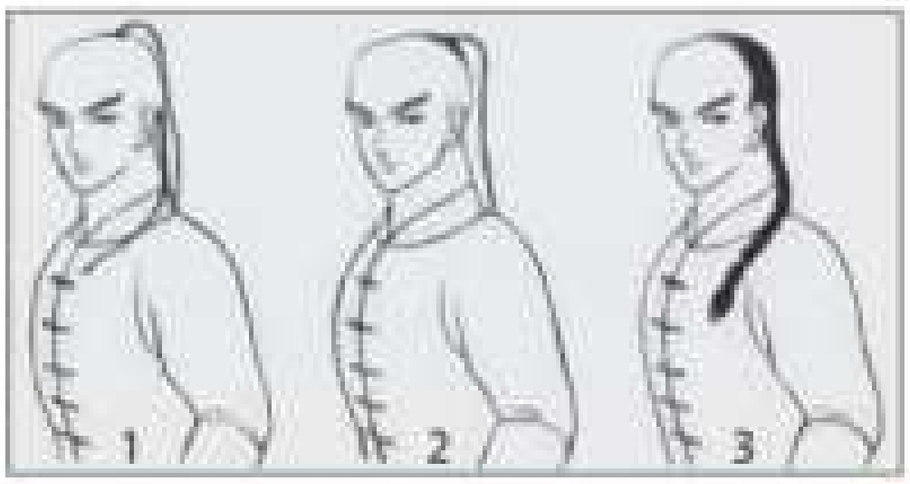
Проєкт підручника видавництва «Ранок»

КИТАЙ у XVII— XVIII ст.

- Які території були підконтрольні повстанцям Лі Цзичена в період найбільшого розмаху повстання?

ною зовнішньою відмінністю маньчжурів була коса, у яку вони заплітали волосся. Маньчжурам забороняли укладати шлюби з представниками інших народів.

Маньчжурська коса: 1) XVII ст.; 2) XVIII ст.; 3) XIX ст.

- Яку роль в історії Китаю за часів династії Цін відігравала зачіска?

Зверніть увагу

Біля витоків маньчжурської держави стоїть полководець, державний і політичний діяч **Нурхачі**, який першим намагався об'єднати племена Маньчжурії під своєю владою. У 1616 р. він проголосив себе ханом Великої Цзінь (маньчжурська династія, що на той час правила в державі Цзінь) і розпочав війну з династією Мін, щоб приєднати племена, які перебували під її владою або були її союзниками. Захопивши місто Шеньян у 1625 р., він зробив його столицею і дав нову назву — Мукден. Також йому вдалося залучити на свій бік монголів, що значно зміцнило його військо. Нурхачі помер у 1626 р. До влади прийшов його онук **Шуньчжі** (Айсіньгьоро Фулінь). Він став імператором, завоював Пекін та проголосив правління династії Цін над усім Китаєм. Шуньчжі прийняв священний «Мандат Неба», який означав, що кожен, хто править Китаєм, обраний Богом.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Ода Нобунага. Мініатюра Ранньомодерної доби.

2. Об'єднання Японії

Які реформи й чому були проведені в Японії після її об'єднання?

Важливі зміни в Японії відбулися після появи на Далекому Сході європейців. Першими в **1543 р.** до Японських островів прибули португальські мореплавці. Європейці привезли із собою не тільки нові товари, а й християнство. Також японці познайомилися з вогнепальною зброєю, що мало далекосяжні наслідки для країни.

Тоді правитель невеликого князівства Ода Нобунага переозброїв свою армію. Завдяки новій тактиці та зброї він підкорив сусідні князівства, а згодом захопив і столицю Кіото. Усунувши сьогуна від влади, він поступово об'єднав більшість територій країни. У своїх володіннях Ода Нобунага провів низку реформ: упорядкував збір податків і грошовий обіг, запровадив єдину систему мір, будував дороги, заохочував розвиток торгівлі, ремесел, підтримував християн. Однак проти правителя визріла змова серед воєначальників, які примусили його зробити харакірі.

Заколотникам не вдалося утримати владу, і справу Оди Нобунаги продовжив його соратник Тойотомі Хідейосі. Він завершив об'єднання країни. Імператор призначив його першим міністром. Було проведено перепис населення. Усіх самураїв узяли на державну службу. Селян прикріпили до їхніх господарств і заборонили їм мати будь-яку зброю (навіть серпи й коси). Було скасовано цехові обмеження для ремісників і купців. Почали карбувати золоті й срібні монети.

Тойотомі Хідейосі з підозрою ставився до європейців. Після їхньої відмови допомогти імператору у створенні флоту він у 1587 р. наказав усім європейцям і християнам залишити країну протягом 20 днів. Тих, хто не підкорився, було страчено.

Тойотомі Хідейосі. Мініатюра Ранньомодерної доби.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Завойовницькі походи Японії в Корею та Китай

Із якою метою Японія здійснювала завойовницькі походи в Корею та Китай? Якими були їхні результати?

У 1592 р. Тойотомі Хідейосі розпочав війну за завоювання Кореї, що тривала сім років. Хоча справжньою метою він проголошував завоювання Китаю. Деякі вчені вважають, що він був змушений піти на такий крок, щоб позбутися великої кількості слуг і військових, які потребували нових земель та могли підняти заколот у разі невиконання їхніх вимог. Тобто Тойотомі Хідейосі збирався забезпечити внутрішній мир через розв'язання зовнішньої війни.

Могутня японська армія швидко оволоділа Корейським півостровом і вступила в Сеул. Корейська держава Чосон, яка була васалом Китаю, виявилася не готовою до вторгнення. Проте корейський флот продовжив боротьбу. Корейці створили броньовані кораблі-черепахи, які розгромили японський флот і перекрили сполучення з Японією. На допомогу корейцям прибули китайські війська. Залишки японської армії відступили до узбережжя, де чинили запеклий опір. У 1598 р., після смерті Тойотомі Хідейосі, вони повернулися додому.

Модель корейського корабля-черепахи в Корейському військовому меморіалі.

За інформацією з відкритих джерел з'ясуйте, чому корейські кораблі-черепахи дістали таку назву та чому їх вважають прототипом сучасних броненосців.

4. Сьогунат Токугави. «Закриття» країни

Завдяки чому Токугаві Ієясу вдалося об'єднати Японію та зміцнити владу?

У Японії спалахнула боротьба за владу. Восени 1600 р. відбулася вирішальна битва біля Секігахари, яка стала наймасштабнішою в історії Японії (узяли участь 171 тис. воїнів). Блискучу перемогу в ній здобув **Токугава Ієясу. У 1603 р.** він узяв титул сьогуна. Токугава Ієясу зумів перетворити цей титул на спадковий, і його наступники правили Японією понад 250 років. Так було встановлено **сьогунат** Токугави.

Сьогун домігся зміцнення центральної влади: установив контроль над містами, копаль-

Словник

Сьогунат — самурайський уряд на чолі із сьогуном.

СТАНОВА СТРУКТУРА ЯПОНІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ТОКУГАВИ ІЄЯСУ

Чому саме самураї посідали панівне становище в суспільстві Японії?

Проект підручника видавництва «Ранок»

- Спираючись на карту, поясніть, що таке політика самоізоляції, або «закритих дверей».

Токугава Ієясу. Мініатюра Ранньомодерної доби.

- Опишіть, які емоції викликають у вас портрети Оди Нобунаги, Тойотомі Хідейосі та Токугави Ієясу. Як художники передали характер цих історичних діячів?

нями, зовнішньою торгівлею, зосередивши у своїх руках чверть доходів держави. Токугава Ієясу не ліквідував князівства, а створив систему нагляду за їхніми правителями. Кожен правитель мав жити один рік у новозбудованій столиці Едо (тепер Токіо), ставши фактично заручником. Коли князь виїздив зі столиці, то мав залишити замість себе близького родича.

Токугава Ієясу зробив буддизм державною релігією, і кожна родина була приписана до певного храму. Офіційною ідеологією проголошувалося конфуціанство. Токугава Ієясу завершив розправу над християнами, а в **1639 р.** проголосив «закриття» Японії, тобто так звану політику самоізоляції. Іноземці (тільки голландці) могли торгувати з країною через один порт під пильним контролем чиновників.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Затока Нагасакі. Зображено два голландські кораблі та численні китайські торговельні кораблі (джонки).

«Закриття» Японії та деспотичне правління сприяли господарському піднесенню, з'явилися перші мануфактури. Проте зворотним боком цього процесу стали розорення селянства й технічна відсталість країни.

Ще одним здобутком сьогуна стало поширення грамотності та друкарства. Це сприяло розвитку японської літератури, видатним представником якої став поет Мацуо Басьо, автор відомих тривіршів — хоку. У XVII ст. в Японії виник народний театр кабукі (у перекладі — «пісні й танці»), у якому всі ролі виконують чоловіки. Певний час влада переслідувала театральну діяльність, самураям забороняли відвідувати вистави. У цей період також з'явився японський ляльковий театр.

Цікаві факти

Японський живописець Хонамі Коецу створив вишукану у своїй простоті чашу, на якій відтінки кольору плавно змінювалися. Вона дістала назву Фудзі-сан (за назвою священної гори японців Фудзіяма). Цей твір став вершиною художньої майстерності.

ПОЛІТИКА САМОІЗОЛЯЦІЇ В ЯПОНІЇ

Рік	Подія
1614	Заборона на будь-яку чужу релігію
1630	Заборона на ввезення китайських і європейських книг
1636	Заборона японцям виїжджати за межі країни
1638	Вигнання з країни іспанців і португальців

Фудзі-сан. XVII ст.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Сім богів щастя (нецке).

Цікаві факти

Нецке — маленька символічна різьблена фігурка, найчастіше зроблена зі слонової кістки або дерева. Такі фігурки набули поширення в Японії наприкінці XVII ст. Їх використовували для прикріплення ключів, гаманця до поясу, а також як прикрасу для одягу.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- повалення династії Мін у Китаї і прихід до влади династії Цін;
- об'єднання Японії, встановлення сьогунату Токугави та «закриття» Японії.

Працюємо з хронологією

1603 р.	початок правління сьогуна Токугави Ієясу в Японії.
1639 р.	«закриття» Японії. Початок політики самоізоляції.
1644 р.	початок правління маньчжурської династії Цін у Китаї.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Які наслідки для Китаю мало встановлення династії Цін?
3. Які зміни відбулися в Японії після появи європейців?
4. Хто такий сьогун? Коли в Японії був установлений сьогунат Токугави?
5. У чому полягає сутність політики самоізоляції в Японії? Що стало приводом до її запровадження?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте завдання за історичною картою. 1) Покажіть на карті (с. 205) території, що були підконтрольні повстанцям Лі Цзичена в період найбільшого розмаху повстання. 2) Покажіть на карті (с. 205) володіння маньчжурів на початку XVII ст. 3) Покажіть на карті (с. 208) місце дозволеної торгівлі з голландцями в Японії.
7. **Працюємо в парах.** Обговоріть та висловіть спільну думку, якими були основні причини занепаду імперії Мін.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте політику Оди Нобунаги та Токугави Ієясу. Які спільні й відмінні риси ви помітили?

9. **Працюємо в парах.** Метод «Ментальна карта». Складіть ментальну карту, яка розкриває внутрішню та зовнішню політику Токугави Ієясу.

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в парах.** Уявіть, що ви японський правитель часів Оди Нобунаги. Складіть лист європейському послу, в якому поясніть свій план щодо об'єднання країни та ваші погляди на відносини з європейцями.

11. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і порівняйте владу імператора династії Цін, сьогуна Японії та владу європейських абсолютних монархів. Відповідь подайте у вигляді таблиці.

12. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Чому завоювання Китаю маньчжурами не змінило цивілізаційний розвиток держави, а проникнення європейців зламало традиційний для нього хід історії? 2) Які наслідки для Японії мали вигнання європейців і заборона християнства? Чи була політика самоізоляції в Японії виправданою?

Ідзумо-но Окуні, засновниця театру кабукі. Мініатюра початку XVII ст.

Практичне заняття
rnk.com.ua/109968

Узагальнення
rnk.com.ua/109969

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю
rnk.com.ua/109970

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ІСТОРИЧНА СКАРБНИЦЯ

РОЗКВІТ МИСТЕЦТВА І НАУКИ

"ЗОЛОТИЙ ВІК" В ІСТОРІЇ НІДЕРЛАНДІВ 1588-1672 РР. ГОЛЛАНДСЬКА ОСТ-ІНДСЬКА КОМПАНІЯ

ПУРИТАНИ В АМЕРИЦІ

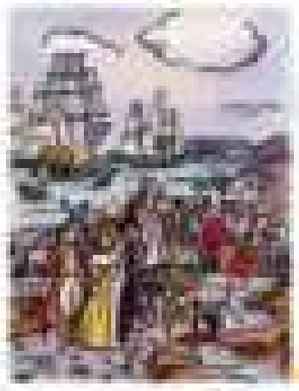

"ПОРОХОВА ЗМОВА"

ОБГОРОДЖУВАННЯ. АГРАРНА РЕВОЛЮЦІЯ

"ЕДИКТ МИЛОСТІ" 1629 Р.

КОЛОНІЗАЦІЯ КАНАДИ

КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ. ЗМІЦНЕННЯ АБСОЛЮТИЗМУ У ФРАНЦІЇ

ТЮЛЬПАНОМАНІЯ

АНГЛІЯ

ДОВГИЙ ПАРЛАМЕНТ

ГРОМАДЯНСЬКІ ВІЙНИ

СТРАТА КОРОЛЯ

АНГЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА. ПРОТЕКТОРАТ ОЛІВЕРА КРОМВЕЛЯ

ЕДИКТ ФОНТЕНБЛО 1685 Р.

XVI-XIV "КОРОЛЬ-СОНЦЕ"

РОЗДІЛ II. ЄВРОПА І СВІТ НАПРИКІНЦІ XVI – У XVII СТ.

ЕКОНОМІЧНЕ ПІДНЕСЕННЯ ФРАНЦІЇ. ЖАН-БАТІСТ КОЛЬБЕР

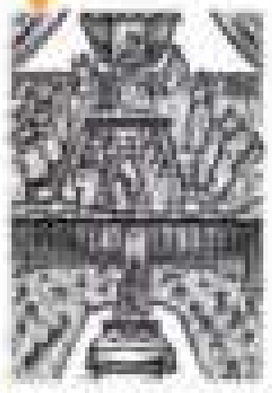
РІЧ ПОСПОЛИТА

"ПРАЗЬКА ДЕФЕНЕСТРАЦІЯ"

ЗАГИБЕЛЬ ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ ГУСТАВА II АДОЛЬФА

"СЛАВНА РЕВОЛЮЦІЯ" 1688 Р.

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ ПАЛАЦ

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

ЛІВЕЙОМ ВЕТО

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР

СПРОБА ЗАВОЮВАННЯ КОРЕЇ ЯПОНІЄЮ. СЕМИРІЧНА ВІЙНА (1592-1598 РР.)

КОЛОНІЗАЦІЯ СИБІРУ

УСТАНОВЛЕННЯ ДИНАСТІЇ РОМАНОВИХ НА МОСКОВСЬКОМУ ПРЕСТОЛІ

"ШВЕДСЬКИЙ ПОТОП"

ПОЧАТОК ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЦІН

УСТАНОВЛЕННЯ СЬОГУНАТУ ТОКУГАВИ 1600 Р. ПОЧАТОК "ПЕРІОДУ ЕДО"

"ЗАКРИТТЯ ЯПОНІЇ"

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 27. Просвітництво. Початок індустріальної (промислової) революції

Тестові завдання
rnk.com.ua/109646

1. Епоха Просвітництва

1. Чи була поява ідей Просвітництва закономірною? Яке значення мав раціоналізм для Просвітництва?
2. Що таке природне право? Чому це поняття утвердилося в епоху Просвітництва?

У другій половині XVII ст. в середовищі освічених людей утвердилося прагнення знайти розумне, а не релігійне пояснення всіх явищ природи та людського життя. Поштовхом до накопичення знань став **раціоналізм**. Було сформовано нові принципи наукових досліджень. **У XVIII ст.** віра в розум стала панівною: освічена частина суспільства вважала, що в усьому слід прислухатися тільки до нього. Ці ідеї дістали назву **Просвітництво**. Значна кількість освічених людей була переконана, що Просвітництво приведе людство до добробуту. Люди вірили в те, що історія рухається до кращого життя. Батьківщиною Просвітництва була Англія, де наука та знання стимулювали розвиток капіталізму. Основи цих ідей заклали англійські вчені-мислителі Ісаак Ньютон, Томас Гоббс, Джон Лок, а також голландець Бенедикт (Барух) Спіноза та німець Готфрід Лейбніц.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були основні ідеї гуманістів?
2. Укажіть ознаки епохи Відродження та бароко.
3. У чому полягали особливості аграрної революції?
4. Що таке мануфактура?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Просвітництво, якими були хронологічні межі цієї епохи;
- про видатних представників Просвітництва;
- про вплив індустріальної (промислової) революції на життя населення.

Словник

Раціоналізм — світогляд, який основним засобом пізнання й показником істини вважає розум людини, а не божественне одкровення.
Просвітництво — філософсько-ідейний рух другої половини XVII — XVIII ст. Його представники (вчені, філософи, письменники) вважали, що метою суспільства є людське щастя, якого можна досягти шляхом перебудови суспільства на засадах розуму (раціоналізм).

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

До релігії та церкви просвітителі здебільшого ставилися байдуже, а то й вороже. Вони вважали, що світотворення було деїстичним (Бог створив світ і після того не втручався в історію людства) або атеїстичним (повне заперечення існування Бога). Із падінням авторитету церкви її багатства та привілеї стали об'єктом посягань із боку держави. Європейські правителі почали відбирати в церкви власність, відкривали світські школи. Папі Римському навіть довелося розпустити орден єзуїтів (згодом його відновили). У більшості країн припинилися суди інквізиції.

Епоха Просвітництва затвердила у свідомості суспільства поняття природного права. Просвітителі вважали, що всі люди від народження наділені природними правами, зокрема правом на життя, свободу та рівність. Із цього випливало, що всі відмінності в суспільстві (між бідними і багатими, правителями й підданими, дворянами і непривілейованими особами) були встановлені не Богом, а самими людьми. Тому люди мали змінити те, що самі створили. Наміри змінити державу й суспільство в епоху Просвітництва розглядали як законне право людини. Надії на реалізацію своїх ідей просвітителі покладали на освічених монархів.

2. Освіта. Енциклопедисти. Суспільне життя

1. Чому енциклопедисти мали великий вплив на громадську думку? **2.** Чим були схожими ідеї масонства та епохи Просвітництва? Чи можна вважати масонів послідовниками просвітителів?

Епоха Просвітництва сприяла розвитку освіти. Так, король Пруссії Фрідріх II та австрійський імператор Йосиф II запровадили у своїх країнах загальну початкову освіту. У Франції протягом XVIII ст. кількість неписьменних скоротилася із 79 до 63%. Проте незначна частина освічених людей не завжди могла порозумітися з рештою населення. Просвітителі вважали істинними лише ті знання, що були здобуті наукою, власним розумом, а не ті, що ґрунтувалися на традиціях і народній мудрості. Народні вірування розглядали як забобони й прояв відсталості.

Філософ Дені Дідро вважав своїм завданням зробити сучасні знання доступними для всіх. Його задум полягав у тому, щоб скласти загальну картину накопичених знань та об'єднати їх у довідник. Видання дістало назву «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел», а авторів статей називали **енциклопедистами**.

Організаторам створення видання Д. Дідро й математику Жану д'Аламберу вдалося залучити до справи великих філософів і письменників:

Проект підручника видавництва «Ранок»

Словник

Масонство, або **франкмасонство** (від франц. *maçon* — «каменяр»; *franc-maçon* — «вільний каменяр») — релігійно-етичний рух, учасники якого закликали до морального вдосконалення людей і їх об'єднання попри релігійну та національну належність на принципах рівності, взаємодопомоги й вірності. Вони ставили загальнолюдські інтереси й цінності вище за інтереси окремої нації.

Вольтера, Шарля Монтеск'є, Поля-Анрі Гольбаха, Жана-Жака Руссо та інших. Перший том «Енциклопедії» був надрукований у 1751 р. Проте через вісім років влада заборонила її видавати, і праця виходила підпільно до 1780 р. Вона справила величезний вплив на тогочасне суспільство, підготувавши майбутні зміни.

В епоху Просвітництва вагомою силою в суспільстві стала **громадська думка**, яка впливала на державну політику. Середовищем прояву громадської думки були світські салони, що набули поширення у XVIII ст. Там вели розмови про науку, філософію, політику, дізнавалися новини тощо. Крім салонів, виникали літературні, філософські, наукові товариства й гуртки, які сприяли поширенню ідей Просвітництва. Одним із таких об'єднань було товариство масонів — закрите таємне братство, що започаткувало рух **масонства (франкмасонства)**. Перші масонські організації — масонські ложі — заснували англійські просвітителі.

Розвивалося світське мистецьке життя. Якщо раніше театри були переважно придворними і пересічні глядачі могли потрапити на вистави тільки в Лондоні та Парижі, то з XVIII ст. театри почали відкривати навіть у невеликих містах Європи. Змінилась і роль музики. До XVIII ст. її використовували як супровід під час богослужінь, придворних свят, вистав, а тепер вона набула самостійності. Став доступнішим і живопис. Митці організовували виставки картин, які потім обговорювали в салонах і пресі.

Будинок Об'єднаної Великої ложі Лондона (Велика Британія). Сучасний вигляд.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110265

Постать в історії

Епоха Просвітництва створила передумови для залучення жінок у світ науки. Першою жінкою, яка стала членом академії наук, була шведська вчена й винахідниця **Ева Екеблад (Делагарді)**. Італійка **Лаура Марія Катеріна Бассі** стала першою в історії Європи професоркою фізики, працювала в галузі філософії, анатомії. Вона викладала в Болонському університеті. Ще одна італійка **Марія Гаетана Аньєзі** уславилася в математиці та філософії.

У чому полягала роль масонських лож та інших товариств у поширенні ідей Просвітництва? Чому деякі уряди вважали їх небезпечними?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Палацово-парковий комплекс Версаль у Франції (класицизм). Сучасний вигляд.

Словник

Класицизм — художній стиль, філософський та естетичний напрям у європейській культурі XVII—XIX ст., що виник у Франції. Його представники прагнули впорядкувати навколишній світ на принципах раціоналізму (розуму).

Цікаві факти

Головним завданням класицизму було створення монументального мистецтва, яке втілювало ідею об'єднання народу навколо правителя.
Особисті інтереси підпорядковувалися державним, тобто на першому місці стояла держава, а не окрема людина.
На це був здатен тільки ідеальний класичний герой. Поступово формувалися суворі норми поведінки: бурхливий вираз почуттів вважали ознакою низького походження або поганого виховання.
Вищою чеснотою людини проголошували служіння державі.

3. Бароко, класицизм, рококо, неокласицизм

» Що зумовлювало зміни художніх стилів упродовж XVII—XVIII ст.?

У другій половині XVII ст. в більшості європейських країн — Італії, Іспанії, Німеччині, Польщі та інших — панівним художнім стилем залишалося бароко. Проте у Франції вже затверджувався новий стиль — **класицизм**, що був зорієнтований на античні зразки.

Драматурги створювали п'єси на сюжети з грецької або римської міфології та історії. Художники зображували на картинах стародавніх богів і героїв. Архітектори наслідували трикутні фронтони й колонади античних храмів. На відміну від майстрів бароко, письменники й художники класицизму у своїй творчості свідомо прагнули дотримуватися встановлених норм.

Центрами поширення класицизму й нових принципів мистецтва стали академії. Спочатку в Парижі були засновані Королівські академії живопису і скульптури (1648 р.) та архітектури (1671 р.). Згодом вони виникли в більшості європейських столиць.

П'єси, написані в стилі класицизму, мали логічний та зрозумілий сюжет, в основі якого була певна ідея. Зображені події завжди відбувалися в одному місці та протягом одного дня. Другорядних сюжетних ліній не допуска-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Палац Кінських у Празі (Чехія), побудований у стилі рококо. Сучасний вигляд.

Присяга Горацiїв. Художник Жак-Луї Давид. 1784 р.

лося. Для літератури та мистецтва класицизму була характерна ієрархія жанрів: трагедія належала до вищих, а комедія — до нижчих жанрів. Засновником французької класичної трагедії був П'єр Корнель. Хоча комедію в класицизмі вважали нижчим жанром, найвідомішими виставами в театрах XVIII ст. стали комедії Жана-Батіста Мольєра. Його твори «Дон Жуан», «Міщанин-шляхтич» залишаються популярними й сьогодні.

Художник Нікола Пуссен вважав, що сюжет мистецького твору має бути благородним, величним і піднесеним, а композиція — логічною і простою. Ще одним відомим живописцем цього періоду був Жак-Луї Давид.

Взірцем мистецтва класицизму в архітектурі стала резиденція французьких королів у Версалі. У першій половині XVIII ст. набув поширення новий стиль — **рококо** (декоративні мотиви у вигляді мушлі), який став продовженням розвитку бароко. Цей стиль найбільше проявився в декоративно-ужитковому мистецтві. Для нього були характерні багатство прикрас, незвичність і вишуканість форм. Майстри рококо створювали витончені речі.

У другій половині XVIII ст. знову повернулося захоплення античними класичними формами. Цей стиль назвали **неокласицизмом**, тобто новим класицизмом (хоча у Східній Європі його зараховували до класицизму). Зміна вподобань була викликана втомою від рококо та результатами

Зверніть увагу

Доля героїв п'єс П. Корнеля була тісно пов'язана з політичною боротьбою. Сюжет розгортався на тлі історичних подій. У своїх творах драматург намагався довести необхідність зміцнення абсолютної монархії.

Постать в історії
Ангеліка Марія Ганна Катарина Кауфман
rnk.com.ua/110266

Бранденбурзькі ворота в Берліні (Німеччина), побудовані в стилі неокласицизму. Сучасний вигляд.

Мейсенська порцеляна.

Зверніть увагу

У моду європейців XVII ст. увійшли вироби з китайської порцеляни. Європейські майстри намагалися відкрити таємницю її виробництва. У результаті їхніх пошуків з'явився фаянс — легка біла кераміка. Проте вона поступалася порцелянні. Згодом німецький алхімік Й. Бетгер винайшов технологію виробництва порцеляни, і в 1710 р. в місті Мейсен з'явилася перша мануфактура з її виготовлення.

археологічних розкопок римських міст Помпеї та Геркуланум, що загинули під час виверження вулкана Везувій. Чіткість забудови римських міст наштовхнула архітекторів на думку, що міста слід будувати за простим планом.

Художники-неокласики вважали, що мистецтво має виховувати, облагороджувати людину. Вони шукали героя, готового до подвигу й гідного наслідування.

4. Ідеї Просвітництва в літературі та філософії

Як розвивалася просвітницька думка в літературних творах?

Більшість просвітителів, особливо французькі, прагнули донести свої думки за допомогою літератури. Через творчість письменників цієї доби можна простежити еволюцію ідей Просвітництва в літературі.

Даніель Дефо утверджував у літературі Англії нового позитивного героя, який досяг усього працелюбством і розумом (Робінзон Крузо). Інший англійський письменник Джонатан Свіфт у романі «Мандри Гуллівера» намагався показати слабкі місця ідей Просвітництва. Герої П'єра Бомарше (Франція) і Фрідріха Шиллера (Німеччина) — прості люди, які працьовитістю, розумом, людяністю протиставлялися аристократії. Автори утверджували природні права людини. Твори Йоганна Гете намагалися виховати людей мужніми, сильними й добрими, здатними кинути виклик несправедливому ладу.

Цікаві факти

У другій половині XVII — XVIII ст. у побуті європейців набули поширення нові напої — кава і чай, навколо яких склалася особлива культура споживання та спілкування. На звичну деталь інтер'єру перетворилися дзеркала. Шедевром мистецтва тих часів вважають Дзеркальну залу Версальського палацу. У цей час з'явилися деякі звичні тепер речі: настінні годинники з маятником і кишенькові годинники. В Англії почали користуватися парасольками проти дощу. Обов'язковою частиною гардероба європейців стали спідня білизна, нічні сорочки, кишенькові хустки (спочатку вони мали круглу форму).

Відбулися зміни в одязі: пишні жіночі сукні попереднього століття поступилися місцем легким сорочкам, схожим на давньогрецькі хітони. Проте в житті основної частини населення — селянства — зміни були незначними.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Найвідомішим представником німецького Просвітництва був філософ Іммануїл Кант. Він висунув припущення про походження Сонячної системи з гігантської туманності. Ця гіпотеза дотепер залишається однією з основних наукових ідей в астрономії. І. Канту також належить ідея правової держави.

Цікаві факти

Філософ І. Кант дійшов висновку, що людина може здобути знання лише про обмежену кількість навколишніх речей. Поряд існують «речі в собі», які пізнати неможливо, оскільки неможливо довести їхнє існування, і навпаки. Із цього випливало, що повністю пізнати світ неможливо. У такий спосіб мислитель піддав критиці ідею про безмежну силу людського розуму.

5. Початок індустріальної (промислової) революції та її наслідки. А. Сміт

Якими були соціальні наслідки індустріальної (промислової) революції?

Необхідною передумовою докорінних історичних змін в історії людства стала епоха становлення ринкових відносин (XIV—XVII ст.). Вона призвела до утворення світового ринку, а це означало величезне розширення попиту та збільшення ресурсів. Відбулися зміни виробництва: з'явилися мануфактури, різні засоби сполучення тощо. Хоча це було лише початком. **У 70—80-ті рр. XVIII ст.** Європу охопила **індустріальна (промислова) революція** (іноді цей процес ще називають промисловим переворотом). Її батьківщиною стала Англія. Першою передумовою індустріальної революції стала аграрна революція (переворот) XVI ст. Вона забезпечила промисловість дешевою робочою силою та сировиною. Другою необхідною передумовою стали зміни в техніці.

Найважливішим винаходом, який дав поштовх до індустріальної революції, було вдосконалення ткацького верстата. Джон Кей, що працював ткачем, а згодом механіком, у 1733 р. винайшов ткацький човник. Так продуктивність праці зросла вдвічі. Після прискорення виробництва тканин виникла проблема нестачі пряжі. Технологічний прорив у прядінні здійснив ткач і теля Джеймс Гаргрівс. Створена ним прядка «Дженні» забезпечувала одночасне витягування і скручування нитки. Продуктивність праці прядильника зросла у 18—20 разів.

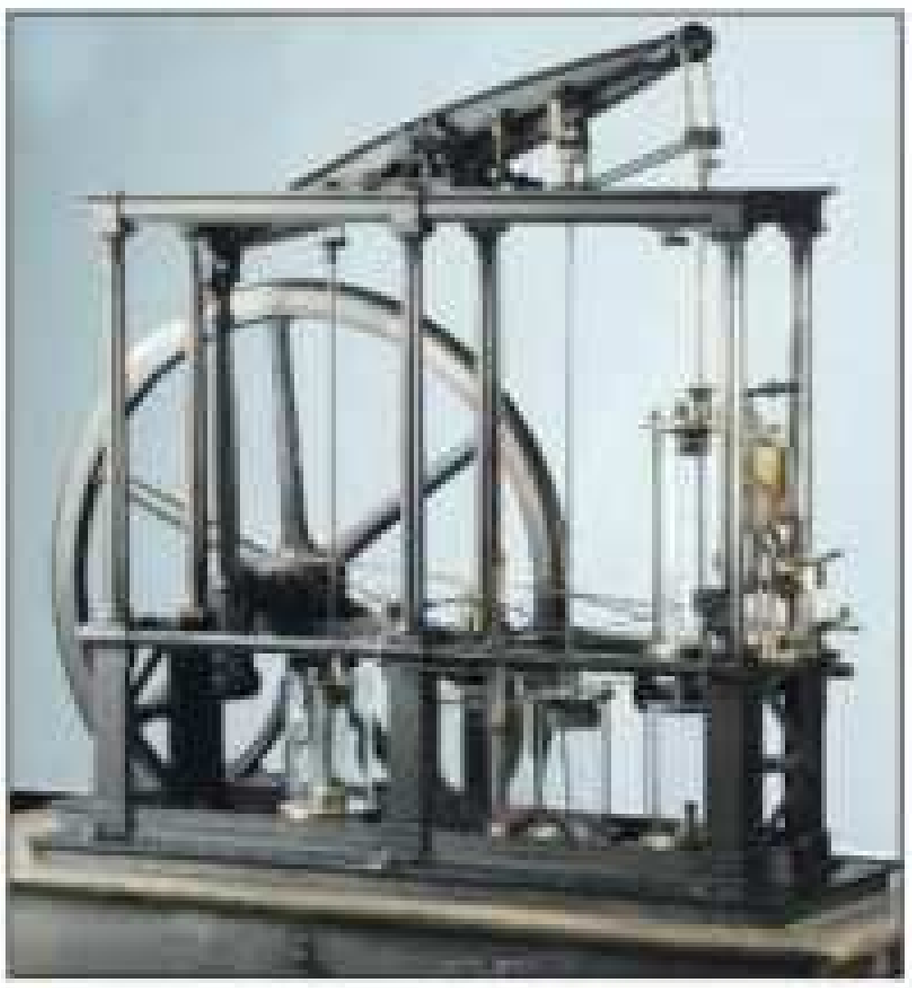
ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

- Аграрна революція
- **Промислова революція** → **Перехід від мануфактури до фабрики**
  - Технічні зміни: Поява нових верстатів, машин, сіялок та іншого обладнання
  - Суспільні зміни: Поява нових класів: буржуазії та найманих працівників
- Індустріалізація
- Індустріальне суспільство

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Прядка «Дженні». Експозиція Музею ранньої індустріалізації у Вупперталі (Німеччина).

Парова машина, зроблена за проєктом Дж. Ватта. Експонат музею.

Однак усім цим пристроям надавала руху м'язова сила людини або тварини, що гальмувало подальше зростання продуктивності праці. У 1771 р. Річард Аркрайт заснував підприємство, де прядильні машини рухалися за допомогою водяного колеса. Це була вже не мануфактура, а перша в історії **фабрика**. На фабриці Р. Аркрайта було встановлено декілька тисяч веретен і працювали 300 робітників. У 1784 р. Едмунд Картрайт створив новий ткацький верстат, який підвищив продуктивність праці в 40 разів. Отже, винайдення механізму, що замінив руки людини на етапі обробки сировини, стало початком індустріальної революції в Англії. На початку 90-х рр. XVIII ст. в Англії вже налічувалося близько 150 фабрик. Проте вони не могли витіснити мануфактури, тому що були прив'язані до зручних місць на річках. Люди потребували універсального двигуна. Ним стала парова машина, створена **Джеймсом Ваттом.** Понад століття вона залишалася основним двигуном.

Будівництво парових машин і верстатів сприяло виникненню машинобудівної галузі. Це збільшило потреби в металі, що дало поштовх розвитку металургії. Протягом XVIII ст. було вирішено проблему масового виробництва чавуну, а згодом сталі з використанням кам'яного вугілля, а не деревного. Завдяки цьому добування кам'яного вугілля стало однією з основних галузей господарства (особливо в Англії та на західнонімецьких землях). Винайдення парової машини згодом спричинило справжню революцію в транспорті. Розвиток машинобудування, металургії, вуглевидобутку, транспорту став основою здійснення індустріалізації та формування індустріального суспільства.

Індустріальна революція сприяла становленню нової економіки й структури суспільства. Завдяки використанню машин найдешевшою була продукція, виготовлена на фабриках і заводах, що поступово витісняла з ринку вироби ремісників і мануфактур. Змінювався й характер торгівлі, особливо це було помітно на прикладі Англії. До країни завозили дедалі більше

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо із джерелом

Із книги А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.)

Насправді... людина не має наміру служити суспільному благу... Якщо така людина пускає капітал у сферу національної промисловості, то аж ніяк не з патріотизму... Проте, дбаючи всюди про власний виграш, вона в такому разі, як і в багатьох інших, спрямовується дією невидимої руки до досягнення мети, яка анітрохи її не цікавила. [26]

1. Що мав на увазі А. Сміт під «невидимою рукою»? **2.** На яких особливостях підприємців він наголошував? **3.** Чим у своїх діях, на думку автора, керується підприємець?

Цікаві факти

Із появою підприємців і найманих працівників між ними почалося протистояння. З одного боку були інтереси підприємців та розвитку виробництва, а з другого — інтереси найманих працівників. На виробництвах виникали виступи робітництва, невдоволеного поширенням машин. Саме з ними пов'язували погіршення умов та оплати праці, скорочення кількості працівників. Борців із машинами називали луддитами (за ім'ям підмайстра Неда Лудда, який першим зруйнував свій верстат).

сировини, а за межі Англії вивозили готові дешеві фабричні товари. Унаслідок індустріальної революції з'явилися нові соціальні верстви — підприємці та наймані працівники.

Бурхливий економічний розвиток Англії, зміни в техніці й технології спричинили необхідність наукового обґрунтування процесів, що відбувалися. Так з'явилася наука про економічний розвиток суспільства. Одним із її засновників був шотландець **Адам Сміт**, який обстоював необхідність розвитку ринкових відносин. У праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» він називав суспільство союзом, в основі якого лежить обмін різними видами праці. Схильність до обміну А. Сміт вважав основною властивістю людської природи, яка водночас сприяла зростанню добробуту всього суспільства. На його думку, цим процесом керував ринок — «невидима рука», що організувала господарську діяльність. Для нормального функціонування ринку була необхідна «природна свобода», тому А. Сміт бачив завданням держави не втручання в економічне життя суспільства, а лише виконання функції «нічного охоронця». Розвиток ринкових відносин, а відповідно економіки потребував вільної торгівлі й свободи підприємницької діяльності. Капіталізм, на думку А. Сміта, відповідав природі людини та в майбутньому мав забезпечити загальний добробут і процвітання.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- походження назви «епоха Просвітництва»;
- вплив ідей просвітителів на суспільний розвиток;
- зміни в архітектурі, мистецтві, літературі, моді в епоху Просвітництва;
- індустріальну (промислову) революцію;
- появу науки про економічний розвиток суспільства.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Шість запитань». Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в декілька команд. Кожна з них має за визначений час скласти шість запитань за темою параграфа. Виграє команда, біль-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо з хронологією

Друга половина XVII — XVIII ст.	епоха Просвітництва.
70—80-ті рр. XVIII ст.	початок індустріальної (промислової) революції в Європі.

шість запитань якої не повторюють запитання інших команд.

Зразок запитань: 1) Укажіть хронологічні межі епохи Просвітництва. 2) Кого називали енциклопедистами? 3) Назвіть видатних письменників епохи Просвітництва. 4) Що таке індустріальна революція? 5) У чому полягали основні відмінності між фабрикою та мануфактурою? 6) Що змінилося в аграрному виробництві у XVIII ст.?

2. Що належить до природних прав людини? У якому документі України вони закріплені?
3. Назвіть художні стилі, що з'явилися в XVII—XVIII ст. Які соціально-політичні та культурні зміни спричинили їхню появу?
4. Які зміни в побуті європейців відбулися у другій половині XVII — XVIII ст.? У чому проявилася мінливість моди цього періоду?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Порівняйте раціоналізм та релігійний світогляд. Визначте основні відмінності між цими двома підходами до пізнання світу та ролі людини.
6. Складіть перелік запитань, які б ви хотіли поставити учаснику масонської ложі. Оберіть одне з них та дослідіть.
7. **Працюємо в малих групах.** Сформулюйте твердження, що пояснює, як Просвітництво вплинуло на формування концепцій прав людини і демократії. Чому ця епоха стала основою для нових політичних ідей?
8. Складіть хронологічну таблицю найважливіших технічних нововведень у промисловості XVIII ст.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Створіть власний девіз для руху Просвітництва. Намалюйте символ або плакат, що відображає головні його ідеї.
10. **Працюємо в парах.** Зробіть добірку зображень картин та архітектурних споруд, виконаних у стилі бароко, класицизму, рококо та неокласицизму. Визначте основні риси кожного стилю. Поясніть, як ці риси відображали світогляд людей того часу.
11. Дослідіть життєвий і творчий шлях одного з представників енциклопедистів (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Ш. Монтеск'є) або філософа І. Канта. Результати роботи подайте у вигляді сторінки в соціальній мережі.
12. **Працюємо разом.** Обговоріть і визначте соціальні наслідки аграрної та індустріальної революцій. Чи можна стверджувати, що індустріальна революція була лише результатом технічних змін?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 28. Утворення Російської імперії

Тестові завдання
rnk.com.ua/109647

1. Початок правління Петра I

Яким напрямам зовнішньої політики віддавав перевагу Петро I? Чому саме їм?

Наприкінці XVII ст. усупереч зусиллям правителів Московська держава так і не мала зручного виходу до світових торговельних шляхів. Після смерті Федора Олексійовича в 1682 р. спалахнула боротьба за владу. Царський трон посів **Петро I** (самостійно правив у 1689—1725 рр.). Із 1686 р. тривала невдала війна Московської держави проти Османської імперії. У 1695 та 1696 рр. Петро I здійснив два походи на Азов — турецьку фортецю в гирлі Дону. Лише з другої спроби завдяки створеному флоту він зумів оволодіти фортецею. За умовами перемир'я Азов перейшов до Московії разом із частиною узбережжя Азовського моря. Проте цей успіх не вирішував питання виходу до Чорного й Середземного морів та участі у світовій торгівлі.

Тоді Петро I докорінно змінив напрям зовнішньої політики. Він організував «Велике посольство» до країн Європи (1697—1698 рр.). Цар замислив європеїзувати Московське царство, побудувати могутній флот і розширити торгівлю. Проте для цього потрібно було воювати проти Швеції. Знайшлися й союзники: Саксонія (саксонський курфюрст Август II, який водночас був і правителем Речі Посполитої) та Данія.

«Велике посольство» Петра I залишилося незавершеним. У 1698 р. він отримав повідомлення про заколот стрільців і був змушений повернутися до Москви. Було страчено майже тисячу осіб. Стрілецьке військо було ліквідоване напередодні запланованої війни проти Швеції. Для створення армії за європейським зразком царю довелося вживати термінових заходів.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка династія утвердилася в Московській державі після завершення «смутного часу»?
2. Що таке самодержавство?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався процес становлення Російської імперії;
- про правління Петра I.

Петро I. Художниця Марія Клементі. XVIII ст.

Висловіть власну думку, чому портрет Петра I, створений Марією Клементі, такий офіційний та урочистий. Які риси характеру Петра I прагнула передати художниця?

Проект підручника видавництва «Ранок»

Перемога шведів у битві під Нарвою 1700 р. Художник Густав Цедерстрем. 1910 р.

2. Північна війна 1700–1721 рр. Ніштадтський мир

Чому саме Швеція стала головним противником Росії? Якими були результати Північної війни?

Бойові дії проти Швеції розпочав данський король. Тим часом Август II рушив на Ригу, а 34-тисячне московське військо наприкінці 1700 р. підступило до Нарви, однієї з головних шведських фортець у Східній Балтії.

Шведський король Карл XII одним ударом змусив Данію капітулювати. Потім він із 18-тисячною армією несподівано з'явився під Нарвою та завдав Петру I нищівної поразки. Московське військо втратило всю артилерію. Далі Карл XII рушив до Риги, де розбив війська Августа II.

Після поразки під Нарвою в 1700 р. Петро I для відновлення артилерії наказав зняти частину дзвонів із церков і переплавити їх. У Московській державі почалося будівництво мануфактур, які мали забезпечити армію всім необхідним. Для роботи на мануфактурах приписували цілі села кріпаків, заміняючи в такий спосіб панщину. Завдяки цим заходам наприкінці війни Петро I мав 15 тис. гармат — більше, ніж будь-яка держава Європи. Кількісний склад армії був доведений до 340 тис. осіб.

Поразка спонукала Петра I до прискорення реформ. Він розпочав створення регулярної армії шляхом рекрутських наборів. Із певної кількості селянських і посадських дворів брали по одному рекруту терміном на 25 років.

Новоствореній армії вдалося оволодіти частиною узбережжя Фінської затоки. У 1703 р. було завершено спорудження в гирлі Неви Петропавлівської фортеці. Так почалося будівництво міста-порту Санкт-Петербурга — майбутньої столиці Російської імперії. Для захисту міста з боку моря на острові у Фінській затоці було закладено військово-морську базу Кронштадт. Санкт-Петербург став для Московії «вікном у Європу». Щоб з'єднати з містом центральні райони країни, почали широке будівництво каналів.

У 1706 р. Карл XII замислив завдати вирішального удару Московській державі. Його армія через Річ Посполиту рушила в похід на Москву.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Полтавська битва. Художник П'єр-Дені Мартен (Молодший). 1726 р.

Проте поразка генерала Адама Левенгаупта, який мав доправити головним силам шведської армії все необхідне, у битві біля села Лісне в 1708 р. змінила ці плани. Карл XII повернув на українські землі, сподіваючись на допомогу гетьмана Івана Мазепи, із яким мав таємні домовленості. Однак населення не підтримало гетьмана. Московські війська захопили територію Гетьманщини, знищили її столицю Батурин разом з усіма жителями, зруйнували Запорозьку Січ.

Швеції залишилося покладатися на власні сили та невеликий загін козаків. Шведське військо (30 тис. осіб) підійшло до Полтави, де розміщувалися великі склади військових запасів та продовольства, і розпочало облогу. На допомогу гарнізону міста вирушили головні сили московського війська (42 тис. осіб) на чолі із царем. **У червні 1709 р.** під Полтавою відбулася вирішальна битва, у якій шведське військо зазнало поразки.

Бойові дії було перенесено за межі Московської держави. Данія та Річ Посполита знову виступили проти Швеції. У 1710 р. московські війська захопили Ригу, де було знищене майже все населення, Ревель (Таллінн), Виборг, що відкрило московському війську шлях до Швеції та Фінляндії.

Зростання могутності Московської держави занепокоїло європейські держави. Османська імперія також прагнула взяти реванш та

Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в Батурині (Чернігівська область). Скульптор Микола Обезюк. 2004 р.
Під час захоплення Батурина в 1708 р. московські війська знищили все населення міста незалежно від віку і статі. За різними оцінками, загинуло від 11 до 15 тис. осіб.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Підписання Ніштадтського мирного договору. Художник Пітер Шенк (Молодший). Гравюра 1721 р.

Флот доби Петра I. Художник Євген Лансере. 1909 р.

оголосила війну. Петро I спробував одним ударом завдати поразки й Османській імперії. Однак його Прутський похід 1711 р. закінчився невдачею. Петро I змушений був повернути Османській імперії Азов і відмовитися від Запорожжя. За цих обставин Карл XII запропонував Петру I союз. Сторони наблизилися до згоди, але Карл XII загинув під час облоги фортеці Фредрікстен у Норвегії.

Новий шведський уряд припинив війни проти Пруссії і Данії, віддав їм усі свої володіння в Німеччині. Вивільнені сили було кинуто проти Московської держави, щоб зупинити її просування в Балтії. Балтійський флот Петра I в битві 1714 р. біля мису Гангут (Ханко) здобув першу перемогу над Швецією. Потім московські війська зайняли Аландські острови й почали здійснювати рейди на узбережжя Швеції. У липні 1720 р. біля острова Гренгам у вирішальній битві шведський флот зазнав поразки.

У 1721 р. у фінському місті Ніштадт було підписано мирний договір, за яким до Московської держави відійшли Естляндія, Ліфляндія, Інгерманландія, частина Карелії, а також низка островів у Балтійському морі. Московська держава повертала Швеції Фінляндію. За втрачені провінції Петро I зобов'язався виплатити Швеції грошову компенсацію. Її сума дорівнювала майже 20-річному торговельному обігу Московії. Між державами мала бути відновлена торгівля, причому Швеція отримувала право вивозити без податків зерна на 50 тис. рублів щорічно з Риги, Ревеля і Аренсбурга. Фактично Московська держава купила у Швеції завойовані землі. До того ж через війну й реформи Петра I Московія втратила четверту частину населення.

У жовтні **1721 р.** Петро I прийняв титул імператора, а Московське царство стало **Російською імперією**. Цим держава засвідчила прагнення розширити кордони та заявила про претензії на всю спадщину Русі. За

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

підсумками Північної війни Росія отримала вихід до Балтійського моря і стала важливим учасником європейської політики.

Проте набравши ваги в європейських справах і зміцнивши військовий та економічний потенціал, держава просувала свої завоювання в усіх напрямках. Особливо привабливим став для неї південний напрямок.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110267

Історична карта
Російська імперія у XVIII ст.
rnk.com.ua/110268

3. Реформи державного управління

▸▸ **1.** Яким був результат реформ державного управління та змін в освіті й культурі? **2.** Чому реформи державного управління призвели до зміцнення самодержавної влади в Росії?

Цар у своїй діяльності все рідше звертався до Боярської думи. Важливі державні справи він доручав відданим особам. У 1708 р. вийшов указ про поділ держави на губернії. Губернатори, призначені царем, отримували велику владу. У 1711 р. було створено сенат — найвищий законодавчий, розпорядчий і виконавчий орган при цареві. Запровадження посади генерал-прокурора зі штатом чиновників на місцях посилило нагляд верховної влади за діяльністю всіх ланок державного апарату. У 1718—1720 рр. було ліквідовано колишні урядові установи — прикази. Їх замінили колегії, що відповідали за певні сфери державного управління й поширювали свою діяльність на всю країну.

Важливу роль у становленні Російської імперії відіграла поява в 1722 р. «Табелі про ранги», що визначала систему чинів та порядок просування на державній службі — військовій і цивільній. Указом про єдиноспадковість 1714 р. Петро I фактично ліквідував різницю між боярством і дворянством — усі мали служити царю та державі. Закріпили передавання у спадок не тільки вотчин, як було раніше, а й поміть, які тимчасово надавали за службу. За Петра I було проведено перепис селян і запроваджено збирання податків не з двору, а з кожної особи. Це лягло новим тягарем на плечі селянства. Для підтримання порядку з'явився новий поліційний орган — Преображенський приказ, а з 1718 р. — Таємна канцелярія. Вона займалася справами злочинів чиновників на службі, державної зради. На допитах до підозрюваних часто застосовували тортури. Усі ці зміни, які мали європеїзувати владу монарха, лише посилювали одноосібну владу царя.

Суттєві зміни відбулися в церковному житті держави. Після смерті Патріарха Адріана в 1700 р. Петро I не дозволив обрати нового Патріарха, вжив заходів для вилучення частини церковних доходів та обмежив права духовенства. У 1721 р. вийшов указ, за яким було створено духовну колегію, або Синод, на чолі зі світською особою. Підпорядкування церкви державі стало важливим чинником зміцнення самодержавства.

Проект підручника видавництва «Ранок»

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перетворення Московської держави на Російську імперію;
- наслідки виходу Росії до Балтійського моря і відповідно до світових торговельних шляхів.

Працюємо з хронологією

1700—1721 рр.	Північна війна.
Червень 1709 р.	Полтавська битва.
1721 р.	проголошення Московського царства Російською імперією.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Хто останній — перемагає».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають відтворити основний зміст теми параграфа, по черзі називаючи по одному реченню. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Чому Московська держава наприкінці XVII ст. прагнула здобути вихід до світових торговельних шляхів? Які засоби вона для цього використовувала?
3. Які основні зміни відбулися в державному устрої Росії за Петра I? Які інститути влади були створені, а які ліквідовані? Чому?
4. Як Полтавська битва 1709 р. змінила перебіг Північної війни та подальші політичні події в Європі? Чому ця битва стала вирішальною в цій війні?
5. Із якою метою Петро I прийняв титул імператора, а Московське царство стало Російською імперією? Чому створення Синоду зміцнило владу Петра I?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте хронологічні завдання. 1) Скільки років минуло від проголошення Російської імперії до сьогодення? 2) Скільки років тривала Північна війна? 3) Складіть перелік подій у Європі та світі, які відбувалися одночасно з Північною війною.
7. **Працюємо в малих групах.** Створіть інтерактивну карту, на якій позначте основні події Північної війни. Доповніть її інформацією про ці події. Покажіть, які територіальні придбання здійснила Московська держава (Російська імперія) у період правління Петра I.
8. Метод «Фішбоун». Проаналізуйте причини та результати Північної війни.
9. Створіть ментальну карту, яка характеризує основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики Петра I. Зробіть висновок, як вони взаємопов'язані між собою.

Оцінюємо і створюємо

10. Напишіть лист від імені сучасника Петра I, у якому висловіть своє ставлення до його політики.
11. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Якими були наслідки реформаторської діяльності Петра I для подальшого розвитку Росії? 2) Чи зуміла Росія завдяки реформам Петра I подолати свою відсталість від провідних європейських держав?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 29. Освічений абсолютизм

Тестові завдання
rnk.com.ua/109648

1. Поняття освіченого абсолютизму

Поміркуйте, чи був абсолютизм XVIII ст. справді освіченим.

Результатом епохи Просвітництва стало запровадження в **другій половині XVIII ст.** політики **освіченого абсолютизму**. Її змістом було знищення або перетворення згори застарілих порядків. Монархи, які дотримувалися цієї політики, представляли своє правління як союз королів і філософів. Ключовою у політиці освіченого абсолютизму стала ідея перебудови держави на засадах розуму. Із цього випливало, що устрій держави, влада, система відносин у суспільстві мали бути змінені згідно з новими умовами. На чолі цього процесу мав стояти монарх-філософ. Найяскравіше ознаки освіченого абсолютизму проявилися в правлінні Марії-Терезії та Йосифа II (Австрія), Фрідріха II (Пруссія), Катерини II (Росія), Густава III (Швеція), Крістіана VII (Данія).

Освічений абсолютизм знаходив прояв у проведенні адміністративних реформ, обмеженні впливу церкви, секуляризації церковної власності, запровадженні системи державної освіти, розвитку науки, упорядкуванні системи податків, розвитку торгівлі й промисловості, зміні становища деяких верств суспільства тощо.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке Просвітництво?
2. Якими були погляди просвітителів на державу, церкву та людину?
3. Назвіть ознаки абсолютної монархії.
4. Укажіть особливості меркантилізму.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про освічений абсолютизм та його особливості в Австрії, Пруссії, Росії на прикладах освічених монархів цих країн;
- про роль освіченого абсолютизму в історії Європи.

Словник

Освічений абсолютизм — політика, яку проводили в другій половині XVIII ст. деякі європейські монархічні держави (монархія Габсбургів, Королівство Пруссія, Російська імперія, Королівство Данія тощо).

2. Володіння австрійських Габсбургів. Реформи Марії-Терезії та Йосифа II

Які ознаки освіченого абсолютизму проявилися в правлінні Марії-Терезії та Йосифа II?

Вестфальський мир 1648 р. надовго закріпив роздробленість німецьких земель. У Німеччині налічувалося близько 300 князівств, 51 вільне місто і майже 1,5 тис. самостійних рицарських володінь. Усі вони були об'єднані у Священну Римську імперію німецької нації. Проте реаль-

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110269

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Краєвид Відня. Художник Бернардо Беллотто. 1758—1761 рр.
Наприкінці XVII ст. місто налічувало 100 тис. осіб.

на влада імператора, який належав до родини австрійських Габсбургів, поширювалася лише на його родові володіння. Загальнонімецький рейхстаг (представницький орган), який засідав у Регенсбурзі, також не мав реальної влади. У Німеччині не було єдиних ні армії, ні фінансів. Землі мали різний рівень економічного розвитку. Кожен князь поводився як абсолютний монарх. Найбільшими державами імперії були Австрія, Бранденбург-Пруссія, Саксонія, Баварія. Крім того, Австрія і Пруссія мали володіння, які не входили до складу Священної Римської імперії. Під владою австрійських Габсбургів, крім австрійців, були чехи, словаки, хорвати, угорці, італійці та інші народи.

Кожна земля володінь Габсбургів жила за власними законами, мала особисту скарбницю та головного міністра — канцлера. Зберігалися станово-представницькі збори (чини) із місцевих дворян, духовенства, містян. Чини затверджували податки з населення. Величезний вплив у суспільстві мала католицька церква, а протестанти зазнавали переслідувань.

Герб монархії Габсбургів.

- Розгляньте герб і вкажіть, які символи свідчать про багатонаціональний характер імперії Габсбургів. Як герб відображає історичні зв'язки українських земель з Австрією?

Зверніть увагу

Монархію Габсбургів для зручності називають Австрією, хоча на той час Австрія була лише однією зі складових частин держави, яку називали «спадковими володіннями австрійського дому» Габсбургів.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Найрозвиненішими володіннями Габсбургів були Австрія, Чехія та Сілезія, найвідсталішими — Тіроль та Угорщина. В Австрії та Чехії розвивалося цехове ремесло, працювали мануфактури. Переважно займалися обробкою металів. Аграрні відносини були різними: у Чехії, Угорщині, Словаччині зберігалося кріпацтво, у Тіролі селяни були особисто вільними, в Австрії — фактично вільними. Період кінця XVII — початку XVIII ст. Австрія провела в майже нескінченних війнах. Головними її противниками були Османська імперія, Франція, а згодом Пруссія. У цих війнах імперія розширила свої володіння, але майже вичерпала ресурси. Загострилися соціальні та національні проблеми, які призвели до повстань.

У 1740 р. помер імператор Карл VI, не залишивши спадкоємця престолу за чоловічою лінією. Наступницею імператора згідно з **Прагматичною санкцією** стала його 23-річна донька **Марія-Терезія.** Їй одразу довелося вступити в боротьбу з претендентами на престол. Марія-Терезія зуміла захистити своє право, але Австрія втратила Сілезію. Згодом це призвело до нового збройного протистояння — Семилітньої війни.

Марія-Терезія започаткувала в імперії реформи в дусі освіченого абсолютизму. Майже всі перетворення були продиктовані її прагненням відстояти єдність своїх володінь.

Із метою посилення центральної влади було створено Державну раду і центральний суд, завдяки чому всі важелі правління зосередилися в руках імператриці. Австрія і Чехія були об'єднані під владою одного канцлера.

Для успішного ведення війни було здійснено військову реформу. Найманців замінили рекрутами, що дозволило збільшити армію зі 108 тис. до 278 тис. осіб. Для впорядкування системи податків було введено загальний податок на прибуток, який сплачували всі верстви суспільства. Було ліквідовано внутрішні митні кордони. Селянам надали право викупити свої наділи, панщину обмежили трьома днями на тиждень. Було видано цивільний «Терезіанський кодекс» і кримінальний кодекс «Терезіанська

Словник

Прагматична санкція — закон про престолонаступництво, який проголошував неподільність володінь Габсбургів і передбачав перехід престолу за жіночою лінією в разі відсутності спадкоємців-чоловіків.

Марія-Терезія. Художник Мартін ван Мейтенс. 1759 р.

Постать в історії

Марія-Терезія — єдина жінка на престолі за 650-річну історію династії Габсбургів. Сучасники захоплювалися нею як розумною, енергійною, доброю правителькою. Більша частина правління Марії-Терезії була пов'язана з війнами. Це спонукало її реформувати армію. Значні зміни вона здійснила і у внутрішньому житті імперії. Марія-Терезія мала 16 дітей, найвідомішими з яких були Марі-Антуанетт — королева Франції, страчена разом із чоловіком Луї XVI під час Французької революції кінця XVIII ст., та Йосиф II, який успадкував трон після смерті матері.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Імператор Йосиф II керує плугом. Листівка за картиною Ріхарда Ассмана.

Чому стало можливим зображення короля за селянською роботою? Які ідеї Просвітництва знайшли відображення на ілюстрації?

Схема
Реформи Марії-Терезії і Йосифа II
rnk.com.ua/110270

Фрідріх Вільгельм. Художник Франс Люкс. 1650 р.

Немезіда». Здійснювали заходи з розвитку освіти: було запроваджено загальну шкільну освіту й відокремлено школу від церкви.

Реформи продовжив син Марії-Терезії **Йосиф II** (самостійно правив у **1780—1790 рр.**). Його виховували на ідеях Просвітництва.

Йосиф II замислив широку програму реформ, які мали покращити життя підданих. Спочатку він вдався до подальшого посилення центральної влади. Було скасовано права провінційних станових зборів, збільшено владу канцлерів, яких призначав імператор, зрівняно в правах усі землі, у судах та адміністраціях запроваджено німецьку мову. У 1781 р. було скасовано особисту залежність селянства.

Імператор Йосиф II прагнув підкорити церкву й послабити її вплив на суспільство. Він постановив, щоб укази й розпорядження Папи Римського оприлюднювали лише за згодою уряду, а чернечі ордени були підпорядковані місцевим єпископам; зменшив кількість монастирів і ченців. Церковні школи було переорієнтовано на світське навчання. Йосиф II наважився на втручання у внутрішню структуру католицької церкви та навіть змінив деякі обряди.

Реформи Йосифа II спричинили опір у суспільстві. Селянською реформою були невдоволені поміщики, особливо угорські, через релігійну реформу спалахнули конфлікт імператора з Папою Римським і повстання в Бельгії, а адміністративна реформа загострила суперечності між народами імперії.

Зрештою наприкінці свого правління імператор скасував усі реформи, крім селянської, а також залишив віротерпимість.

3. Піднесення Бранденбург-Пруссії. Освічений абсолютизм Фрідріха II

Чи можна вважати Фрідріха II просвітителем? Які його реформи підтримували ідеї Просвітництва, а які сприяли збереженню «старого порядку»?

Після Вестфальського миру основні володіння бранденбурзьких курфюрстів складалися

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

АВСТРІЙСЬКА МОНАРХІЯ ГАБСБУРГІВ І БРАНДЕНБУРГ-ПРУССІЯ

з чотирьох частин: Бранденбургу, Пруссії (до 1657 р. перебувала у васальній залежності від Речі Посполитої), Східної Померанії, герцогства Клеве, розташованого на Рейні.

Через землі Бранденбургу-Пруссії пролягли основні торговельні шляхи із Німеччини до Балтійського та Північного морів (переважно річками). Отже, майже вся хлібна й посередницька торгівля з Англією та Нідерландами опинилася в руках бранденбурзького курфюрста. Це зумовило економічне піднесення земель.

Особливо швидко процес посилення Бранденбургу-Пруссії відбувався за правління курфюрста **Фрідріха Вільгельма** (1640—1688 рр.). Він проголосив у своїх володіннях віротерпимість і привілеї для переселенців, і до країни прибула значна кількість кваліфікованої робочої сили. Курфюрст розпочав будівництво каналів, осушення боліт, що збільшило кількість придатних для обробітку земель і покращило торговельні відносини з Англією та Нідерландами. У сфері торгівлі й промисловості він проводив політику меркантилізму. Засновували державні мануфактури, навіть в'язниці перетворили на майстерні. Заборонили вивезення монет (срібних, золотих), натуральний податок замінили грошовим. Було

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Берлінський палац (Німеччина). Сучасний вигляд.
Від 1443 до 1918 р. це була головна резиденція дому Гогенцоллернів.

впорядковано систему збирання податків, на державній службі встановили сувору дисципліну. Усі ці заходи сприяли зміцненню фінансової системи та створенню сильного війська (30 тис. осіб). У 1657 р. Фрідріх Вільгельм домігся припинення васальної залежності Пруссії від Польщі. Його син **Фрідріх I** (1688—1713 рр.) за участь у Війні за іспанську спадщину на боці імператора отримав від нього титул короля Пруссії.

Наступний король **Фрідріх Вільгельм I** (1713—1740 рр.) будь-якими засобами намагався створити могутню армію, яка мала забезпечити розширення його володінь. За його правління кількісний склад армії було доведено до 80 тис. осіб. В армії панувала сувора дисципліна («прусська муштра»). Проте наука й мистецтво занепадали.

Політику Фрідріха Вільгельма I щодо збільшення володінь Пруссії продовжив його син **Фрідріх II Великий (1740—1786 рр.)**. Ставши королем, він одразу вступив у війну проти Австрії та захопив більшу частину Сілезії. Війна перетворила Пруссію на впливову європейську державу, і Фрідріх II виношував нові загарбницькі плани. Проте Семилітня війна (1756—

Зверніть увагу

Запроваджуючи реформи, Фрідріх II не змінював соціальної структури суспільства. Дворянство, яке він вважав єдиною опорою армії, залишалося панівною верствою. Для покращення становища поміщицьких селян король провів незначну реформу в Померанії: забороняв зганяти селян із землі та відбирати їхні наділи. Фрідріх II побоювався, що зміни в становищі селянства позбавлять його армію рекрутів. Проте становище державних селян покращилося. Вони здобули право володіти землею та передавати її у спадок. Ця реформа була продиктована прагненням не допустити зменшення кількості платників податків у країні.

Проект підручника видавництва «Ранок»

1763 рр.) ледь не закінчилася для нього повною катастрофою. Хоча карта Європи залишилася без змін, війна піднесла країну на рівень Австрії, яка до того часу відігравала ключову роль серед німецьких держав. Фрідріх II не залишав спроб збільшити територію Пруссії. У 1772 р. він разом із Росією та Австрією взяв участь у першому поділі Речі Посполитої.

Фрідріх II захоплювався літературою та мистецтвом, написав чимало музичних творів і листів до філософів. Із його ім'ям був пов'язаний період Просвітництва в історії Німеччини. Усі заходи, хоча вони іноді й збігалися з ідеями Просвітництва, були спрямовані лише на збереження військово-економічного устрою держави. Із цією метою король проголосив повну віротерпимість. Було видано збірник законів «Кодекс Фрідріха», за яким запроваджували рівний для всіх незалежний суд, скасовували тортури. Фрідріх II також сприяв розвитку землеробства та промисловості (особливо військової). Відкривалися банки, будувалися канали, дороги, здійснювалося масштабне будівництво в Берліні та Потсдамі. Фрідріх II піклувався про розвиток вищої, частково середньої освіти. У 1763 р. запровадили загальну обов'язкову початкову освіту, проте її якість була низькою.

Фрідріх II Великий. Художниця Анна Доротея Тербуш. 1772 р.

Схема
Політика реформ Фрідріха II Великого
rnk.com.ua/110271

4. Російська імперія у XVIII ст.

▸▸ Що стало умовою піднесення Російської імперії у XVIII ст.?

Реформи Петра I дали поштовх розвитку Російської імперії. Особливим досягненням країни в другій половині XVIII ст. стала металургія: наприкінці століття Росія вийшла на перше місце у світі з виробництва та продажу продукції залізоробних заводів. Розвивалися кораблебудування, торгівля хутром, моржевими бивнями, воском, напівкоштовним і коштовним камінням тощо. Загальний обсяг зовнішньої торгівлі Російської імперії зріс у 5 разів, при цьому вивезення переважало над ввезенням. Проте країна залишалася переважно аграрною. Більшість населення (95 %) жила в селах, майже половина селян перебувала у кріпосній залежності від поміщиків.

У січні 1725 р. Петро I помер, не залишивши спадкоємця. Це дало привід до низки державних переворотів. Другу чверть XVIII ст. в Російській імперії називають **епохою палацових переворотів** і правління

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

фаворитів. За короткий час на престолі змінилося декілька правителів: Катерина I (1725—1727 рр.), Петро II (1727—1730 рр.), Анна Іванівна (1730—1740 рр.), Іван VI (1740—1741 рр.).

Після вступу на престол доньки Петра I Єлизавети (1741—1761 рр.) ситуація стабілізувалася. Імператриця відновила систему правління, започатковану Петром I, скоротила кількість іноземців-службовців при дворі. Значною подією стало скасування в 1753—1754 рр. внутрішніх митних кордонів, що сприяло розвитку торгівлі. Водночас Єлизавета здійснила низку заходів, спрямованих на зміцнення становища дворянства. Так, поміщикам дозволялося збирати подушне, продавати своїх селян для здачі в рекрути. Свідченням зміцнення Російської імперії стали її перемоги в Семилітній війні.

Наступником Єлизавети став її племінник Карл-Петро Ульріх (Петро Федорович), онук Петра I і Карла XII, що правив Російською імперією під іменем Петро III (1761—1762 рр.). Він був при владі лише 186 днів, але встиг видати указ про перехід церковних земель до держави, послабив гоніння на старообрядців. Найважливішою його справою став Маніфест про вольності дворянства, який скасував обов'язкову службу для дворян. Петра III було усунуто від влади та вбито внаслідок останнього у XVIII ст. палацового перевороту. Престол посіла його дружина Катерина II (1762—1796 рр.), яка була головною натхненницею заколоту. Період її правління назвали «золотим віком» Російської імперії.

Катерина II продовжила реформи, спрямовані на подальше зміцнення самодержавства. Отримавши владу з рук дворянства, вона діяла винятково в його інтересах. Так, імператриця остаточно перебрала на себе право видавати закони (укази). Вона заборонила кріпосним селянам подавати скарги на поміщиків до урядових органів, дозволила поміщикам заслати селян за провини до Сибіру, продавати селян без землі. У 1783 р. кріпосне право було поширене на Лівобережну Україну та Слобожанщину. Вершиною дворянських привілеїв став Маніфест Катерини II про жалувані грамоти дворянству й містам. За дворянами юридично закріплювали

Схема
Престолонаступництво в Росії наприкінці XVII — у XVIII ст.
rnk.com.ua/110272

Катерина II. Художник Александр Рослін. 1780 р.

Постать в історії

Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербтська (Катерина II) походила з роду небагатих німецьких князів. Її батько був генералом в армії прусського короля Фрідріха II. За його протекцією принцесу одружили з Петром Федоровичем. Після прийняття православ'я вона взяла ім'я Катерина Олексіївна.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

селян із нерухомим майном; дворян звільняли від податків, повинностей, тілесних покарань, обов'язку нести військову й державну службу тощо.

У 1775 р. імператриця здійснила адміністративну реформу. За нею територію Російської імперії було поділено на 50 губерній (замість 23), що, своєю чергою, складалися з повітів.

Катерина II скасувала гетьманство в Лівобережній Україні та козацький устрій у Слобідській Україні (1765 р.). У 1775 р. було оголошено про ліквідацію Запорозької Січі. У 1781—1783 рр. замість полково-сотенного адміністративного устрою запровадили загальноросійський адміністративний поділ.

Посилення кріпацтва, свавілля землевласників, важке становище уральських приписних робітників, утиски національних меншин, російських старообрядців, козацтва спричинили **Селянську війну 1773—1775 рр.** під проводом донського козака **Омеляна Пугачова** (він видавав себе за імператора Петра III). Ще одним відгалуженням війни стала боротьба башкирів проти російського панування. Збереглися відомості, що Селянську війну організувала Франція, союзник Османської імперії, яка прагнула ослаблення Російської імперії. Попри значний розмах і низку перемог повсталих над урядовими військами виступи було жорстоко придушено, а кріпосницькі порядки збереглися аж до 1861 р.

Період правління Катерини II став часом розширення володінь Російської імперії. Завдяки майже безперервним війнам і дипломатичним домовленостям до Росії було приєднано такі території: Північне Причорномор'я та Кримський півострів, Північний Кавказ, частину Казахстану, Правобережну Україну, Білорусь, Литву, частину Фінляндії. Закріпилася Росія і в Північній Америці (Аляска, узбережжя Тихого океану). Росія розправилася зі своїми давніми противниками — Кримським ханатом, Річчю Посполитою та Швецією.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Чиста дошка».** Правила гри. На дошці записані запитання за темою параграфа. Відповіді на них учні та учениці мають знайти під час уроку. Після правильної відповіді на певне запитання вчитель (вчителька) стирає його з дошки. Гра завершується, коли дошка залишається чистою. Можна організувати змагання команд.

Зразок запитань: 1) Що таке освічений абсолютизм? 2) Назвіть наймогутніші держави, що входили до складу Священної Римської імперії німецької нації. 3) Що таке Прагматична санкція? 4) Які народи були об'єднані під владою австрійських Габсбургів? 5) Які реформи здійснила Марія-Терезія? 6) Чим відзначилося правління Йосифа II? 7) В інтересах

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- правління Марії-Терезії, Йосифа II, Фрідріха II, Катерини II, що характеризують як освічений абсолютизм;
- боротьбу Австрії та Пруссії;
- стрімке зростання території Російської імперії.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Працюємо з хронологією

Друга половина XVIII ст.	епоха освіченого абсолютизму.
1740—1786 рр.	правління Фрідріха II у Пруссії.
1762—1796 рр.	правління Катерини II у Російській імперії.
1780—1790 рр.	правління Йосифа II в Австрії.

якого стану суспільства Російської імперії діяли Єлизавета і Катерина II? 8) Які територіальні придбання здійснила Росія в другій половині XVIII ст.?

2. Назвіть відомих монархів, яких пов'язують з освіченим абсолютизмом.
3. **Працюємо в парах.** Метод «Кубик Блума». Складіть запитання, відповіді на які пояснюють сутність освіченого абсолютизму.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу, які територіальні зміни відбулися в Російській імперії в другій половині XVIII ст. Із якими подіями це було пов'язане?
5. Підготуйте порівняльну таблицю політики освіченого абсолютизму в різних країнах Європи. Укажіть основні реформи, мету та результати, до яких вони призвели. Визначте, які реформи мали довгостроковий вплив на розвиток європейського суспільства.
6. Що було спільного та чим відрізнявся правовий статус різних верств суспільства Російської імперії, володінь австрійських Габсбургів та Королівства Пруссії у XVIII ст.? Якими були наслідки реформ для різних верств населення?

Оцінюємо і створюємо

7. Напишіть лист від імені селянина, який жив за часів правління Марії-Терезії або Йосифа II, де він описує зміни в його становищі.
8. **Працюємо в малих групах.** Дослідіть життя і діяльність Катерини II та Марії-Терезії. Уявіть, що вони беруть участь у конкурсі «Правитель року». Напишіть промови від їхнього імені, у яких буде пояснено, чому треба проголосувати за кожну з них.
9. **Працюємо разом.** Висловіть та аргументуйте думку, чому освічений абсолютизм був можливий лише за умов абсолютної монархії, а не республіканської форми правління.

Йосиф II в одязі імператора Священної Римської імперії німецької нації. Художник Джозеф Хікель. 1764 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 30. Міжнародні відносини XVIII ст. «Війни розкоші»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109649

1. Війни першої чверті XVIII ст.

1. Якими були причини європейських війн першої третини XVIII ст.? **2.** Як результати Війни за іспанську спадщину вплинули на баланс сил у Європі?

Перша чверть XVIII ст. відзначилася серією війн, які змінили політичну карту Європи, що склалася після Тридцятилітньої війни. Іспанія і Швеція, які відігравали провідну роль у XVII ст., втратили свій статус.

У 1701—1714 рр. тривала Війна за іспанську спадщину. Конфлікт спалахнув після смерті іспанського короля Карлоса II, який, не маючи спадкоємців за чоловічою лінією, заповів трон Філіппу Анжуйському — онуку французького короля Луї XIV. Це викликало невдоволення у представника австрійської гілки Габсбургів — імператора Священної Римської імперії Леопольда I. Він прагнув захистити свої права на володіння іспанських Габсбургів.

Таким чином, на початку конфлікт розвивався як традиційне протистояння між Францією та Священною Римською імперією. Проте ситуація докорінно змінилася, коли Луї XIV спробував заволодіти Фландрією, що зачіпало інтереси Англії та Голландської республіки. У результаті утворилася коаліція, метою якої було завадити посиленню Франції. Війна охопила землі не лише Європи, а й Північної Америки. Спочатку основним театром бойових дій стала північ Італії. У 1706 р. французькі війська зазнали нищівної поразки під Турином, й італійські землі опинилися під повним контролем Австрії. Потім австрійські війська висадилися в Іспанії. Іспанці визнали владу Габсбургів. Англія не гаяла часу та захопила острів Менорка та півострів Гібралтар. Найзапекліша битва відбулася

ПРИГАДАЙТЕ

1. Між якими державами спалахнула Північна війна? Якими були її результати?
2. Що таке Барська конфедерація?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміст міжнародних відносин XVIII ст.;
- про перебіг основних подій;
- у чому полягала особливість Семилітньої війни.

Краєвид півострова Гібралтар, що дотепер залишається під владою Великої Британії.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва біля Мальплаке в 1709 р.
Художник Луї Лагер. 1713 р.

- Яку інформацію про битву біля Мальплаке можна отримати за ілюстрацією?

Зверніть увагу

Більшість війн і конфліктів у XVIII ст. мали коаліційний характер, тобто в протистояння вступали ситуативні об'єднання держав. Проте кожна держава відстоювала і власні інтереси. Король Пруссії Фрідріх II зазначав: «Якщо сталося так, що треба обдурювати, то це робитиму я». Фактично всі війни й союзи були покликані зберегти баланс сил, щоб жодна держава не здобула перевагу.

в 1709 р. біля селища Мальплаке у Фландрії. Франція знову зазнала поразки. Проте її противники були виснажені. Для Англії і Голландської республіки тепер небезпечнішим здавалося можливе посилення Австрії в разі її об'єднання з Іспанією.

Війна за іспанську спадщину завершилася підписанням Утрехтського (1713 р.) та Раштадтського (1714 р.) мирних договорів. Філіпп Анжуйський отримав право обійняти іспанський престол, але втратив право на успадкування французького престолу. Це перекреслювало династичний союз між Францією та Іспанією. Австрія отримала більшість іспанських володінь в Італії та Нідерландах, проте Іспанія зберегла свої заморські володіння. У той самий час монопольне право на завезення темношкірих рабів до іспанських колоній здобула Англія. Крім того, Англія закріпила за собою Гібралтар, Менорку та деякі французькі острівні колоніальні володіння в Америці. У результаті Франція втратила панівні позиції в Європі, а ідея системи рівноваги держав, що знайшла відображення в Утрехтському договорі, стала частиною міжнародного порядку. Австрія стала наймогутнішою державою континентальної Європи, а Англія зміцнила свої позиції на морях.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

За підсумками Північної війни 1700—1721 рр. Швеції довелося поступитися панування у басейні Балтійського моря, яке перестало бути «Шведським озером». Важливу роль у європейській політиці почала відігравати Російська імперія.

2. Формування системи рівноваги в міжнародних відносинах

Чому більшість війн XVIII ст. мали коаліційний характер? Як це було пов'язане із системою рівноваги?

За підсумками війн у Європі першої чверті XVIII ст. остаточно склалася система рівноваги держав. У межах цієї системи провідні ролі належали п'ятьом країнам — Франції, Англії, Австрії, Пруссії і Росії, які намагалися не допустити посилення однієї за рахунок іншої. Основними сферами їхньої військової та дипломатичної активності на континенті стали території Італії, Німеччини, Польщі й володінь Османської імперії. Переважали суперечності між Францією та Англією в боротьбі за домінування в Індії та Північній Америці, за контроль над південними провінціями Нідерландів, а також залишалося питання європейської торгівлі. Інше коло проблем становило протистояння Австрії та Пруссії за панування в Центральній Європі. До цього додавалося прагнення Росії стати провідним учасником європейської політики та розширити свій вплив у Балтійському та Чорноморському регіонах.

У протистоянні європейських держав на перший план виходила боротьба за колонії. Військові кампанії за океанами набули не меншого значення, ніж розподіл сил безпосередньо в Європі. Усі ці події призвели до низки війн: це Війна за польську спадщину **1733—1735 рр.**, Війна за австрійську спадщину **1740—1748 рр.**, війна Росії з Османською імперією **1735—1739 рр.** Зрештою виникли передумови до Семилітньої війни.

Фрагменти битв XVIII ст.

Чому у війнах XVIII ст. застосовували лінійну тактику?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зверніть увагу

Війни за польську та австрійську спадщини (а з ними і Семилітню війну) часто називають **«війнами розкоші»**: участь у них була не стільки продиктована національними інтересами Франції, скільки пояснювалася недалекоглядною зовнішньою політикою Луї XV і його марнотратством.

Працюємо із джерелом

Фрідріх II про одну з битв Семилітньої війни

Я нещасний від того, що досі живий. З армії в 48 тис. воїнів у мене не залишається і 3 тис. осіб. Коли я кажу це, усі розбігаються, і я вже не маю влади над цими людьми… Я не маю більше жодних засобів і, щиро кажучи, я вважаю, що все втрачено. [27]

Коли та чому Фрідріх II сказав ці слова?

Зверніть увагу

Тривалий мир між провідними державами після Семилітньої війни був зумовлений низкою причин: 1) формування своєрідної досконалої рівноваги сил, у межах якої переважало уявлення про те, що війна не виправдовує тих величезних коштів, які на неї витрачають; 2) збереження союзу між Австрією та Францією; 3) зближення Росії, Пруссії та Австрії, об'єднаних спільним інтересом щодо розподілу Речі Посполитої; 4) відсутність глибоких суперечностей між провідними державами; 5) розвиток міжнародного права й панування моральних принципів епохи Просвітництва, що ускладнювало обґрунтування необхідності воєнних дій.

3. Семилітня війна

Чому Семилітню війну історики називають першою загальноєвропейською, а іноді й світовою війною?

Після війн другої третини XVIII ст. сформувалася нова коаліція європейських держав. Основними суперниками стали Пруссія та Австрія. Цей конфлікт активізував дипломатичні зусилля сторін. Австрія уклала союз із Францією та Росією, Пруссія фактично опинилася в ізоляції. Вона могла покладатися лише на фінансові ресурси Англії. У цій ситуації прусський король Фрідріх II у **1756 р.** без оголошення війни напав на Саксонію. Австрійську армію, яка йшла їй на допомогу, було розбито. Потім Фрідріх II завдав поразки французькій армії. Проте над російськими частинами, які вступили до Східної Пруссії, швидкої перемоги здобути не вдалося.

У 1758 р. російська армія захопила фортецю Кенігсберг і всю Східну Пруссію. Важлива битва відбулася біля містечка Цорндорф, але переможця не було визначено.

Вирішальна битва під Кунерсдорфом у 1759 р. завершилася розгромом армії Фрідріха II. У вересні 1760 р. російські війська вступили до Берліна, а в 1761 р. здобули добре укріплену фортецю Кольберг. Фрідріх II навіть думав про зречення. У цей час померла імператриця Єлизавета, і російський престол посів Петро III — фанатичний прихильник Фрідріха II та прусських порядків. Він негайно припинив війну і в 1762 р. уклав мир із Пруссією, навіть запропонував союз. Росія повернула Пруссії всі завойовані землі.

Вихід Росії з війни сприяв укладенню Францією та Австрією миру з Пруссією в 1763 р. на принципах повернення до довоєнного стану. Участь у Семилітній війні перетворила Російську імперію на вагомий чинник європейської політики.

На тлі війни в Європі відбувалася боротьба за колонії. Англія намагалася оволодіти французькими колоніями в Північній Америці та Індії, Франція — захопити англійські володіння

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Битва під Кунерсдорфом у 1759 р. Художник Александер фон Коцебу.
1848 р.

в Європі й тим самим домогтися поступок Англії в колоніальному питанні. Перемога схилялася на користь Англії, яка до 1761 р. захопила Канаду та французькі володіння в Індії. Занепокоєна Іспанія відновила династичний союз із Францією та вступила в Семилітню війну. Проте іспанська армія була слабкою і швидко зазнала поразки. У результаті Англія приєднала до своїх володінь частину іспанських колоній. У **1763 р.** було підписано Паризький мирний договір. За його умовами Англія закріпила за собою Канаду й більшість придбань в Індії, а також іспанську Флориду. Франція повернула собі Мартиніку і Гваделупу, Іспанія — Кубу й Філіппіни.

За підсумками Семилітньої війни політична карта Європи не змінилася. Після Паризького мирного договору аж до кінця XVIII ст. на європейському континенті не було війн, і між провідними державами запанував мир.

4. Правління Саксонської династії в Речі Посполитій. Поділи держави

1. Завдяки чому в першій половині XVIII ст. в Речі Посполитій зберігалася стабільність? **2.** Чому спроби реформ державного управління Речі Посполитої не мали успіху?

Період правління **Саксонської династії в 1697—1763 рр.** (королі Август II Сильний та Август III Сас) був суперечливим для розвитку Речі Посполитої. Країна відродилася після руйнівних війн другої половини XVII ст., у Європі зросли ціни на зерно, що пожвавило господарську діяльність шляхти. Проте територія Речі Посполитої стала ареною військового протистояння сусідніх держав. До того ж через значні зміни в європейській політиці вона опинилася в оточенні сильних держав, які

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Засідання сейму за правління Августа II. Гравюра з книги Б. О'Коннора «Історія Польщі». 1698 р.

Обрання короля Августа III. Невідомий художник. 1733 р.

претендували на її землі. Натомість Річ Посполита не вбачала в цьому небезпеки. Вона помилково вважала, що сильні сусіди зацікавлені в збереженні її цілісності.

До такої думки підштовхували й події часів правління короля Августа II Сильного (1697—1704, 1709—1733 рр.), який одночасно був правителем Саксонії. Так, король втягнув Річ Посполиту в Північну війну між Московською державою та Швецією. Однак коли шведський король Карл XII здійснив успішний контрудар і його війська вступили на територію Речі Посполитої, польська шляхта розділилася на два табори, що підтримували різні сторони конфлікту. Прихильники Швеції обрали королем Станіслава І Лещинського (1704—1709, 1733—1736 рр.) і примусили Августа II зректися корони. Проте поразка Швеції повернула Августу II престол, а Річ Посполита фактично потрапила під протекторат Російської імперії.

Під час Семилітньої війни 1756—1763 рр. Російська імперія безконтрольно використовувала польські землі для ведення бойових дій.

На середину XVIII ст. стало зрозумілим, що Річ Посполита потребує негайних змін. Під впливом епохи Просвітництва в польському суспільстві лунали заклики до реформ.

Одним із проявів нового «розумового перевороту» були зміни в системі освіти й культури. Так, у 1773 р. виникла Комісія національної освіти, яку вважали першим у Європі мініс-

Цікаві факти

Історія бібліотек Речі Посполитої символічно відображає долю держави. Бібліотека Залуських була вивезена до Санкт-Петербурга, де стала основою імператорської публічної бібліотеки. У 1921—1934 рр. незначну частину її фондів повернули відродженій Польській державі. Бібліотеку Станіслава Понятовського придбав освітній діяч Тадеуш Чацький, який передав її створеному ним Кременецькому ліцею. Після ліквідації ліцею за наказом імперської влади його майно стало основою для створення в 1834 р. Київського університету Святого Володимира.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

терством освіти, було створено мережу світських шкіл, дві публічні бібліотеки.

Крім обрання короля, сейм ухвалив постанову, за якою рішення щодо фінансових питань мали приймати не одноголосно, а більшістю голосів. Це давало надію на можливість подолати кризу в Речі Посполитій.

У перші роки свого правління Станіслав Понятовський почав формувати польську дипломатичну службу, спробував обмежити владу гетьманів і скарбників, запровадив рицарську відзнаку за віддану службу королю, що забезпечило йому певну підтримку серед дрібної шляхти.

Успішні реформи Станіслава Понятовського викликали невдоволення російської імператриці Катерини II, яка вбачала в них послаблення впливу на Річ Посполиту. Тож коли король вирішив ліквідувати принцип одноголосного прийняття рішень, Росія під приводом боротьби за релігійну віротерпимість змусила його в 1767 р. ухвалити рішення про рівність прав католиків і представників інших конфесій. Натомість імператриця пообіцяла бути гарантом прав шляхти, що перекреслювало всі спроби реформ.

Дії Росії призвели до громадянської війни в Речі Посполитій. У місті Бар була утворена конфедерація шляхти під гаслом порятунку «Вітчизни, віри й вільності, національних прав і свобод, що хиляться до занепаду». Це спровокувало чергове повстання гайдамаків і виступ українських селян Правобережжя (Коліївщина). Усі ці події стали приводом до втручання сусідніх країн у внутрішні справи Речі Посполитої, що закінчилося першим поділом її території в **1772 р.** між Австрією, Пруссією та Росією.

Під час роботи сейму, який дістав назву Великий сейм (1788—1792 рр.), різні політичні групи змогли дійти згоди та скасували liberum veto. Було ухвалено низку важливих законів про податки для шляхти й духовенства, створення 100-тисячної армії, розширення прав міщан тощо. Головним пунктом реформ стало

Польські шляхтичі. Художник Генрік Вейсенгоф. 1891 р.

Зверніть увагу

Питання розподілу володінь ослабленої Речі Посполитої у XVIII ст. активно обговорювали європейські дипломати. Ці події прискорила перемога Росії у війні з Османською імперією в 1768—1774 рр. Пруссія та Австрія, а також Франція не бажали посилення Росії, але, не маючи можливості запобігти цьому, прагнули хоча б здобути володіння від спадщини Речі Посполитої в обмін на невтручання в конфлікт з османами.

Росія, яка фактично контролювала Річ Посполиту, опиралася такому розвитку подій. Проте обставини, що склалися (боротьба зі збройним союзом польської шляхти — Барською конфедерацією, окупація Австрією Галичини, дипломатичний тиск із боку Франції, Англії, Пруссії), змусили Росію переглянути свою позицію. Вона погодилася на поділ Речі Посполитої.

Працюємо із джерелом
Ніч у Сан-Сусі
rnk.com.ua/110273

Проект підручника видавництва «Ранок»

прийняття Державного акта, або **Конституції 3 травня 1791 р.**, яка закріпила всі здобутки.

Такий розвиток подій не влаштовував Росію, війська якої вторглися до Речі Посполитої і завдали поразки польській армії, яка тільки-но почала формуватися.

У 1793 р. відбувся другий, а в **1795 р.** — третій поділ Речі Посполитої, унаслідок якого вона припинила існування.

5. Війни Росії та Османської імперії

Чому Османська імперія, зазнаючи постійних поразок, зберігала значні територіальні володіння?

У першій половині XVIII ст. Османська імперія здобула низку перемог над сусідніми державами. Проте згодом європейські правителі почали розглядати її як об'єкт своїх колоніальних прагнень. Натомість Османська імперія намагалася скористатися європейською системою рівноваги з вигодою для себе. На тривалий час її головним союзником стала Франція, яка розуміла небезпеку посилення Росії для Європи.

Російсько-турецька війна **1768—1774 рр.** стала результатом дипломатичних інтриг Франції та прагнення Барської конфедерації знайти союзника в боротьбі проти Російської імперії. Як привід для оголошення війни Росії османський султан використав напад гайдамаків на місто Балта. Восени 1768 р. війська кримського хана спустошили деякі райони українських земель.

Наступного року воєнні дії розгорнулись у причорноморських степах, на Балканах і Кавказі. У 1769 р. російська армія зайняла Хотин, Яси, Бухарест, Таганрог. У 1770 р. Росія здобула ще дві перемоги (на берегах річок Ларга і Кагул). Тим часом російський флот увійшов у Середземне море, розгромив турецькі кораблі в Чесменській бухті та підтримав повстання греків проти османського панування. У 1771 р. антитурецькі повстання спалахнули в Єгипті та Сирії.

У 1774 р. війна завершилася підписанням вигідного для Росії Кючук-Кайнарджийського

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Кордони Речі Посполитої в 1772 р.
Кордони після третього поділу в 1795 р.
Поділ 1772 р.
Поділ 1793 р.
Поділ 1795 р.

Зверніть увагу

Другий поділ Речі Посполитої спричинив обурення польського населення. Боротьбу проти загарбників очолив Тадеуш Костюшко. У 1794 р. він завдав поразки російським військам під Рацлавицями, а згодом повсталі взяли під контроль Варшаву та Вільно. Проте повстання не підтримала шляхта. Росія та Пруссія перейшли в наступ. Російська армія розгромила основні сили повсталих та захопила Варшаву, вчинивши різанину мирного населення. Т. Костюшка було ув'язнено, але після смерті імператриці Катерини II звільнено.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Чесменська битва. Художник Френсіс Свейн. Гравюра 1799 р.

миру. До неї відійшли території між Бугом і Дніпром включно з морським узбережжям, фортеці в Криму — Керч і Єнікале, а також землі до Кубані. Кримський ханат став незалежним від Османської імперії. Росія здобула право контролю за ситуацією в дунайських князівствах Молдавії та Волощині, що були васалами Османської імперії. Російські судна тепер могли вільно ходити Чорним морем. Скориставшись цим, Австрія в 1775 р. загарбала Буковину.

У квітні 1783 р. Катерина II видала маніфест про приєднання до Російської імперії Кримського півострова. Влітку того самого року розпочалося будівництво бази російського Чорноморського флоту — міста Севастополя. У відповідь Османська імперія почала готуватися до нової війни, яка спалахнула в **1787 р.** Її підтримували Англія та Франція. Союзником Росії була Австрія. У 1788 р. російські війська штурмом узяли турецьку фортецю Очаків. У 1789 р. біля річки Римнік (притока Дунаю) об'єднане російсько-австрійське військо (25 тис. осіб) перекрило шлях 100-тисячній турецькій армії та здобуло перемогу «не числом, а вмінням». У грудні 1790 р. Росія захопила турецьку фортецю Ізмаїл у гирлі Дунаю.

У 1791 р. в Яссах було укладено мирний договір. Росія отримала землі між Південним Бугом і Дністром. Османська імперія визнала Крим володінням Російської імперії. Ослаблення Османської імперії внаслідок невдалих війн другої половини XVIII ст. дало змогу Росії активізувати свою діяльність на Закавказзі. У 1783 р. було підписано Георгіївський трактат між Росією та царем об'єднаної Східної Грузії Іраклієм II. Згідно із цією угодою Грузія визнавала зверхність Росії.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст одного пункту параграфа трьома простими реченнями.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- війни XVIII ст. між коаліціями європейських держав;
- систему рівноваги між Англією, Францією, Австрією, Пруссією та Росією;
- Семилітню війну, яка засвідчила посилення ролі Російської імперії в міжнародних відносинах і затвердила панування Англії на морі;
- поділи Речі Посполитої та її занепад.

Працюємо з хронологією

1701—1714 рр.	Війна за іспанську спадщину.
1740—1748 рр.	Війна за австрійську спадщину.
1756—1763 рр.	Семилітня війна.
1710—1713, 1735—1739, 1768—1774, 1787—1791 рр.	російсько-турецькі війни XVIII ст.
1772, 1793, 1795 рр.	поділи Речі Посполитої.
3 травня 1791 р.	ухвалення Конституції Речі Посполитої.

Перемагає той, чия розповідь буде точнішою. Гру можна провести в письмовій формі.

2. Складіть перелік держав Європи, між якими тривало протистояння впродовж XVIII ст. Наведіть приклади такого протистояння.
3. Чому міжнародні відносини XVIII ст. називають системою рівноваги? Яку роль відігравали Франція, Англія, Австрія, Пруссія та Росія в цій системі? Якими були їхні основні інтереси і цілі?
4. Опишіть основні наслідки Семилітньої війни для європейських держав. Як змінився баланс сил у Європі?
5. Поясніть, як і чому відбулося встановлення російського протекторату над Річчю Посполитою.

Застосовуємо і аналізуємо

6. Спираючись на карту атласу, визначте вплив Семилітньої війни на колоніальні володіння європейських держав. Які територіальні зміни відбулися в Європі? Як відбувалися поділи Речі Посполитої?
7. **Працюємо в парах.** Укладіть синхроністичну таблицю, де вкажіть цілі провідних держав Європи в міжнародних відносинах та результати їхньої участі у війнах XVIII ст.
8. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть та висловіть думку, чи була шляхетська демократія головною причиною занепаду Речі Посполитої. Поясніть чому.
9. Створіть структурно-логічну схему, яка демонструє причини й передумови, результати й наслідки поділів Речі Посполитої.

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами напишіть текст до соціальної мережі за темою «Що змінила в європейській політиці поява Російської імперії?».
11. Напишіть есе, у якому розкрийте, чому постать Т. Костюшка є важливою для поляків та українців. Які цінності він уособлює?
12. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Чому Українська козацька держава не вписувалася в політичну карту тогочасної Європи? 2) Чи була Семилітня війна неминучою? 3) Чому в XVII ст. Річ Посполита змогла вистояти в умовах зовнішньої агресії, а у XVIII ст. — ні?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 31. Індія, Іран та Китай у XVIII ст.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109650

1. Імперія Великих Моголів

Охарактеризуйте політичну та економічну системи Імперії Великих Моголів. Якими були її сильні й слабкі сторони?

На початку XVIII ст. більшість теренів Індії (окрім південної окраїни Індостану) разом із землями сучасних Пакистану, Бангладеш і частково Афганістану перебували у складі імперії Великих Моголів. На цей час правителем був падишах Аурангзеб **(1658—1707 рр.)** — ревний прихильник суні́тського ісламу. Саме він максимально розширив межі імперії, у якій проживало близько 100 млн підданих. Війни Аурангзеба призвели до збільшення податків. Для землеробів вони досягали половини врожаю. Доходи могольської скарбниці стрімко зросли, а сам Аурангзеб настільки повірив у власну велич, що взяв собі ім'я Аламгір I («владика всесвіту»). Імперія мала численну армію, але скарбниця падишахів перестала поповнюватися воєнною здобиччю. Влада час від часу збільшувала й без того високі податки.

Привілейованою групою в імперії були мусульмани. Утім в армії більшість становили суніти з-поміж тюрків і афганців, цивільний апарат управління представляли переважно перси-шиїти, а серед ісламського духовенства переважали араби. Мовами офіційного діловодства й придворної науки та культури були перська й арабська, однак у середовищі індусів продовжувала функціонувати культура, заснована на давній мові санскрит. Також активно розвивалися література, освіта й писемність мовами інших місцевих немусульманських народів (це бенгальська, маратхська, пенджабська, ассамська, гуджаратська, гінді тощо).

Більшість підданих падишаха сповідували індуїзм. Аурангзеб вважав індусів «невірними»

ПРИГАДАЙТЕ

1. Ким і коли була заснована імперія Великих Моголів?
2. Які касти існували в Індії? Яку роль вони відігравали в суспільстві?
3. Коли та за яких обставин відбулося встановлення династії Цін у Китаї?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку Індії, Ірану та Китаю у XVIII ст.;
- про наслідки колонізації Індії Ост-Індською компанією;
- про сутність політики самоізоляції та причини її запровадження імператорами Китаю.

Цікаві факти

За часів панування великих моголів на території Індії сформувалася мова урду. Вона поєднала тюркську, іранську, гінді та арабську.
У сучасному Пакистані ця мова є офіційною. Зараз в Індії мовою урду розмовляє майже половина населення. Вона є офіційною мовою в деяких штатах.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Падишах Аурангзеб. Невідомий художник. 1660—1670 рр.

» Які деталі зображення вказують на статус і владу Аурангзеба?

Постать в історії
Аурангзеб
rnk.com.ua/110274

й тому відновив джизію (податок, який мав сплачувати кожен немусульманин).

Через релігійне та етнічне розмаїття внутрішня структура імперії залишалася крихкою і нестабільною. Тому за часів правління Аурангзеба збройні виступи маратхів, сикхів, джатів, раджпутів і каральні операції проти них були звичним явищем. Після смерті Аурангзеба імперія більше нагадувала зібрання ворожих територій, аніж могутню централізовану імперію. Столицею могольської держави було місто Делі, у якому розміщувалася офіційна укріплена резиденція падишаха — Червоний форт («Лал-Кіла»).

2. Початок розпаду і занепаду імперії Великих Моголів

» Як європейські колонізатори, зокрема англійці й французи, вплинули на процес розпаду імперії та політичну ситуацію в Індії загалом?

Після смерті Аурангзеба імперія почала розпадатися. Його спадкоємці стали маріонетками в руках угруповань, що боролися між собою. Процес розпаду прискорився в 1720 р., коли один із намісників проголосив утворення окремої держави. За ним послідували інші. У той самий час маратхі наклали данину на всю Південну Індію, а згодом і на інші регіони.

До внутрішніх розбратів додалися напади ззовні. У 1739 р. іранський Надір-шах вдерся в Індію та вчинив жорстоке пограбування. За іранцями пішли афганці. Вони спустошили кілька областей Індії, а їхнє населення знищили або забрали в рабство. У 1754 р. султан Ахмед Шах був позбавлений влади, і його місце зайняв Аламгір II, якого згодом убили.

У цей період дедалі важливішу роль у справах імперії Великих Моголів та загалом на території Індії відігравали європейські колонізатори, особливо англійці та французи.

Тим часом маратхі воювали з афганцями за спадщину великих моголів. Формально в 1789 р. перемогли маратхі.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Червоний форт. Сучасний вигляд.

У 1803 р. Делі захопили війська англійської Ост-Індської компанії. Тогочасний падишах Шах Алам II остаточно визнав владу Англії. Від 1805 р. падишах перестав бути сюзереном і не управляв навіть тими територіями, з яких отримував доходи. У розпорядженні Шах Алама II залишився тільки Червоний форт у Делі. Його наступники хоч і носили титул падишахів, але не мали реальної влади та проводили час у розвагах.

3. Англійська Ост-Індська компанія. Колонізація Індії

▸▸ Що сприяло перетворенню Ост-Індської компанії з торговельного підприємства на «державу в державі»?

У 1600 р. англійська королева Елізабет I видала указ про створення англійської Ост-Індської компанії.

За рік до цього група купців (переважно колишніх піратів та авантюристів) зібрала кошти на організацію торговельної експедиції в Індію і звернулася за підтримкою до влади. Британська корона фактично отримала частку в цьому підприємстві й дарувала купцям майбутньої Ост-Індської компанії надзвичайні повноваження: розпоряджатися на власний розсуд будь-якими землями на схід від мису Доброї Надії та видавати торговельні ліцензії, без яких не можна було працювати на берегах Індійського океану. У 1609 р. монопольні права компанії стали безстроковими.

Будівля Ост-Індської компанії в Лондоні. Гравюра Ранньомодерної доби.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Герб Ост-Індської компанії 1698 р.

Спочатку значних змін у світову торгівлю компанія не додала. Прибуток від її перших торговельних заходів був мізерним. Англійські товари в Азії не мали особливої популярності. Піратство приносило швидкий дохід, але погіршувало відносини з місцевою владою.

Принципово ситуація змінилася за результатами місії посланця Ост-Індської компанії в Індії **Вільяма Хокінса**, який своїм красномовством і доброю грою на кларнеті завоював прихильність падишаха Джахангіра. **У 1612 р.** він погодився на заснування в Індії британської факторії. А після того як англійці в 1614 р. допомогли падишаху в боротьбі з португальцями, він дозволив Англії безмитно торгувати з Індією та захоплювати будь-які неіндійські судна. Так станом на 1616 р. у британських купців налічувалося вже п'ять факторій.

У середині XVII ст. Ост-Індська компанія стала акціонерним товариством із постійним капіталом. Вона заснувала нові факторії та витіснила голландців, натомість отримала нових противників — французів, які активно просували свої інтереси в Індії.

У XVIII ст. на Ост-Індську компанію нарешті чекав успіх. Ослаблена могольська держава надала англійцям величезні привілеї. В обмін на щорічний збір у 3 тис. рупій компанія була звільнена від митних зборів, митного огляду, змогла карбувати власну монету, створити приватні армію і флот, а також бюрократичну вертикаль. З акціонерного товариства вона перетворилася на повноцінну «державу в державі». Уже в 1720 р. на неї припадало 15% від усього британського імпорту.

До середини XVIII ст. Ост-Індська компанія за прикладом французів створила армію, яка їй незабаром стала в пригоді.

Напередодні Семилітньої війни (1756—1763 рр.), яка точилася між європейськими державами та поширилася на їхні колоніальні володіння, спалахнув конфлікт між правителем Бенгалії, якого підтримувала французька Ост-Індська компанія, і англійською Ост-Індською компанією. Правитель Бенгалії захопив Каль-

Чиновник Ост-Індської компанії.
Художник Діп Чанд. 1760—1764 рр.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110275

Правитель імперії Великих Моголів Шах Алам у 1765 р. передає губернатору Бенгалії Р. Клайву угоду, за якою право збирати податки в Бенгалії, Біхарі та Орісі передається Ост-Індській компанії. Художник Бенджамін Вест. 1818 р.

кутту, де розташовувалася англійська факторія. Війська компанії на чолі з **Робертом Клайвом** відбили втрачене місто. Правитель Бенгалії зібрав велике військо і рушив проти англійців. Вирішальна битва відбулася біля **Плессі** в **1756 р.** Перемогу в ній здобули англійці, які мали лише 3 тис. солдатів проти 50 тис. Вони підкупили одного з воєначальників бенгальського правителя, який згодом став правителем Бенгалії. На знак подяки він виплатив компанії величезну контрибуцію і передав їй частину території країни. Зі скарбниці Бенгалії Ост-Індська компанія одразу конфіскувала 5,26 млн фунтів, що становило ВВП Великої Британії за місяць. Половину цієї суми розграбувало керівництво компанії.

Захопивши Бенгалію, англійська Ост-Індська компанія встановила на її території режим найжорстокішої експлуатації. Місцевих ремісників примусили здавати свою продукцію за мізерними цінами. Крім того, англійці різко підняли податки для місцевого населення.

У середині 70-х рр. XVIII ст. надходження коштів з Бенгалії почало скорочуватися. Компанія опинилася на межі банкрутства. Британська держава, яка за кілька років до цього ввела для підприємства нові податки, скористалася слабкістю компанії і в 1773 р. поставила її під свій контроль. Згодом Ост-Індську компанію перетворили на звичайне державне підприємство, а в 1873 р. ліквідували.

Цікаві факти

За 15 років експлуатації Бенгалії англійська Ост-Індська компанія вивезла, згідно з оцінками вчених, близько 1 млрд фунтів, що приблизно відповідало ВВП Великої Британії за той самий період. Таким чином, вдавшись до пограбунку однієї тільки частини Індії, компанія подвоїла доходи Англії.

У результаті цієї політики в Бенгалії почався голод. У 1769—1770 рр. він забрав життя близько 10 млн осіб (приблизно третина населення). Через 10—15 років Бенгалією пройшла нова хвиля голоду, від якого загинуло ще кілька мільйонів осіб. Схожа ситуація склалася і в інших областях Індії, які компанія обкладала непідйомними податками.

Зверніть увагу

Кошти, що надходили до Англії внаслідок пограбування Бенгалії, стали фінансовою основою індустріальної революції. Країна посіла провідні позиції в Європі, а згодом і у світі.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Надір-шах. Невідомий художник. 1780—1790 рр.

4. Іран за правління Надір-шаха

Який вплив мало захоплення Делі на внутрішню політику Надір-шаха в Ірані?

На початку XVIII ст. Іран знову опинився у скрутному становищі. Країна втратила значні володіння на користь Османської і Російської імперій. Проте полководець Надір-хан зумів завдати поразки всім противникам і відновити Іран у колишніх межах. Ставши шахом і започаткувавши нову династію Афшаридів, **Надір (1736—1747 рр.)** продовжив завоювання і приєднав більшу частину Південного Кавказу, а середньоазійські хани визнали васальну залежність від нього. Найбільш вдалим був похід Надір-шаха проти імперії Великих Моголів у **1739 р.**, у результаті якого захопили Делі. Награбовані там багатства дали змогу Надір-шаху скоротити податки, побудувати великі військові підприємства, відновити систему іригації, розвинути торгівлю. За правління Надір-шаха в Ірані панувала віротерпимість (шах був сунітом, а більшість іранців дотримувалися шиїзму).

Усі ці позитивні заходи були перекреслені діями шаха в останні роки життя. Після численних поразок він знову збільшив податки та навіть увів нові. Будь-які виступи Надір-шах жорстоко придушував. Після його смерті Іран розпався на п'ять ворожих ханатів.

Зрештою в 1758 р. Карім-хан відновив єдність держави, провів господарські реформи, але не проголошував себе шахом. У зовнішній політиці він узяв курс на обмеження відносин із країнами Європи, не бажаючи повторити долю Індії. Після його смерті знову спалахнула міжусобиця, яка завершилася встановленням у **1796 р.** нової **Каджарської династії.**

5. Розквіт династії Цін. «Закриття» Китаю

1. Які наслідки мала торгівля опіумом для китайського суспільства та держави? **2.** Чому ця торгівля стала причиною конфлікту Китаю з Великою Британією?

У 1661 р. правителем Китаю став імператор (богдихан) Кансі з маньчжурської династії Цін.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

У 1661 р. китайський воєначальник Чжен Ченгун на чолі військово-морського флоту перетнув Тайванську протоку та здобув перемогу над голландцями, які колонізували острів Тайвань і панували там протягом 38 років.

Статуя Чжен Ченгуна на острові Кулансу (Китай). Сучасний вигляд.

За тривале правління Канси та його наступників Іньчжен і Цяньлун до **1772 р.** Китай став сильною, впливовою, багатою імперією, яка переживала піднесення. До кінця XVIII ст. населення імперії Цін налічувало приблизно 300 млн осіб. Важливу увагу правителі приділяли поширенню китайських товарів, що було основою збагачення імперії.

Наприкінці XVI ст. до теренів, на які претендували маньчжури, наблизилося Московське царство після експансії до Сибіру. Московські війська захопили міста Кяхта і Нерчинськ. У 1689 р. був укладений Нерчинський договір, який розмежував володіння сторін. Канси зміг перемогти дзунгарських монголів, що дало йому змогу отримати контроль над Внутрішньою і Зовнішньою Монголією та Тибетом, а також здобув контроль над Тайванем.

Династія Цін вела майже безперервні завойовницькі війни. Однак проникнення європейців у Китай і сусідні держави створювало передумови для підриву традиційних порядків, на яких трималася влада. Правителів особливо непокоїли воєнна перевага європейців і поширення християнства. Маньчжури вирішили боротися з європейцями шляхом **політики самоізоляції** — «закриття» країни. У 1724 р. з Китаю було вислано всіх католицьких місіонерів та зруйновано всі християнські храми (близько 300). **У 1757 р.** Китай закрив усі свої порти для торгівлі з європейськими країнами, залишивши лише Гуанчжоу. Так почалася майже столітня

Зверніть увагу

Імператор династії Цін мав абсолютну владу. Він управляв шістьма міністерствами, які відповідали за різні сфери життя. Призначення до цих міністерств були розділені між маньчжурами, ханьцями (китайцями) та монголами з метою збереження стабільності влади. Панувала терпимість щодо вірувань підвладних народів.

Словник

Політика самоізоляції — заходи суворого обмеження контактів з іншими державами. Таку політику проводили Китай, Корея та Японія в XVII—XIX ст. Проте це призвело до їхнього відставання від європейських держав, які врешті-решт силою змусили скасувати політику самоізоляції.

Постать в історії
Нюхуру Хешень
rnk.com.ua/110276

Проект підручника видавництва «Ранок»

Цікаві факти

«Білий лотос» — таємне товариство в Китаї, що виникло в XIII ст. в середовищі буддистів. Спочатку воно боролося проти монгольських завойовників, згодом — проти маньчжурів. Участь у «Білому лотосі» китайська влада карала смертю.

Цікаві факти

За період правління китайського імператора Даогуана було досягнуто значних успіхів у культурному розвитку. У той час з'явилися видатні мислителі Ван Фучжи, Хуан Цзунси і Дай Чжаеня, письменники і діячі мистецтва Цао Сюецінь, У Цзінци, Кун Шанжень, Ши Тао та інші. Багато істориків працювали над створенням енциклопедичних історичних праць. Варто відзначити величезні здобутки в архітектурі. Проте культурний розвиток Китаю все ж таки поступався попередній епосі Мін.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наслідки політики релігійної нетерпимості в Індії;
- наслідки колонізації Індії для місцевого населення, економіки та культури країни;
- розвиток Ірану у XVIII ст.
- вплив опіумних війн на долю династії Цін.

ізоляція Китаю. Правителі династії Цін прагнули сліпо відгородитися від зовнішнього світу.

Період процвітання імперії завершився з початком повстання представників товариства «Білий лотос» (1796—1804 рр.). Учасниками повстання були переважно етнічні китайці, незгодні з правлінням маньчжурів і новими податками.

Проте багатства Китаю приваблювали європейських колонізаторів, які скористалися ослабленням Китаю. У XVIII ст. у Китаї розгорнула бурхливу діяльність англійська Ост-Індська компанія. Із країни вивозили чай, а населенню продавали вирощений у Бенгалії опіум (наркотик). У 1799 р. китайська влада зрозуміла згубність поширення опіуму та заборонила його ввезення. Представники Ост-Індської компанії перейшли на контрабандну торгівлю. У 30-ті рр. XIX ст. китайська влада ввела смертну кару за контрабанду наркотиків і почала знищувати конфіскований товар, що призвело до опіумних війн. Вони завершилися для Китаю втратою Гонконгу, розвалом економіки, поширенням наркоманії та масовою деградацією і загибеллю населення.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Словесний теніс».** Правила гри. Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у пари. Перший учень (учениця) ставить запитання за вивченою темою, другий — відповідає на нього, після чого ставить своє запитання, і т. д. Запитання мають передбачати коротку відповідь. Зразок запитань: «Перелічіть причини...», «Назвіть передумови (прояви, ознаки, результати, наслідки)...», «Що таке...», «Кого називали...» тощо. Перемогу здобуває учень (учениця), що надасть більше правильних відповідей.
2. Якою була основна мета створення англійської Ост-Індської компанії? Як вона змінювалася із часом? Які засоби використовувала компанія для встановлення та зміцнення влади в Індії?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

3. Які чинники сприяли піднесенню династії Цін і перетворенню Китаю на могутню імперію?
4. Які країни та з яких причин проводили політику самоізоляції?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Виконайте завдання на історичній карті атласу. 1) Визначте природні кордони імперії Великих Моголів на початку XVIII ст. Поясніть, як ці кордони обмежували подальше розширення імперії. 2) Яких територіальних змін зазнав Китай наприкінці XVII — у XVIII ст.? Які сучасні держави розташовані на території імперії Цін XVIII ст.? 3) Покажіть основні торговельні шляхи Ост-Індської компанії. Як географічне положення Індії впливало на її колонізацію?
6. Визначте ключові слова до поняття «політика самоізоляції». Створіть до нього «хмаринку слів» або денотатний граф.
7. **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Що було спільного та відмінного в системах управління імперією Великих Моголів та Китайською імперією у XVIII ст.?
8. **Працюємо в малих групах.** Складіть Т-таблицю. Укажіть основні причини розпаду імперії Великих Моголів після смерті Аурангзеба.

Оцінюємо і створюємо

9. Підготуйте проєкт за темою «Сучасна історична спадщина взаємодії культур в імперії Великих Моголів».
10. **Працюємо в парах.** Метод сторітелінгу. Створіть історію, у якій опишіть життя звичайної людини в Індії за часів панування англійської Ост-Індської компанії.
11. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Чи був занепад імперії Великих Моголів неминучим? Які чинники могли вплинути на цей процес і змінити його перебіг? 2) Висловіть припущення, як міг розвиватися Китай, якби династія Цін не проводила політику самоізоляції.

Працюємо з хронологією

1600 р.	створення англійської Ост-Індської компанії.
1658—1707 рр.	правління падишаха Аурангзеба в імперії Великих Моголів.
1661—1772 рр.	піднесення імперії Цін у Китаї.
1736—1747 рр.	правління Надір-шаха в Ірані.
1739 р.	грабіжницький похід правителя Ірану Надір-шаха в Індію.
1756 р.	битва біля Плессі.
1757 р.	початок політики самоізоляції в Китаї.
1796 р.	початок правління Каджарської династії в Ірані.

Перша британська дипломатична місія в Китаї. Художник Джеймс Гілрей. Карикатура 1792 р.

» Поміркуйте, чому китайці сприйняли англійців як тих, хто приносить данину.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

§ 32. Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США

Тестові завдання
rnk.com.ua/109651

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке колонія, метрополія?
2. Які країни колонізували Американський континент?
3. Що передбачає демократія?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якими були причини та привід, перебіг боротьби колоній за незалежність;
- про особливості розвитку США.

Сучасний вигляд будинку, зведеного у 1765 р. у Вашингтоні (США). Зараз він перетворений на музей. Це найстаріший будинок у місті, який зберіг історичний вигляд.

1. Розвиток колоній

» У чому полягають головні відмінності англійських колоній у Північній Америці від колоній іспанців, португальців, голландців, французів?

Від XVII ст. розпочався активний процес заснування англійських колоній у Північній Америці. У середині XVIII ст. тут уже було 13 окремих англійських колоній, жителів яких вважали підданими Великої Британії.

Колоністи поводилися більш вільно, ніж на батьківщині в Англії. Вони наполегливо працювали та швидко ставали самостійними у своїй діяльності, не сподіваючись на чиєсь заступництво. Це сприяло демократизації суспільного життя в колоніях у Північній Америці. Збори, представництва, обговорення законів, прийнятих англійським парламентом, стали нормою життя.

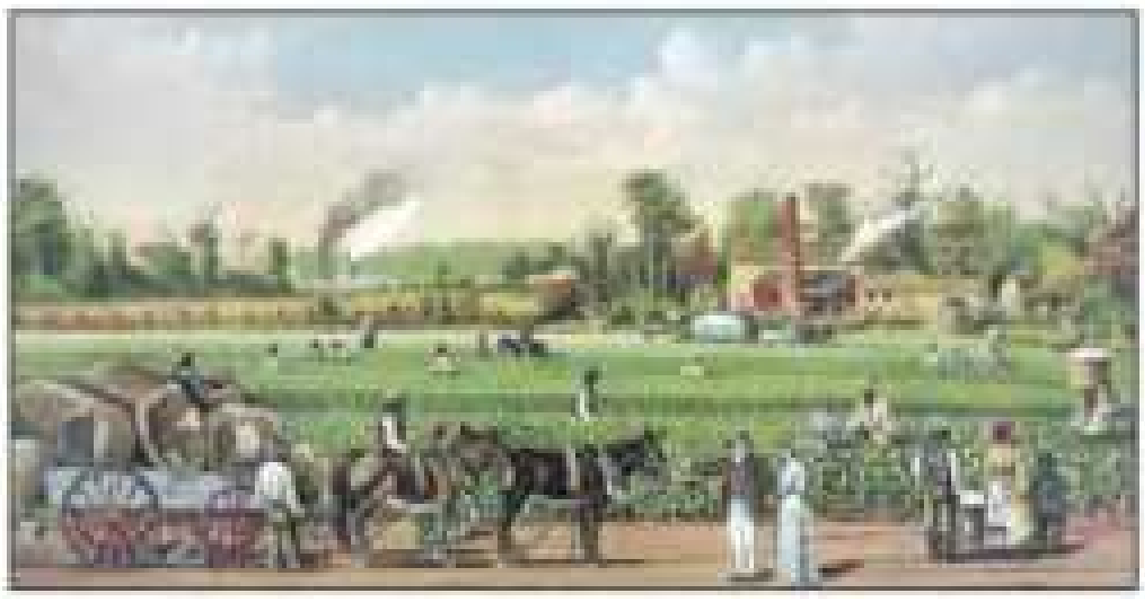
За наявності таких спільних тенденцій розвитку кожна колонія мала свої порядок і звичаї. У південних колоніях була значна частка темношкірих рабів, завезених для роботи на плантаціях. У північних колоніях переважала вільна праця, але пуританська мораль суворо регламентувала поведінку колоністів. Проте в деяких колоніях церква була відокремлена від держави і всі громадяни мали рівні права. Різним було ставлення колоністів до місцевого населення — індіанців: від нещадного знищення до майже рівного ставлення (із ними укладали торговельні угоди, союзи тощо).

Південні колонії, де природні умови дозволяли розвивати плантаційне господарство, стали постачальниками тютюну, цукрової тростини, рису, бавовни тощо. У північних колоніях розвивалися фермерське господарство та різні промисли. Проте економічний розви-

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Раби, що працюють у Вірджинії. Невідомий художник. 1670 р.

Плантації в південних колоніях. Сучасний малюнок.

▸▸ Яку історичну інформацію можна отримати з ілюстрацій?

ток колоній стримувала метрополія і англійські колонії перетворилися на її сировинний придаток. Наприклад, продукти з колоній дозволяли вивозити лише до Англії, а все необхідне колонії мали отримувати або з метрополії, або за її посередництва. Колоністам забороняли обробляти залізо та хутро. Англія перешкоджала поширенню мануфактур.

Торгівля з колоніями давала величезні прибутки метрополії. Вона стала основним двигуном англійської промисловості, що невпинно зростала.

2. Формування північноамериканської нації

▸▸ Що лягло в основу формування північноамериканської нації?

У середині XVIII ст. в англійських колоніях в Америці почалося формування єдиного внутрішнього ринку, посилювалися торговельні зв'язки між південними та північними колоніями.

Кількість населення у 13 англійських колоніях становила близько 2,5 млн осіб (без урахування індіанців). Під час життя на американській землі в колоністів склалися своєрідні культура й побут, відмінні від європейських. Спільною мовою стала англійська. Більшість колоністів визначали свою національну належність не за країною походження, а за новою батьківщиною. З'явилася нова **нація** — американці.

Історична карта
Англійські колонії в Північній Америці
rnk.com.ua/110277

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110278

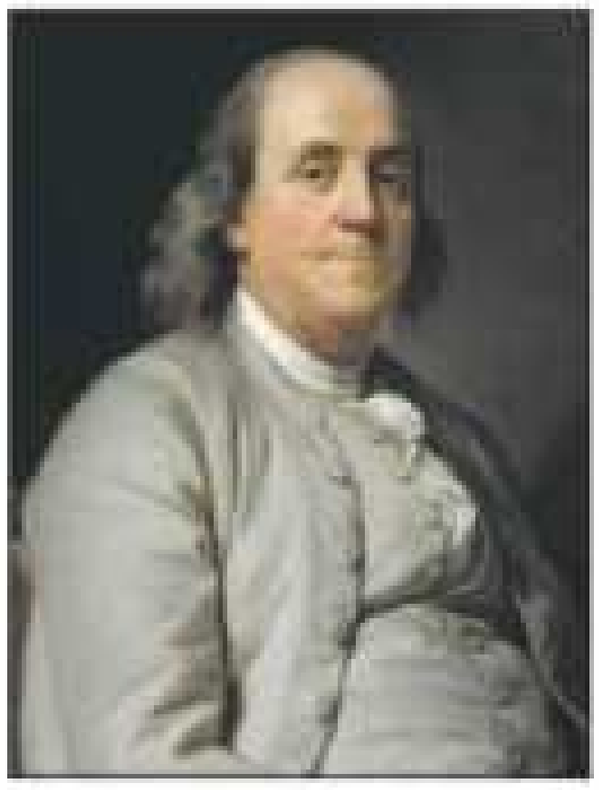
Словник

Нація — стійка соціально-етнічна спільнота людей, що має одну територію, культуру, мову, традиції тощо.

Цікаві факти

Нова нація американців формувалася як спільнота ділових активних людей, які досягли успіхів завдяки праці. Популярності набула «американська легенда» про людину, яка прибула на континент із кількома монетами в кишені, виконувала найтяжчу роботу і зрештою досягала успіху.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Бенджамін Франклін. Художник Джозеф Дюплессі. 1778 р.

Формуванню нової ідеології сприяла діяльність американських просвітителів. Спираючись на ідеї європейського Просвітництва, вони творили нові ідеали для американської нації. Видатного державного діяча, просвітителя, вченого-самоука Бенджаміна Франкліна називали великим наставником юного американського капіталізму. «Людина, — стверджував він, — це коваль власної долі, дуже багато залежить від неї самої, її духу, волі, прагнень...».

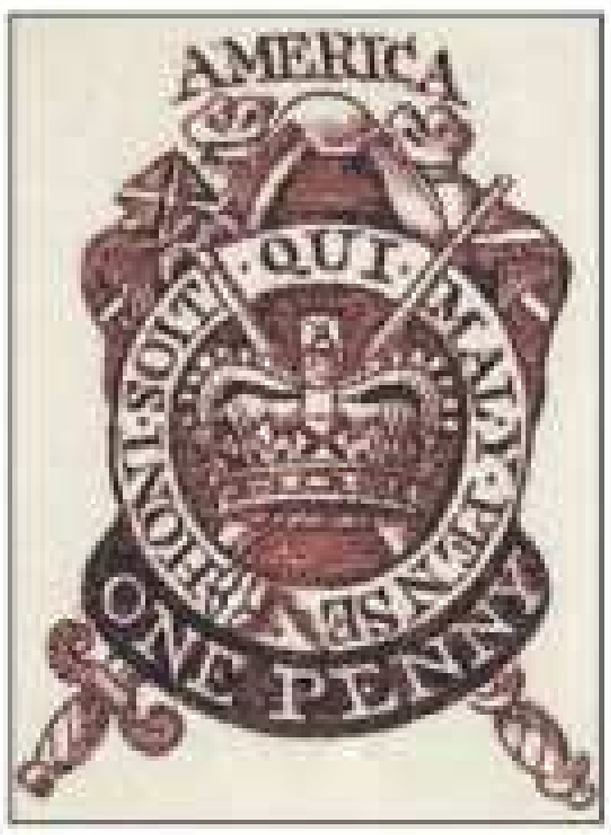
3. Конфлікт між колоніями та метрополією. «Бостонське чаювання»

1. Чи був конфлікт між колоніями і метрополією неминучим? **2.** Чому «Бостонське чаювання» стало приводом до війни метрополії проти колоній?

Поступово колонії ставали багатшими й багатолюднішими, і їх важче було утримувати в економічній залежності. В обхід англійських законів до колоній контрабандним шляхом завозили більшість необхідних товарів. Зверхність Англії колоністи визнавали лише тому, що були англійськими підданими і метрополія захищала їх від зазіхань інших країн (Франції, Іспанії).

У середині XVIII ст. ситуація змінилася. По-перше, після Семилітньої війни зникла зовнішня загроза. Англія змогла здолати Францію. По-друге, політика метрополії стала жорсткішою. Так, англійський парламент вирішив перенести частину державного боргу на колонії. Першим кроком до цього стало введення незначного гербового збору. Усі документи в колоніях треба було оформлювати в англійських чиновників на спеціальному гербовому папері. Це призвело до вибуху невдоволення населення. Гербовий папір навіть не дозволили вивантажити, а англійських чиновників вигнали з колоній. Англійський парламент скасував гербовий збір, але ненадовго.

Незабаром парламент запровадив мито на деякі товари, що ввозили до колоній. Колоністи відмовлялися купувати товари, привезені з метрополії. Зрештою парламент скасував

Пробний відбиток однопенсової гербової марки Великої Британії для північноамериканських колоній. 1765 р.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Музей «Бостонського чаювання» в США. Сучасний вигляд.

і цей закон, залишивши лише мито на чай. Проте й це викликало опір колоністів. У Бостоні спалахнув чайний бунт. Колоністи пояснювали несплату нових податків тим, що не мали свого представництва в англійському парламенті, який ухвалював ці рішення.

Конфлікт між Англією та її північноамериканськими колоніями зрештою призвів до відкритого протистояння. Восени **1773 р.** до портів Америки рушили кораблі Ост-Індської компанії із чаєм. Проте в порту Бостона натовп упродовж 20 днів не дозволяв розвантажити кораблі. Зрештою декілька чоловіків в одязі індіанців потрапили на корабель і викинули ящики із чаєм у море. Ця подія увійшла в історію під назвою **«Бостонське чаювання»**.

В Англії це сприйняли як оголошення війни. Англійські війська увійшли до Бостона. Англійська окупація паралізувала економічне життя міста й колонії Массачусетс. Однак жителі колонії вирішили йти до кінця. Законодавчі збори (конвент) Массачусетсу ухвалили низку рішень: замість губернатора, якого призначав Лондон, було створено тимчасовий уряд; призначено скарбничого, якому сплачували податки; скликали континентальний конгрес — зібрання представників колоній. Розпочалося створення добровольчих збройних загонів (міліції).

4. Декларація незалежності. Перебіг воєнних подій

1. Хто очолив боротьбу за незалежність США? **2.** Що зумовило перемогу американців у війні за незалежність?

Наприкінці 1774 р. зібрався Перший континентальний конгрес, який ухвалив рішення про бойкотування англійських товарів. Другий континентальний конгрес 1775 р. перебрав функції центрального уряду, констатував стан війни й виніс рішення про організацію спільної армії колоній. На чолі армії став **Джордж Вашингтон.**

Конгрес запропонував усім колоніям утворити власні уряди. Першою це зробила Вірджинія.

Ці події відбувалися на тлі бойових дій. Англійські війська прагнули ізолювати північні колонії від південних, де англійці зберігали сильні

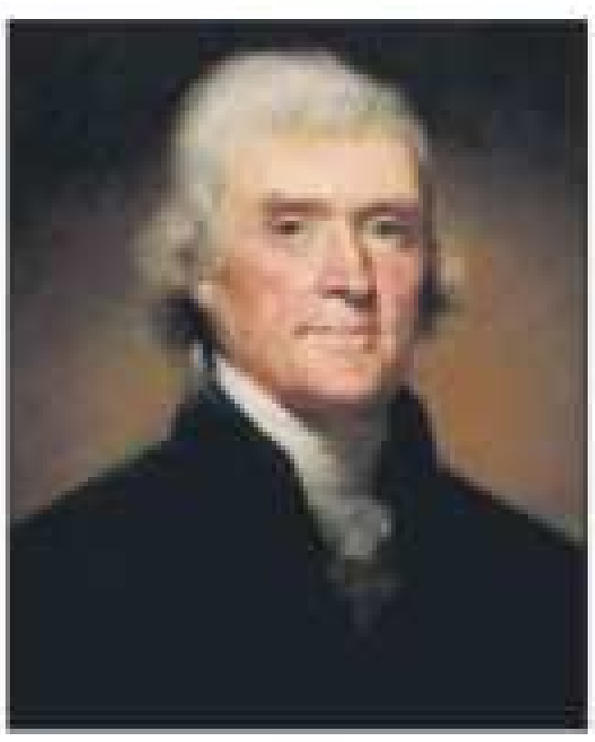
Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Джордж Вашингтон. Художник Гілберт Стюарт. 1796 р.

Джон Адамс. Художник Гілберт Стюарт. Початок XIX ст.

Томас Джефферсон. Художник Роберт Піл. 1900 р.

Постать в історії

Джордж Вашингтон був багатим плантатором із Вірджинії, який раніше брав участь у воєнних діях проти індіанців і французів та зажив слави полководця. В очах американців він був людиною, яка зможе вести тяжку та безкомпромісну боротьбу за незалежність батьківщини. Вирішальну роль у призначенні Дж. Вашингтона на посаду головнокомандувача відіграло й те, що він був заможним, а американці вважали, що тільки за цієї умови людина може бути незалежною у своїх поглядах і діях.

позиції. Армія Дж. Вашингтона в 1776—1777 рр. мала значні труднощі з продовольством і зазнавала поразок. За цих умов більшість членів конгресу не наважувалися на остаточний розрив з Англією. Конгрес звернувся до англійського короля Джорджа III з петицією про примирення і припинення війни. Замість відповіді король надіслав до колоній нові війська, які влаштували каральні заходи щодо колоністів (спалення непокірних населених пунктів зі знищенням населення, узяття заручників тощо). Конгрес обрав комісію, яка розробила Декларацію незалежності США. Її авторами стали **Томас Джефферсон** і **Джон Адамс**.

4 липня 1776 р. конгрес затвердив Декларацію незалежності, що проголосила створення нової незалежної держави — **Сполучених Штатів Америки**.

Тим часом бойові дії розгорталися не на користь американців. У серпні 1776 р. англійці захопили Нью-Йорк, Філадельфію. За таких умов навіть противники Англії (Іспанія, Франція, Нідерланди) не наважувалися на відкритий союз зі США. Проте до Америки прибували добровольці, надходили гроші, зброя. Особливо значну підтримку надала Франція. На допомогу американцям прибули, зокрема, поляк Тадеуш Костюшко і прусський

Постать в історії

Томас Джефферсон походив із родини багатого плантатора з Вірджинії. Він здобув добру освіту, працював адвокатом. Із молодих років Т. Джефферсон захоплювався політикою, філософією, сповідував ідеали Просвітництва. У 26-річному віці його обрали до законодавчих зборів Вірджинії. Політичною метою Т. Джефферсона було здобуття незалежності англійськими колоніями в Північній Америці та створення власної держави. У 1775 р. Джефферсона було обрано депутатом континентального конгресу.

Т. Джефферсон відіграв значну роль у становленні державності США: обіймав посади губернатора Вірджинії, державного секретаря США в першому уряді Дж. Вашингтона, віцепрезидента і президента США.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Другий Континентальний конгрес, що голосує за Декларацію незалежності США. Художник Едвард Севедж. 1784—1801 рр.

Штурм американськими військами англійських укріплень під Йорктауном. Художник Г'ю Чарльз МакБеррон (Молодший). XX ст.

генерал Вільгельм Штейбен. Саме він зумів із погано одягнених цивільних людей створити боєздатне військо.

Працюємо із джерелом
Із Декларації незалежності США (1776 р.)
rnk.com.ua/110279

Першу значну перемогу американська армія здобула в **битві поблизу Саратоги** (штат Нью-Йорк) восени 1777 р. Після цього нову державу визнали Франція, Іспанія, Нідерланди. Росія оголосила збройний нейтралітет. Отримавши допомогу від союзників, американська армія разом із французькими військами перейшла в рішучий наступ і під Йорктауном оточила головні сили англійців, які в 1781 р. капітулювали.

5. Версальський мир. Наслідки війни

» Чому США після перемоги у війні за незалежність опинилися у важкому становищі?

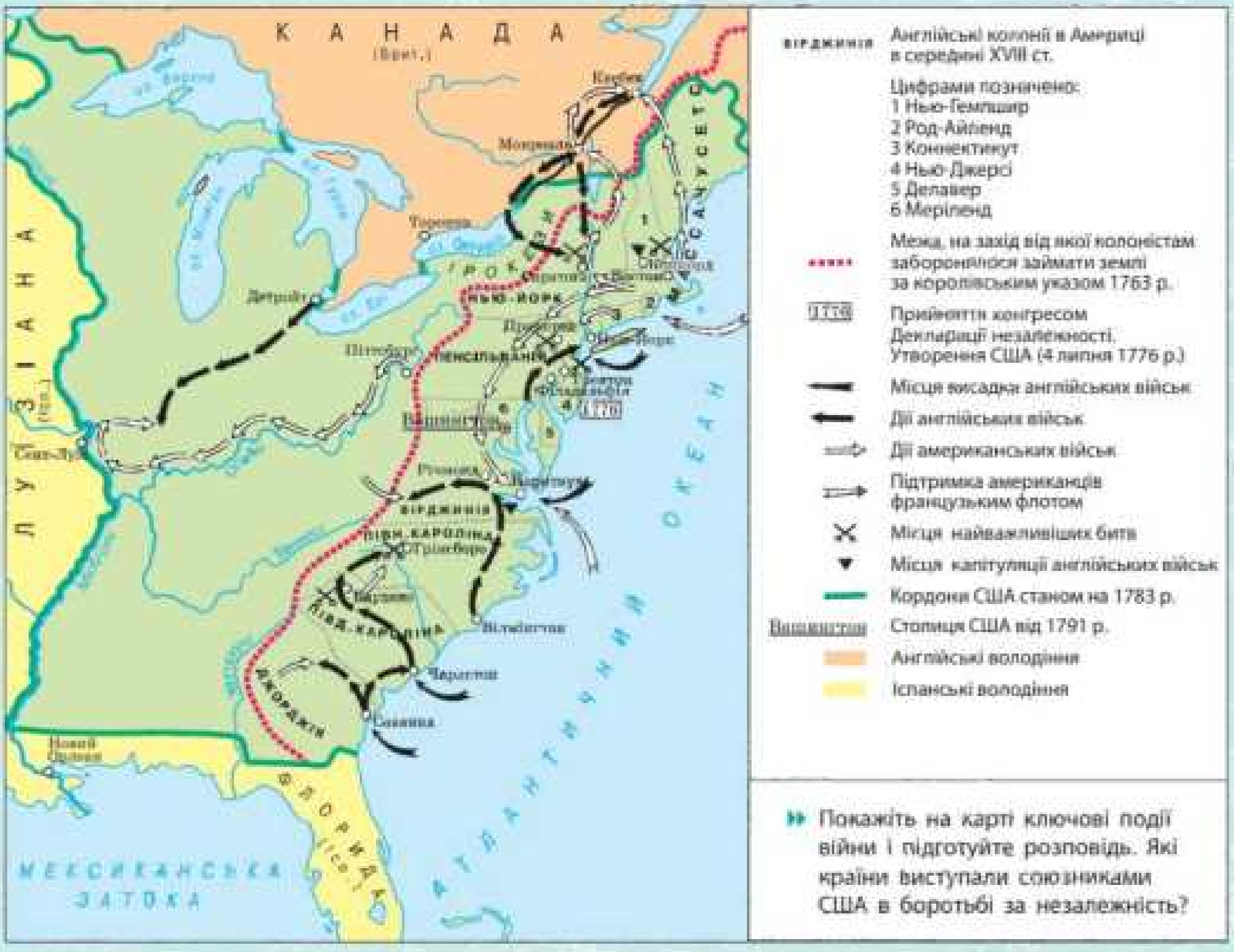
У 1783 р. між Англією та США було підписано мирний договір у Версалі (Франція). Англія визнала незалежність США і віддала їм територію від північного кордону Массачусетсу до південного кордону Джорджії, а на заході — до річки Міссісіпі.

Після війни молода держава опинилася в тяжкому становищі. Економіку було підірвано тривалою війною та втратою зв'язків із колишньою метрополією. Не вистачало золота і срібла. Проте вдосталь було знецінених паперових грошей. Південні штати потерпали від нестачі робочої сили. Зросла вартість життя, майже не було людей без боргів.

За таких умов розгорнулася гостра політична боротьба, загострилися соціальні проблеми. Радикально налаштована частина населення вимагала подальших змін і прагнула майнової рівності. Люди консервативних поглядів шукали порозуміння з колишньою метрополією. Конгрес США, не маючи реальної влади, шукав вихід із ситуації. Було конфісковано

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США (1775—1783 рр.)

Покажіть на карті ключові події війни і підготуйте розповідь. Які країни виступали союзниками США в боротьбі за незалежність?

землі Британської корони, англійців-землевласників та їхніх прихильників; армію розпущено; солдатам замість платні видавали сертифікати на земельні ділянки.

Такі заходи були тимчасовими й не могли вивести суспільство з кризи. Країна потребувала сильної центральної влади.

6. Становлення органів влади. Конституція США

Які ідеї Просвітництва відображені в Конституції США?

Одночасно з війною за незалежність відбувалося становлення державних структур. Протягом 1776—1783 рр. у всіх штатах було сформовано уряди й парламенти, діяв загальносоюзний конгрес. Завершення війни поставило на порядок денний проблему співвідношення повноважень

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Підписання Конституції США 17 вересня 1787 р. Художник Говард Чендлер Крісті. 1940 р.

Версальський мир (незавершений груповий портрет). Художник Бенджамін Вест. 1783 р.

загальносоюзних органів і державних органів штатів. Так, у 1777 р. було прийнято «Статті Конфедерації», за якими загальносоюзному конгресу відводили роль посередника в суперечках між штатами, передавали керівництво армією та зовнішньою політикою. За штатами визнавали право збирати податки, друкувати власні гроші, затверджувати митні тарифи, укладати торговельні угоди. Кожен штат надсилав до конгресу одного депутата. Зміни до політичного устрою штатів вносили лише за їхнім одностайним рішенням.

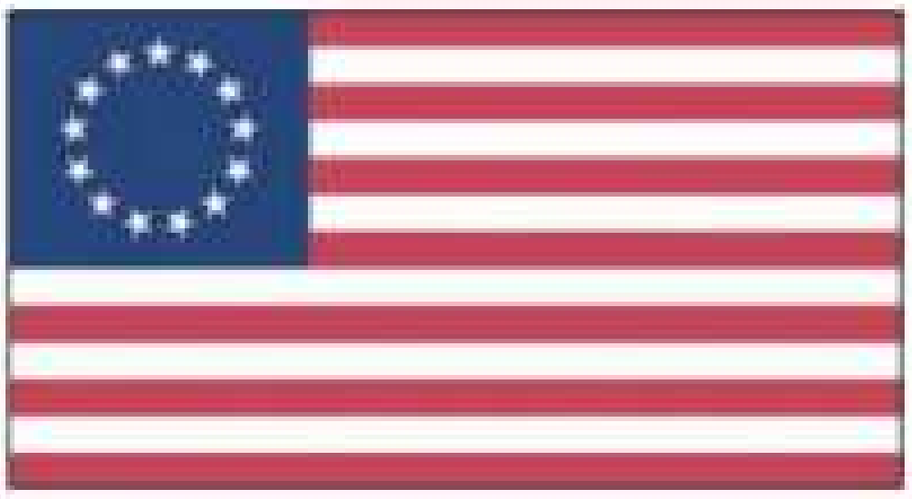
«Статті Конфедерації» мало кого влаштовували. У травні 1787 р. у Філадельфії зібралися 55 представників усіх штатів (крім Род-Айленду) із метою виробити Конституцію держави. У вересні **1787 р.** було прийнято текст Конституції США, яка діє і зараз.

За Конституцією з нечіткої конфедерації США перетворювалися на федеративну державу. Її суб'єкти — штати — зберегли за собою значну частину прав, але головні загальнодержавні функції було передано федеральному (центральному) уряду. Так, федеральний уряд вирішував питання зовнішньої політики, оборони, фінансів, загальнодержавного законодавства.

Конституція передбачала принцип поділу влади на гілки (законодавчу, виконавчу, судову) та систему стримувань і противаг. Виконавчу владу передавали президенту США, якого обирали терміном на чотири роки. Він очолював державу, уряд, а також був головнокомандувачем збройних сил. Президент призначав міністрів, яких затверджував конгрес, але підпорядковувалися вони лише президенту. На випадок хвороби, смерті або нездатності президента керувати державою вводилася посада віцепрезидента, який одночасно виконував функцію головуючого у верхній палаті конгресу — Сенаті. Конгрес мав право висловити президентові недовіру

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Схема
Конгрес США
rnk.com.ua/110280

Національний прапор США. 1777 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості формування північноамериканської нації;
- закономірність боротьби за незалежність північноамериканських колоній;
- зміст і сутність Декларації незалежності США.

Працюємо з хронологією

1773 р.	«Бостонське чаювання».
1775—1783 рр.	війна за незалежність англійських колоній у Північній Америці.
1776 р.	прийняття Декларації незалежності США.
1787 р.	прийняття Конституції США.
1791 р.	долучення до Конституції США десяти поправок (Білль про права).

(імпічмент). Законодавча влада в США належала конгресу. Він мав право встановлювати та збирати податки, регулювати торгівлю, друкувати гроші, вводити мито, набирати армію і флот. Конгрес складався із двох палат.

Право голосу було надано тільки білим чоловікам, які досягли 21-річного віку й мали певне майно. Так у Конституції закріпили расове та майнове обмеження.

Для свого часу Конституція США була найбільш передовою та демократичною. Вона різко контрастувала з абсолютистськими порядками Європи. У той самий час вона хоч і забезпечувала права власності, у ній були відсутні гарантії демократичних свобод. Тому в **1791 р.** було затверджено Білль про права, що містив перші десять поправок до Конституції. У них проголошували свободу зборів, слова, друку, релігії, недоторканність особи, суд присяжних, право кожного американця мати зброю для самозахисту тощо. У 1777 р. конгрес затвердив національний прапор США, у 1782 р. — герб, а в 1931 р. — гімн.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Снігова куля».** Правила гри. У грі беруть участь декілька учнів та учениць. Один з них називає ім'я, твір, назву пам'ятки, поняття тощо за вивченою темою. Це слово повторює інший учень (учениця) та називає своє слово. Кожен наступний гравець називає вже озвучені слова й додає нове. Зрештою утворюється довгий тематичний ланцюжок. Якщо учень (учениця) робить помилку або довгу паузу, то вибуває з гри. Перемагає учень (учениця), що наведе найдовший ланцюжок.
2. Як ідеї Просвітництва вплинули на розвиток американського суспільства?
3. Які події дістали назву «Бостонське чаювання»? Якими були його наслідки для відносин між колоніями та метрополією?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Знищення чаю в гавані Бостона. Художник Натаель Коррієр. 1846 р.

- Який символізм був закладений у цій акції?

4. Які ідеї лягли в основу Декларації незалежності США?
5. Які чинники зумовили перемогу американців у війні?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Поясніть гасло колоністів, із яким вони виступали в середині XVIII ст.: «Жодного податку без представництва». Які дії англійської адміністрації викликали невдоволення колоністів? Чому?
7. **Працюємо в парах.** Створіть інтерактивну карту та позначте на ній місця, пов'язані з подіями війни за незалежність та прийняття Конституції США. Доповніть карту візуальними та текстовими матеріалами.
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Визначте причини війни за незалежність та її економічні, політичні й соціальні наслідки для США.

Оцінюємо і створюємо

9. За додатковими джерелами складіть розповідь про життя в північних і південних колоніях.
10. Дослідіть життя та політичну діяльність Б. Франкліна й Дж. Вашингтона. Результат роботи подайте у вигляді їхніх сторінок у соціальних мережах.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Знайдіть аргумент, що доводить наявність впливу Декларації незалежності США на формування поглядів у сфері прав людини.
12. **Працюємо разом.** Війну за незалежність США часто називають Американською революцією. Обговоріть доречність такої назви.

Практичне заняття
rnk.com.ua/109971

Узагальнення
rnk.com.ua/109972

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю
rnk.com.ua/109973

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ІСТОРИЧНА СКАРБНИЦЯ

ФРІДРІХ II ВЕЛИКИЙ

ЙОСИФ II

МАРІЯ-ТЕРЕЗІЯ

КАТЕРИНА II

ПІВНІЧНА ВІЙНА 1700-1721 РР. ПРОГОЛОШЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ПОЧАТОК ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ

ВІЙНА ЗА ІСПАНСЬКУ СПАДЩИНУ 1701-1714 РР.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАНЬ

"ВОСТОРЖЕНЕ ЧАКУВАННЯ"

ПРОСВІТНИЦТВО

ВІЙНА ЗА АВСТРІЙСЬКУ СПАДЩИНУ 1740-1748 РР.

ВІЙНА ЗА ПОЛЬСЬКУ СПАДЩИНУ 1733-1735 РР.

ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США 4 ЛИПНЯ 1776 Р.

РОЗДІЛ III. ЄВРОПА І СВІТ У XVIII СТ.

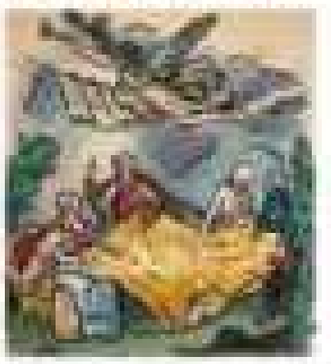
СЕМИРІЧНА ВІЙНА 1756-1763 РР.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ КОЛОНІЙ У США 1775-1783 РР.

УСТАНОВЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ ОСТ-ІНДСЬКОЮ КОМПАНІЄЮ ВЛАДИ НАД ІНДІЄЮ

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ 1772, 1793, 1795 РР.

ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ США 1787 Р.

"ЗАКРИТТЯ" КИТАЮ

НАДИР-ШАХ

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ "ЕПОХА ТЮЛЬПАНІВ"

РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ 1710-1713, 1735-1739, 1768-1774, 1787-1791 РР.

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Узагальнення до курсу «Ранньомодерна доба в історії людства»

У XVI—XVIII ст. відбулися великі зміни в житті та світогляді людей. Завдяки Великим географічним відкриттям значно розширилися кордони світу, відомого європейцям. Нові торговельні, політичні, культурні зв'язки пролягли через океани та з'єднали континенти. Виникли нові релігійні напрями, які інакше, ніж раніше, визначали місце церкви в суспільстві, відносини з Богом та відповідальність людини за свою долю.

Економічною основою нової цивілізації стали капіталістичні суспільні відносини, які спричинили зміни і в структурі суспільства. Людину почали шанувати не стільки за її походження, скільки за підприємливість, працьовитість, знання. Формувався новий тип людини, яка прагнула дізнатися про все сама, брала під сумнів незаперечні істини та авторитети. Ця жага пізнання всесвіту стала поштовхом до наукових відкриттів. Ремісничу майстерню змінила мануфактура, а потім фабрика. Нові суспільні відносини поступово утвердились і в сільському господарстві.

Карта Європи дедалі більше нагадувала сучасну. Постали нові національні держави, громадяни яких усвідомлювали належність до певної нації. Там, де люди бажали змінити державний устрій і своє життя, спалахнули перші революції. Це також визначило характер Ранньомодерної доби.

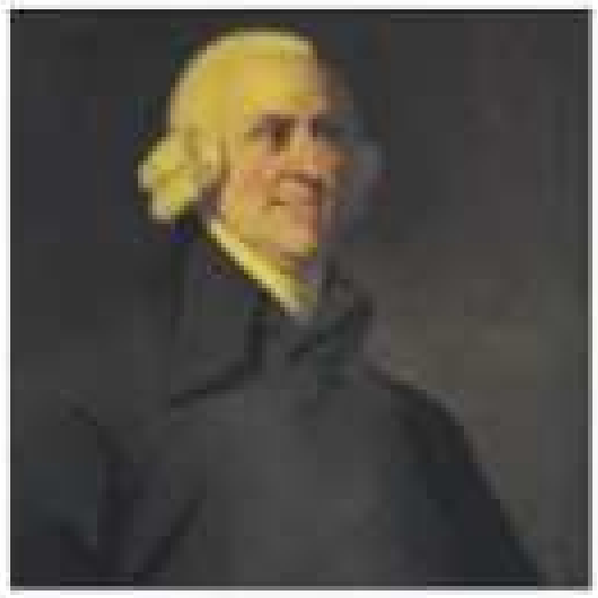
Темпи розвитку країн Заходу і Сходу відрізнялися. На Заході формувалася нова цивілізація — індустріальна. Країни Сходу зберігали традиційні суспільства. Щоправда, більшість населення, як і раніше, жила в селах та обробляла землю. Однак індустріальна революція швидко змінила ситуацію. Основним змістом наступного періоду світової історії стало формування нової цивілізації.

Дені Дідро. Художник Луї-Мішель ван Лоо. 1767 р.

Іммануїл Кант. Художник Йоганн Готліб Бекер. 1768 р.

Адам Сміт. Невідомий художник. 1800 р.

Основні терміни і поняття
rnk.com.ua/109974

Основні дати і події
rnk.com.ua/109975

Додатки
rnk.com.ua/109976

Використані джерела
rnk.com.ua/109653

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

Зміст

Готфрід Лейбніц. Художник Крістоф Бернхард Франке. 1695 р.

Жан д'Аламбер. Художник Квентін де Латур. 1753 р.

Передмова 3

§ 1. Повторення. Вступ 4

Розділ I. ЄВРОПА І СВІТ НА ПОЧАТКУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

§ 2. Експедиції європейських мореплавців і їхні результати 8

§ 3. Конкіста — завоювання Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів 18

§ 4. Розвиток ринкових відносин 24

§ 5. Повсякденне життя населення Західної Європи 31

§ 6. Гуманізм і Високе Відродження: образотворче мистецтво. 38

§ 7. Література доби Високого Відродження 45

§ 8. Іспанія та Священна Римська імперія 50

§ 9. Початок Реформації в Європі 59

§ 10. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі 66

§ 11. Національно-визвольна війна в Нідерландах 74

§ 12. Англія. 83

§ 13. Франція 93

§ 14. Культура бароко. Народження нової європейської науки 100

§ 15. Річ Посполита та Московське царство. 107

§ 16. Османська імперія 117

§ 17. Індія та Іран 124

§ 18. Китай і Японія в XVI — на початку XVII ст. 132

Практичне заняття за розділом I 141

Узагальнення за розділом I 141

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом I. 141

Історична скарбниця. 142

Розділ II. ЄВРОПА І СВІТ наприкінці XVI — у XVII ст.

§ 19. Завершення формування абсолютної монархії у Франції 143

§ 20. «Золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів. 152

§ 21. Англія в XVII ст. Англійська революція 160

§ 22. Міжнародні відносини в XVI — першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна 172

§ 23. Річ Посполита 183

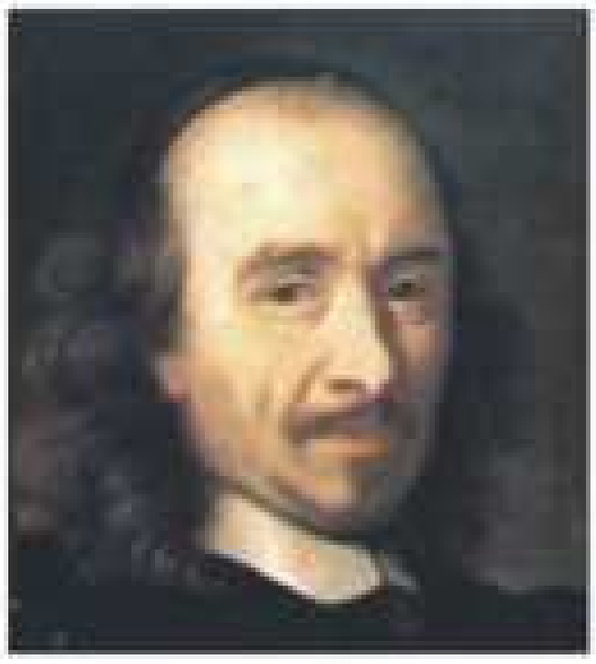
§ 24. Османська імперія 190

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

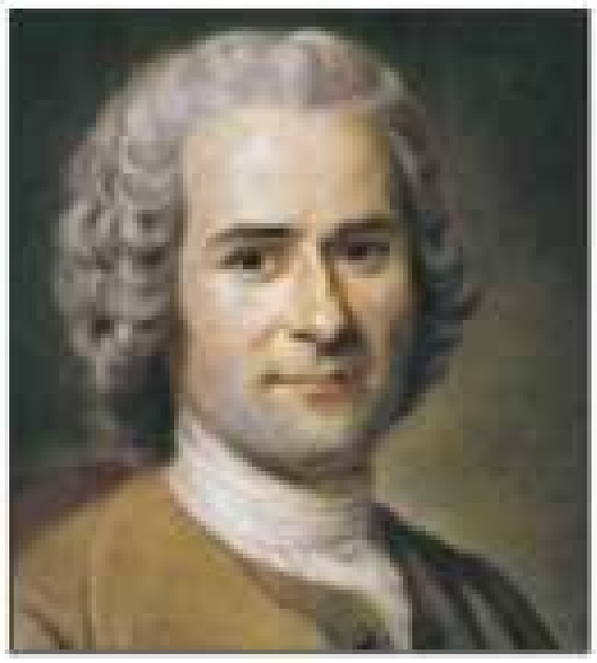
§ 25. Московська держава 196
§ 26. Установлення династії Цін у Китаї. Японія від об'єднання до «закриття» 204
Практичне заняття за розділом II 211
Узагальнення за розділом II 211
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом II 211
Історична скарбниця 212

Розділ III. ЄВРОПА І СВІТ у XVIII ст.

§ 27. Просвітництво. Початок індустріальної (промислової) революції 213
§ 28. Утворення Російської імперії 223
§ 29. Освічений абсолютизм 229
§ 30. Міжнародні відносини XVIII ст. «Війни розкоші» 239
§ 31. Індія, Іран та Китай у XVIII ст. 249
§ 32. Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США 258
Практичне заняття за розділом III 267
Узагальнення за розділом III 267
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом III 267
Історична скарбниця 268
Узагальнення до курсу «Ранньомодерна доба в історії людства» 269
Основні терміни і поняття 269
Основні дати і події 269
Додатки 269

П'єр Корнель. Художник Шарль Лебрен. XVII ст.

Жан-Жак Руссо. Художник Квентін де Латур. 1753 р.

Ісаак Ньютон. Сучасний малюнок.

Чому І. Ньютона часто зображують із яблуком? Які наукові інтереси вченого відображені на картині?

Проєкт підручника видавництва «Ранок»

ЄВРОПА наприкінці XVII — на початку XVIII ст.

Проект підручника видавництва «Ранок»

Всесвітня історія

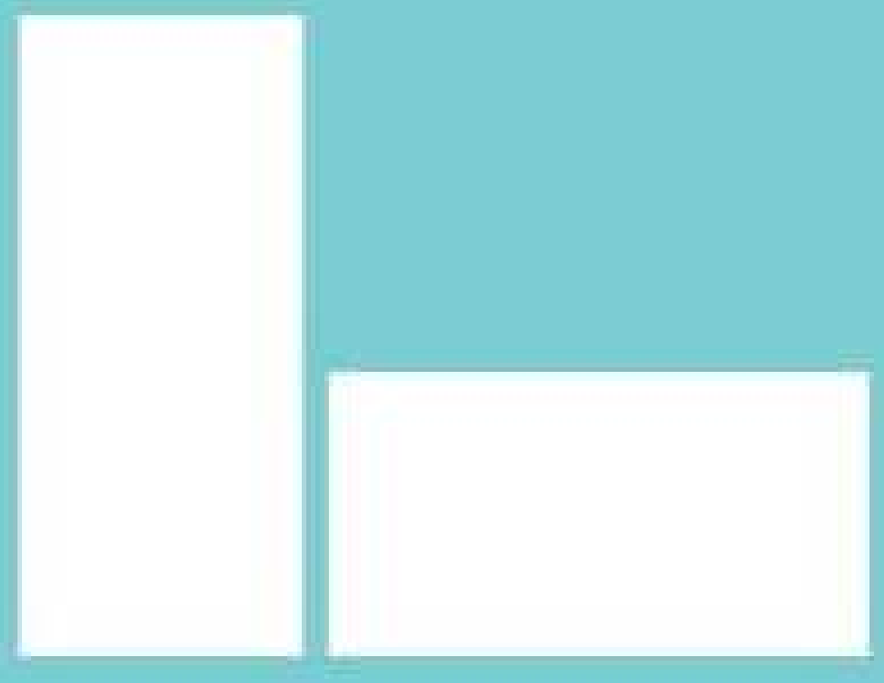
підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Особливості підручника

- Підручник допоможе опанувати знання про події всесвітньої історії періоду Ранньомодерної доби, що тривала від кінця XV до кінця XVIII ст.
- Завдання до параграфів, карт, ілюстрацій, історичних джерел сприятимуть успішному засвоєнню матеріалу
- Практичні заняття та узагальнення знань за розділами дадуть змогу відпрацювати навчальні вміння і навички

Інтерактивний електронний додаток

- Інтерактивні тестові завдання до кожного параграфа
- Цікаві візуальні матеріали
- Підсумкові інтерактивні роботи до кожного розділу

Проект підручника видавництва «Ранок»